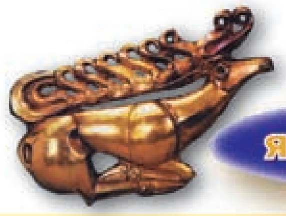

Я ПІЗНАЮ СВІТ

Моя Україна

ІЛЮСТРОВАНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ

Харків
Видавництво «Ранок»
«Веста»

Серія «Я пізнаю світ» заснована в 2002 році

Рецензент:
С. Д. Литовченко, кандидат історичних наук,
викладач історичного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна

Видання здійснене за ліцензією ТОВ Видавництво «Ранок»

Чугуєнко М. В.
Ч 83 Моя Україна. Ілюстрована енциклопедія для дітей. - Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. - 128 с. іл. - (Я пізнаю світ).

Наша енциклопедія розповідає про стародавню землю України, про її тисячолітню історію, про неповторні душевні якості її талановитого і стійкого народу.

Прекрасна й самобутня природа України, невичерпна багатовікова культурна спадщина українців.

Книга розрахована на широкие коло читачів. Може бути використана як джерело додаткових відомостей при вивченні шкільних курсів географії та історії України.

Науково-популярне видання

Серія «Я пізнаю світ»

ЧУГУЄНКО Михайло Володимирович

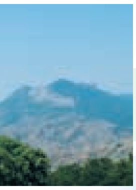
МОЯ УКРАЇНА
Ілюстрована енциклопедія для дітей

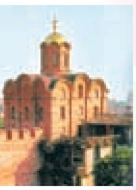
Ведучий редактор Н. В. Бірічева
Редактор О. М. Кожушко
Дизайнер К. В. Борисов
Коректор Н. В. Красна

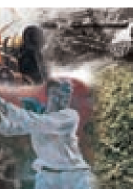
ТОВ «Веста». Свідоцтво ДК № 2540 від 26.06.2006.
61064 Харків, вул. Бакуніна, 8А.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.kharkov.ua
З питань реалізації: (057)712-91-44, 712-90-87
E-mail: deti@ranok.kharkov.ua

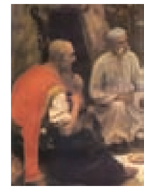
ЗМІСТ

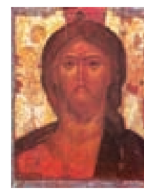

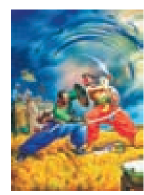

НОРВЕГІЯ
NORWAY
ДАНІЯ
DENMARK
ВЕЛИКОБРИТАНІЯ
UNITED KINGDOM
НІДЕРЛАНДИ
THE NETHERLAND
БЕЛЬГІЯ
BELGIUM
НІМЕЧЧИНА
GERMANY
РЕСП. ЧЕХІЯ
CZECH REP
АВСТРІЯ
AUSTRIA
ШВЕЙЦАРІЯ
SWITZERLAND
ФРАНЦІЯ
FRANCE
ІТАЛІЯ
ITALY

ЦЕ МОЯ КРАЇНА!

На карті світу Україну відшукати нескладно. Ця древня земля лежить на південному заході Східноєвропейської рівнини — «проти сонця, головою до Чумацького Возу (сузір'я Великої Ведмедиці), ногами до синього моря», як співали в старовину кобзарі та лірники, і населяє цю землю талановитий і стійкий народ з унікальною історичною долею, неповторними духовними якостями, прекрасною самобутньою душею й особливим характером, у якому степова волелюбність і непокірливість поєдналися з європейською раціональною поміркованістю.

Бути українцем — значить пишатися своєю Вітчизною. І нам є чим пишатися. Ми пишаємося красою української природи, древніми традиціями і мудрістю предків, найбагатшою культурною спадщиною, що нам дісталася, славними сторінками вітчизняної історії.

Ми пишаємося й тим, що будуємо незалежну державу і духовно «повертаємося» у родину народів Європи, виконуючи заповітну мрію багатьох поколінь українських патріотів.

Бути українцем — значить беззавітно вірити в Україну, як вірили в неї генії і безстрашні захисники українського народу.

Така віра робить людину щасливою від свідомості того, що вона разом зі своїм народом, що вона — частка його загального життя і служить своїй Батьківщині.

Тільки почуття любові й глибокої гордості за Вітчизну разом із твердою вірою в її світле та величне майбутнє, у святість цієї прекрасної землі дає кожному українцеві, незалежно від того, молодий він чи сивий, чи живе він в Україні, чи в інших краях, право стверджувати: це моя країна, мій народ, моя Україна!

Україна славиться безкрайніми степами, густими лісами, величними горами, повноводими ріками та неозорими полями пшениці, що колоситься. Неповторність її ландшафтам додають голови соняшників, що повертаються слідом за сонцем, полум'яніючі грона осінньої калини, задумливо схилені над гладінню ставків верби, тінисті вишневі сади, гнізда білосніжних лелек над сільськими хатами.

Любов до Батьківщини завжди починається з живого почуття любові до рідної природи, із прихильності до тієї землі, на якій ти виріс, до звичного оточення і знайомого з дитинства пейзажу.

Україна — країна дивних краєвидів. Для її ландшафту характерне м'яке сполучення невисоких гір із широкими і родючими рівнинами, сприятливими для землеробства.

Низовини в багатьох регіонах чергуються з височинами, найбільшою з яких є Придніпровська височина, яка розташована в межиріччі Дніпра та Південного Бугу. У південно-східній частині прилягаюча до Дніпра височина розділяється на окремі кряжі, «гори» — Каневські, Трахтемирівські та Бучацькі.

Низький лівий берег Дніпра вкритий луками, лісами та болотами, тут багато стариць та мальовничих озер.

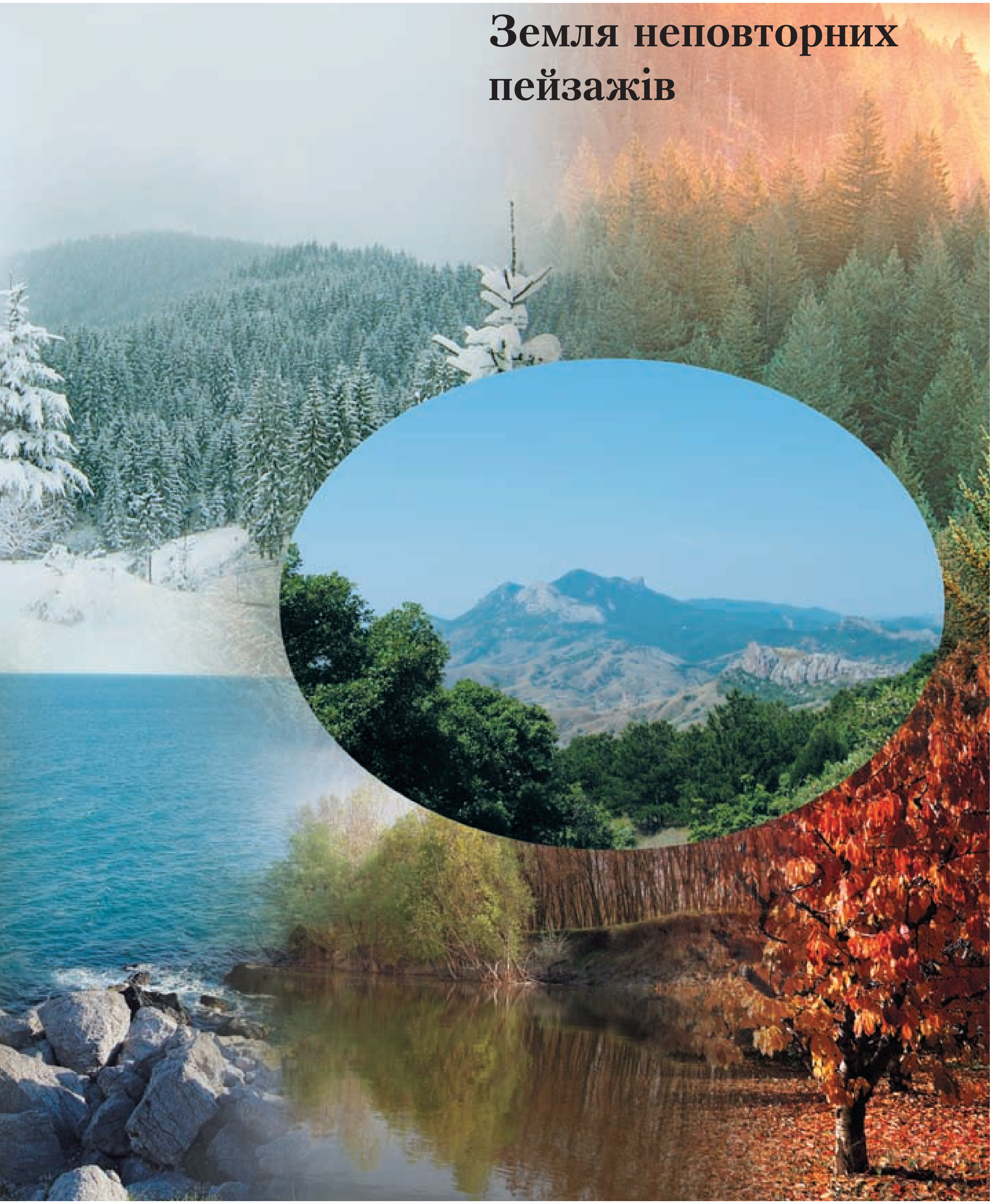
Надзвичайний за своєю красою регіон України — Поділля — також розташований на височині, помережаній глибокими долинами численних рік і річечок. На Поділлі знаходяться найдовші у світі карстові печери.

Ніби охороняючи багаті та щедрі українські землі, височать гірські пасма Карпат — на заході та Кримських гір — на півдні країни.

Ніжна та лірична, неначе пісня, природа нашої країни приваблює своєю красою і нескінченною розмаїтістю природних зон, що змінюють одна одну,— від вологих і болотистих хвойних лісів Полісся до сухих степів Причорномор'я і вічнозелених субтропіків Південного берега Криму. У кожному її куточку прихована неповторна краса, а кожен ландшафт наділений тільки йому властивим незабутнім обличчям, власною душею.

Земля неповторних пейзажів

Ще в V столітті до н. е. славнозвісний давньогрецький історик Геродот описав народи, які населяли в ті далекі часи територію нашої країни. Так світ уперше довідався про унікальну своєрідність Стародавньої України. Пізніше «заговорили» доти безмовні і таємничі археологічні пам’ятники, виявлені в скіфських курганах, городищах і сарматських могилах-катакомбах.

Багатовікова присутність греків і римлян на землях скіфів і сарматів не минула без сліду. Греки створили на всьому узбережжі Чорного моря великі міста-держави — такі як Пантікапей і Херсонес,— котрі проіснували майже ціле тисячоліття.

Про античне минуле Причорномор’я нагадують величні руїни Пантікапея, що дійшли до наших днів, Херсонеса та Ольвії, залишки укріплених фортечних споруд, тріумфальні і надгробні стели, а також знахідки із затонулих біля чорноморського узбережжя кораблів, виявлених археологами.

Через причорноморські міста-держави культура древніх греків поширювалася вглиб

Чорноморська Еллада

території сучасної України. Вражені блиском і високим рівнем розвитку греко-римської цивілізації, войовничі кочівники охоче переймали мови, релігію, звичаї і форми державного життя античних народів, їх багатющу культурну спадщину.

Горді громадяни причорноморських вільних міст-полісів і волелюбні степові кочівники однаковою мірою можуть вважатися нашими далекими предками. Звертаючись до нашої Вітчизни, український поет, історик і філософ Євген Маланюк в одному із своїх творів напівжартома назвав її «Елладо Скітськая, Елладо степова, сарматських Афродіт, кирпатих Аполонів».

Хто знає, можливо, нашій країні судилося здійснити прекрасне пророцтво видатного німецького філософа XVIII століття Йогана Гердера, який пророкував Україні блискуче майбутнє в тому випадку, якщо вона візьме на свої плечі благородну місію духовного відновлення європейської цивілізації, ставши «Новою Елладою».

Київська Русь увійшла в світову історію як найбільша держава Середньовічної Європи.

Учені й досі сперечаються, чи були засновники Давньої Русі скандинавськими вікінгами, а чи слов'янами, однак їм удалося об'єднати навколо Києва всі східнослов'янські народи, а також більше двохсот різноманітних неслов'янських етносів.

Українські землі складали ядро Давньоруської імперії. Саме землі, розташовані на Східно-Європейській рівнині, за стародавніх часів називалися Руссю.

Недарма видатний український історик Пантелеймон Куліш із гордістю іменував українців «старорусами».

Поворотною подією в історії українського й інших східнослов'янських народів стало прийняття і поширення християнства на Русі. Наші далекі пращури поклонялися силам природи і духам предків. На землях Київської Русі панувало язичництво.

Вибір християнства, відповідно до легенди, пов'язаний з апостолом Андрієм Первозваним, який, перебуваючи в Києві, поставив на

Київська Русь за часів Середньовіччя

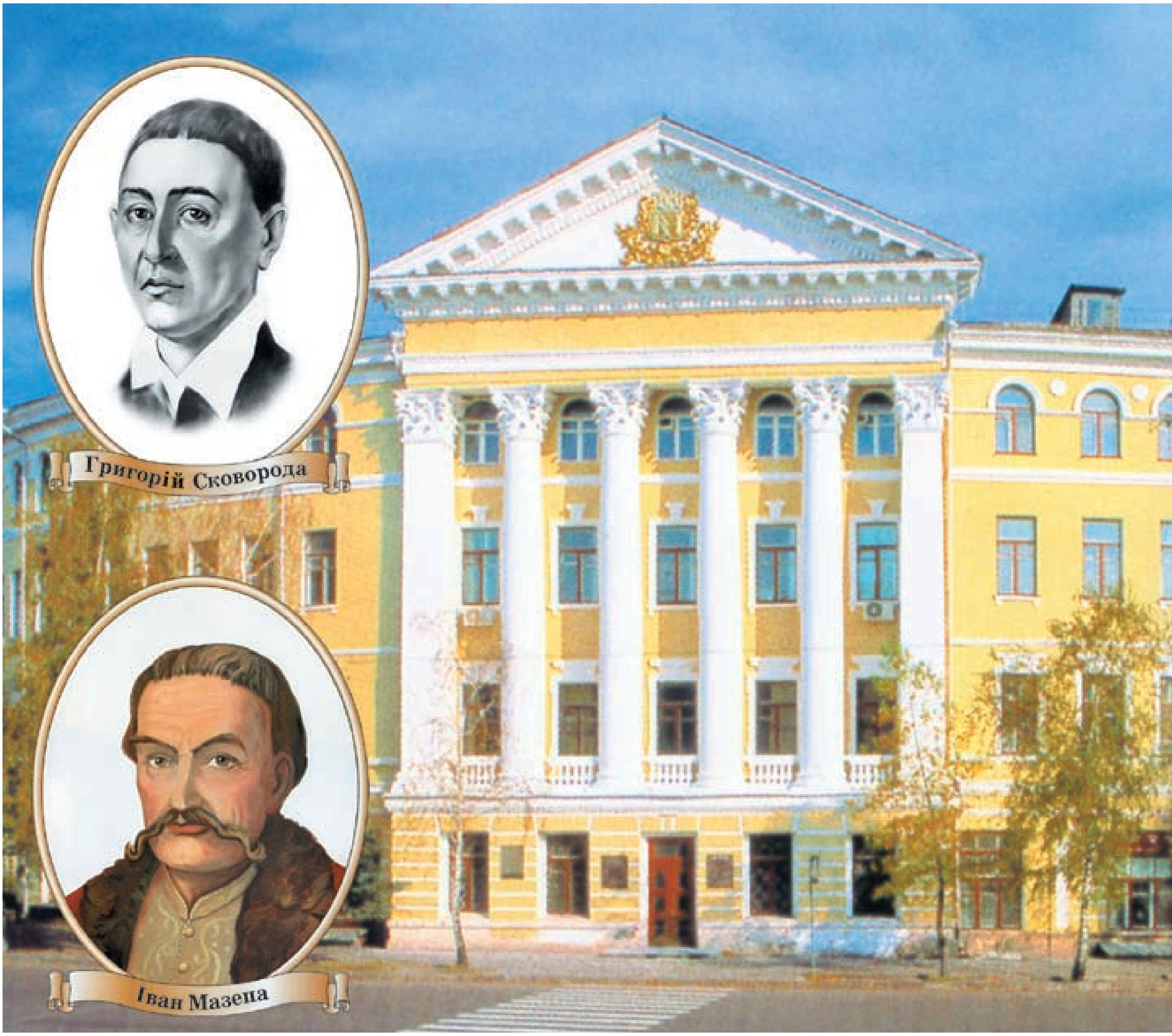
горі, де зараз знаходиться Андріївська церква, хрест і пророчив велике майбутнє християнству на цих землях.

988 рік вважається роком запровадження християнства в Київській Русі. Багато в чому завдяки прийняттю однієї з найбільших світових релігій Русь змогла створити високу і довговічну культуру і залишила помітний слід у світовій історії.

Давньоруські князівства, що проіснували більше трьох століть, досягли високого рівня економічного і культурного розвитку і перепинили шлях на Захід незліченним ордам кочівників. «О світла і прекрасно прикрашена земля Руська!» — писав сучасник про свою Вітчизну, віддаючи данину її величі.

Русь підтримувала різноманітні торговельні, династичні та культурні зв'язки із Західною Європою і була найважливішим посередником у торгівлі між Заходом і Сходом завдяки своєму розташуванню на перехресті шляхів.

Багата культурна і духовна спадщина Давньої Русі складає невід'ємну частину української національної традиції.

У XVI—XVIII століттях в українській культурі панував стиль бароко, який помітно потіснив візантійські традиції, що переважали в Україні. Але будучи пропущеним через «фільтр» цих традицій, бароко набуває в Україні яскраво виражених оригінальних рис справді національного стилю.

Звертає на себе увагу надзвичайно розповсюджена в епоху бароко символіка сонця. Її втілення знаходимо й у прикрасах барокових «маківок» українських соборів «рипідами» (золотими дисками), і в ідеї «фаворського світла», що його випромінюють праведники у творчості Ф. Прокоповича і Г. Сковороди. Популярний в епоху бароко образ світу як «вертограду Божого», буйно квітучого саду життя також тісно був пов'язаний із символікою сонця.

Свого роду кульмінацією української барочної культури є епоха правління гетьмана Івана Мазепи. Цей період української культури увійшов в історію під назвою «Мазепинське бароко» і був ознаменований створенням численних мистецьких шедеврів, які здебільшого

Це багатолике українське бароко

збереглися й донині. Воістину невичерпно різноманітні образи бароко в українській архітектурі, живописі, літературі, поезії та історіописанні (козацькі літописи), театрі та багатоголосному, «партесному» співі.

На кошти гетьмана було почато масштабне будівництво нових церков у Києві та Чернігові, а також реставрація церков давньоруського періоду.

Так, були реконструйовані й істотно оновлені Софія Київська, Михайлівський монастир, ансамбль Києво-Печерської лаври.

Завдяки синтезові передових західноєвропейських ідей і давньоруських традицій Києво-Могилянська академія стає визнаним в усьому православному світі центром духовної та академічної освіти, науки, філософії.

XVI—XVIII століття не тільки залишили глибокий слід в архітектурі, мистецтві, філософії та літературі нашої країни, але й наклали незгладимий відбиток на характер українського народу. У ньому він головним чином проявився в перевазі почуттів, емоцій, інакше кажучи — «серця», над холодним розумом.

Протягом багатьох століть жителям України доводилося повсякчас відстоювати свою свободу і незалежність. Але українцям тривалий час не вдавалося об'єднатися і створити сильну і єдину державу.

У результаті народ, який більше за все любив і шанував волю, опинився в рабстві, а українські землі були розділені між могутніми імперіями. Свободи й традиційні вільності українців були загарбані чужоземцями, і навіть українська мова та самобутня культура не раз виявлялися під забороною на десятиліття.

Через відсутність власної державності українському народові довелося пережити найтяжчі випробування — незліченні війни, періоди голоду та розрухи, під час яких було знищено традиційне українське село, масове винищення національної інтелігенції, релігійні й політичні гоніння та репресії. На долю України випали й екологічні катастрофи, найбільшою з яких стала аварія на Чорнобильській АЕС. Однак незважаючи на це народ зберіг щедре українське серце і прагнення до свободи та незалежності.

Український фенікс

Неймовірно багато сил знадобилося українцям, щоб закріпитися на своїй землі, ще більше зусиль було докладено, щоб зберегтися як народу, не втратити свого національного обличчя в круговерті зовнішніх і внутрішніх воєн, навал, зрадництв і переслідувань.

Працю багатьох поколінь вкладено у відродження української державності, мови та культури. Нев'янучою славою вкрили себе давньоруські витязі, запорізькі козаки-лицарі, січові стрільці, воїни Великої Вітчизняної, бійці повстанської армії, безліч борців за волю і справедливість, політиків, учених, мислителів, діячів культури і мільйони інших чесних і порядних людей, трудівників і ратників. Неодноразово демонстрували вони всьому світові зразки непохитної мужності, приклади самовідданого служіння своєму рідному народові.

Україна всією своєю багатостраждальною і трагічною історією довела свою виняткову силу і життєздатність. Її неодноразово намагалися знищити, а її дух угасити, але незважаючи на це вона подібно до казкового Фенікса щоразу поставала з руїн і попелу пожеж.

Свої безсмертні твори найвидатніший поет української землі Тарас Шевченко адресував «і мертвим, і живим, і ненародженим землякам… в Україні і не в Україні сущим».

У цих словах — указівка на невичерпне джерело духовної сили народу, духовно-історичну традицію, завдяки якій здійснюється нерозривний зв'язок між минулими, нині живучими і прийдешніми поколіннями українців.

Зрозуміти особливості душі, темпераменту, характеру народу — значить одержати ключ до розуміння його історичної долі. Душа українців за всіх часів була і залишилася внутрішньо вільною, темпераментною, співучою, вона завжди і скрізь прагнула до незалежності, волі й не терпіла ніяких моральних кайданів. Але разом із волелюбністю національному характеру українців притаманні любов до стабільності, порядку і творчий добір кращих традицій.

Прямим вираженням особливостей українського національного характеру і найпотаємніших глибин народної душі є самобутня народна культура. Народна художня творчість

Живі традиції

у всіх її проявах здійснювала зв'язок між поколіннями, служила неперевершеним зразком і джерелом натхнення для професійного мистецтва.

На рубежі VIII—IX століть почало формуватися мистецтво Київської Русі. До наших днів збереглися мозаїки і фрески Софійського собору в Києві, орнаментальні прикраси «Остромирова Євангелія».

Український народ створив самобутнє музичне мистецтво, корені якого сягають у далекі дохристиянські часи.

Пісня й танець, малюнок і розпис, різьблення і плетіння, ткацтво і кування, кераміка і вишивка з незапам'ятних часів увійшли в життя народу. Часом у найпростіших предметах побуту знаходили втілення ідеали краси та добра, прагнення до прекрасного, витонченого, довершеного.

Тому збереження і примноження традицій і культурної спадщини наших предків — завдання історичне, пов'язане із збереженням самобутності та кращих якостей українського народу.

Космічне завтра людства вже не за горами. Завдяки новітнім технологіям люди почали активне освоєння навколоземного простору. Тисячі супутників на орбітах забезпечують стійкий зв’язок, стежать за погодою, станом поверхні Землі, дають можливість кораблям і літакам надійно орієнтуватися і визначати своє місцерозташування.

Американці готуються до експедиції на Марс, у Росії успішно розвивається космічний туризм. Значних успіхів в освоєнні космосу досягла й Україна.

Сьогодні наша країна — п’ята серед найбільших космічних держав світу. Знамениті українські ракети-носії користуються великим попитом через їхню високу надійність, економічність та екологічну безпечність. І хоча вітчизняна космонавтика переживає не кращі часи, перспективи в неї величезні.

Не варто забувати, що Україна займається дослідженнями космосу винятково в мирних цілях. Створений ще за часів Радянського Союзу для військових потреб космічний центр у Євпаторії, здатний одночасно контролювати

Прорив у майбутнє

рух по орбітах 250 різних космічних апаратів, у наші дні може перетворитися на великий міжнародний центр космічних досліджень. Його обладнання модернізується, а вчені та інженери готові здійснювати найскладніші та найсучасніші наукові програми. Вони підтримують постійні зв'язки з провідними вченими всього світу. Звідси ведеться спостереження й за першим і поки що єдиним українським супутником «Січ-1», чия назва недарма символізує історичний шлях, пройдений Україною від Січі Запорізької до «Січі» у космосі.

Ракетно-космічна галузь України спеціалізується на серійному виробництві систем управління для космічних ракет: від систем стиковки станцій типу «Салют» і «Мир» до кораблів «Союз» і «Прогрес». Об'єднання «Південний машинобудівний завод» у Дніпропетровську — один із найбільших у світі ракетних заводів.

Недарма багатьом саме так і уявляється шлях подальшого розвитку нашої країни — у з'єднанні вікових українських традицій і надсучасних технологій.

НЕРОЗГАДАНА ТАЄМНИЦЯ УКРАЇНИ

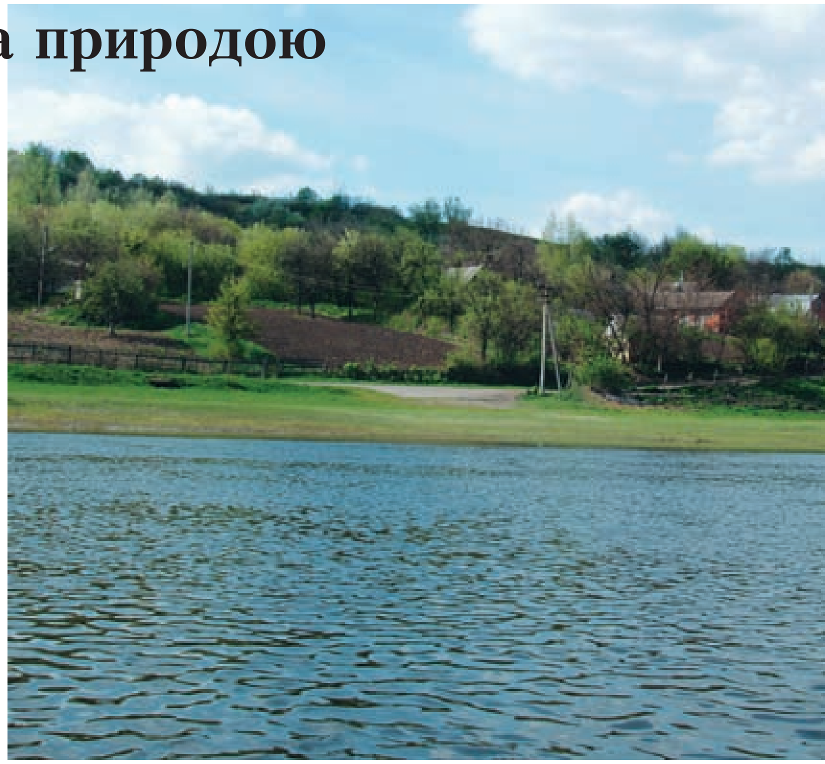
Доля України та її народу сповнена загадок. І не тому, що нам не відомі якісь історичні факти,— про історію нашої країни написано багато, особливо за останні два десятиліття. Ми знаємо, які події відбувалися, знаємо точні дати й імена, але дотепер губимося в здогадках — чому?

Чому Україна, котра сторіччями не мала власної державності, а часом стояла на грані повної загибелі, повсякчас ставала центром подій, які відбувалися на Європейському континенті? Чому наша земля щоразу привертала до себе жадібні погляди завойовників і створювачів світових імперій? Чому Україна знов і знов відроджувалася, а не зникла, розчинившись серед інших племен, як це траплялося з безліччю інших народів? Чому після довгих заборон і гонінь не вичерпалося живе джерело національної культури й традицій? І звідки в українців знайшлися сили для того, щоб вступити на шлях відновлення і будівництва незалежної держави?

У відповідях на ці запитання й полягає справжня таємниця України та її національної своєрідності. І кожному належить розгадати її, зробивши власне відкриття своєї країни, її високої духовності, героїзму та мужності її народу, краси її природи, традицій і мови, джерел віри у майбутню велич України.

Щедро обдарована природою

Природа щедро обдарувала Україну: найродючіші в світі ґрунти, сприятливий клімат, багаті поклади корисних копалин, повноводі ріки, ліси з цінними породами дерев, зручний для прокладення доріг і ведення сільського господарства ландшафт, ласкаві моря, невисокі гори, багатий рослинний і тваринний світ.

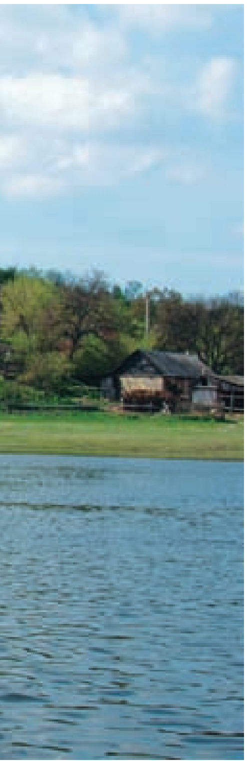
У наші дні природні багатства України вже далеко не так невичерпні і потребують дбайливого ставлення до себе і надійного захисту з боку суспільства і держави. Наука веде напружений пошук шляхів підтримання рівноваги між техногенною цивілізацією і живою природою. Від розв'язання цієї проблеми залежить майбутнє не тільки нашого народу, але й усього людства.

Ґрунтова карта України

Типи ґрунтів:
1. Дернові
2. Чорноземи
3. Каштанові
4. Сірі лісові
5. Буроземні
6. Коричневі
7. Лугові
8. Торф'яники

Майже половина території України, особливо її центральні та південні регіони, розташована на винятково **родючих ґрунтах** — чорноземах, краще від яких для ведення сільського господарства годі й шукати. В Україні знаходиться близько чверті чорноземів нашої планети.

«Накритий стіл»

Більша частина поверхні України являє собою хвилясту рівнину, що складається з окремих височин і низовин. Ця рівнина нагадує накритий стіл, кришка якого злегка нахилена з півночі на південь і до долини Дніпра.

З глибокої давнини люди селилися на цих багатих і родючих землях, зручних для ведення сільського господарства і помережаних ріками, які служили основними транспортними магістралями. Через Україну проходили найважливіші торговельні шляхи, тут здійснювалися культурні, політичні та релігійні контакти між найрізноманітнішими, не схожими одне на одного народами і цивілізаціями. Однак така «відкритість» українських земель зіграла й негативну роль. З півночі, заходу та сходу не існувало ніяких природних перешкод, які могли б зупинити загарбників, котрі бажали прибрати до рук «накритий стіл».

Українці — спадкоємці традицій найдавнішої **землеробської культури**, що сягають у давнину аж до кам'яного століття. Споконвіку наш народ із глибокою повагою ставився до землі, звертаючись до неї як до матері й годувальниці. Наші предки клялися землею, землею бажали добра і так само землею проклинали своїх ворогів. До наших днів серед українців досить поширене стародавнє добре побажання: «Щоб ти ся мав, як свята земля!»

Сиві тумани Кіммерії

У середині першого тисячоліття до нашої ери давньогрецький поет Гомер, автор «Іліади» та «Одіссеї», описував давню Україну, відому йому під назвою Кіммерія, як надзвичайно туманну область. Це свідчить, що клімат України в ті часи був набагато більш вологим, ніж нині. Але й у сучасній Україні густі тумани — зовсім не дивина. Найчастіше їх можна спостерігати на Донецькому кряжі. Одного разу там було зафіксовано випадок, коли туманна завіса безперервно утримувалася протягом ста восьми годин.

Вогонь з небес

Грози в Україні постійно трапляються навіть у зимові місяці. Особливо небезпечні вони в степовій зоні: удари блискавок вражають усе, що хоч трохи піднімається над травою або чагарником.

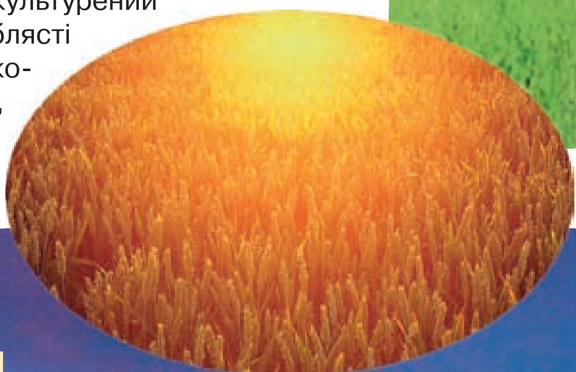
Про грози в народі існує безліч повір'їв. Вважається, наприклад, що під час грози святий Ілля на вогненній колісниці вирушає в нещадну погоню за нечистою силою. Відповідно до народних повір'їв, під час грози не можна ні співати, ні свистіти, не можна ховатися під деревами, особливо під дубом або вербою — у язичників-слов'ян вони вважалися помешканням лісових духів. Вогонь, запалений блискавкою, згідно з традицією, слід гасити тільки козячим молоком.

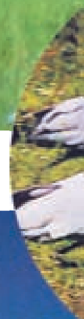
Степ та й степ кругом…

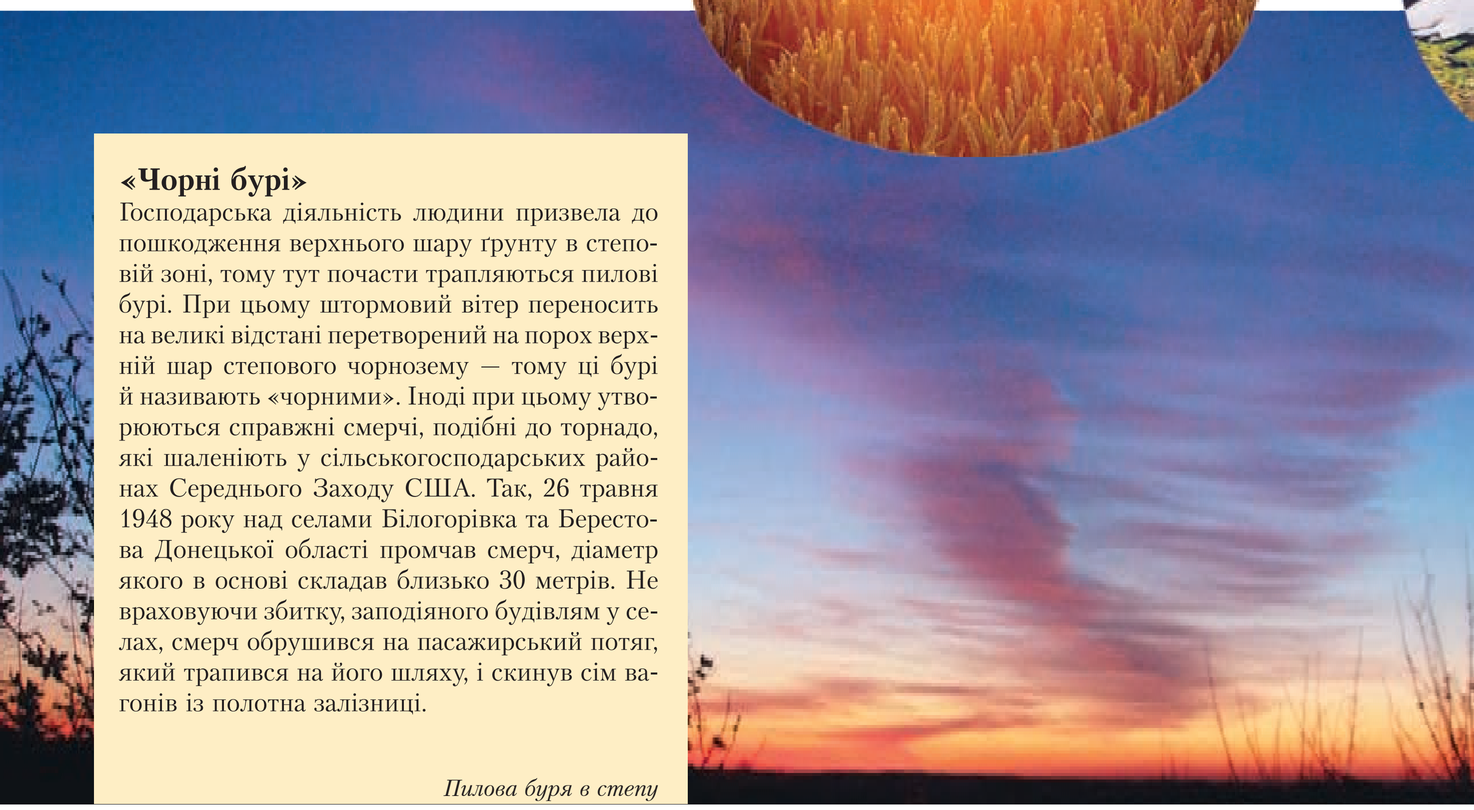

Степова зона України здавна була відома своїми сухими, спекотно-посушливими вітрами — суховіями. Особливо часті суховії в липні-серпні. Південноукраїнські степові вітри часто порівнюють з італійським пекучим вітром, що дме з берегів Африки,— сироко. Відомий український письменник Олесь Гончар яскраво описав один з таких суховіїв-сироко у своєму романі «Таврія»: «Уже кілька днів свистів таврійський сироко; зблякнув степ, стемнів, пожух… Лопалася розпечена земля, лежала в таких тріщинах, що коні ламали ноги на ходу. Трава, вигораючи, згорталася й лягала на степ, збиваючись як повсть. Із цілинних земель гарячі вітри вже розносили по Таврії насіння тирси, найміцнішої трави із сімейства ковили. Здавалося, що з усієї степової рослинності тільки вона, тирса… зможе перенести люту спеку, вижити і продовжити себе в потомстві… Усе живе знемагало від немилосердної спеки».

Зона степів простирається на півдні та сході України. Розкіш дикого степового привілля майже повсюдно замінила краса оброблених і доглянутих українськими селянами сільськогосподарських угідь. Сучасний український степ практично цілком окультурений і розораний. Тепер там, де колихалися сріблясті хвилі ковили і бродили табуни напівдиких коней, вирощують озиму пшеницю, кукурудзу, соняшник, баштанні культури.

«Чорні бурі»

Господарська діяльність людини призвела до пошкодження верхнього шару ґрунту в степовій зоні, тому тут почасти трапляються пилові бурі. При цьому штормовий вітер переносить на великі відстані перетворений на порох верхній шар степового чорнозему — тому ці бурі й називають «чорними». Іноді при цьому утворюються справжні смерчі, подібні до торнадо, які шаленіють у сільськогосподарських районах Середнього Заходу США. Так, 26 травня 1948 року над селами Білогорівка та Берестова Донецької області промчав смерч, діаметр якого в основі складав близько 30 метрів. Не враховуючи збитку, заподіяного будівлям у селах, смерч обрушився на пасажирський потяг, який трапився на його шляху, і скинув сім вагонів із полотна залізниці.

Пилова буря в степу

Найбільш поширені **рослини в степу** — це трави. Для північної частини України характерною є різнотрав'яна рослинність, південніше розташовуються сухі ковилові степи. На узбережжі Чорного моря трапляються злаково-полинові степи.

У квітні в степах зацвітають яскраві тюльпани, півники, піони та інші яскраві квіти, трохи згодом починають колоситися злаки. Характерною прикметою українських степів є рослини-«перекотиполе».

У степах іноді можна зустріти зарості тернику, шипшини, мигдалю, степової вишні.

Цілинний степ

Степові журавлі

Заповідний степ

Розташований у Херсонських степах заповідник Асканія-Нова вважається найбільшою і, мабуть, єдиною в світі ділянкою цілинного степу, покритою прадавньою ковиловою рослинністю, яка збереглася в незайманому вигляді. Заповідник утворено ще в 1875 році з аматорського зоопарку при великому вівчарському господарстві. Його площа складає понад 33 тисячі гектарів, а площа масиву незайманого степу — понад 13 тисяч гектарів. Тут заборонено будь-яку господарську діяльність.

У заповідному степу живуть різні копитні, у тому числі найрідкісніші коні Пржевальського, різні антилопи, кулани, зебри, буйволи, зубри, бізони, яки, а також страуси та десятки видів рідкісних птахів. Усі ці види були завезені сюди з метою акліматизації в степових районах України. Щороку заповідник відвідують тисячі туристів.

Вінценосний журавель

Асканія-Нова. Тільки тут можна побачити, який вигляд мали причорноморські степи кілька тисячоліть тому.

Зелене вбрання України

Ліси — найважливішу частину багатств будь-якої країни — недарма називають легенями землі. Всього один гектар лісу очищує за рік 18 мільйонів кубічних метрів повітря.

«Зелене вбрання землі» охороняє від пересихання, вивітрювання і розмивання мільйони гектарів родючої ріллі.

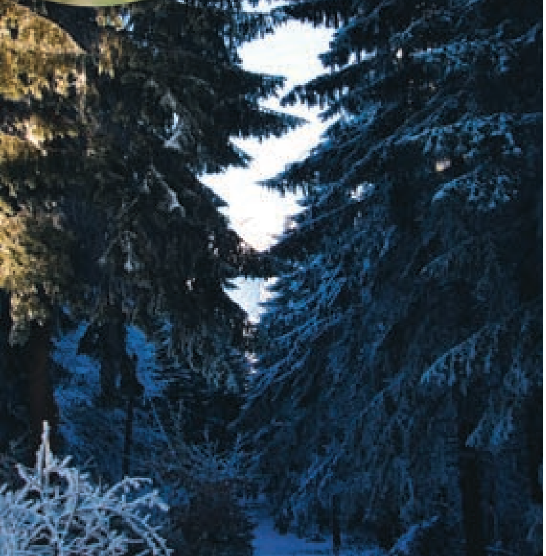
Крім того, ліс — постачальник найцінніших сировинних ресурсів, без яких не обходиться ні зведення нових міст, ні створення могутніх океанських лайнерів. Вироби з деревини різних порід постійно супроводжують людину в побуті, а дарунки лісу прикрашають та урізноманітнюють її стіл. Без лісу і його живлющого повітря немислимий ні недільний відпочинок, ні відпустка, ні подорож по рідному краї.

Сучасна Україна не така вже й багата лісами — вони займають усього 13,7 % її території, і багато які з них, особливо в посушливих місцях, посаджені руками людей.

Однак у минулому наші лісові угіддя були набагато ширшими. В ході заселення земель у лісовій і лісостеповій зонах ліси вирубувалися, а на їхньому місці виникали орні поля та пасовища. Це й стало основною причиною збідніння лісових багатств України. Тим більшу цінність для нас представляють збережені соснові бори, діброви, букові та ясенові ліси.

Дольодовикові бори

У Криму, на Поліссі, в Закарпатті й сьогодні можна знайти ділянки лісів з реліктовою рослинністю.

А в Донбасі, в горах Артема збереглися дивовижні крейдяні бори — острівці дольодовикового лісового покриву України. Ці ліси утворилися в долині Сіверського Дінця ще наприкінці третинного періоду — більше сімдесяти мільйонів років тому.

Основна рослина тут — крейдяна сосна, що відрізняється від сосни звичайної більш короткою хвоєю, дуже твердою деревиною і дрібними округлими шишками. Висота реліктових крейдяних сосон — від 8 до 28 метрів, причому найстаріші з цих дерев формою крони нагадують знамениті італійські зонтичні пінії.

Карпати. Вікові ялини

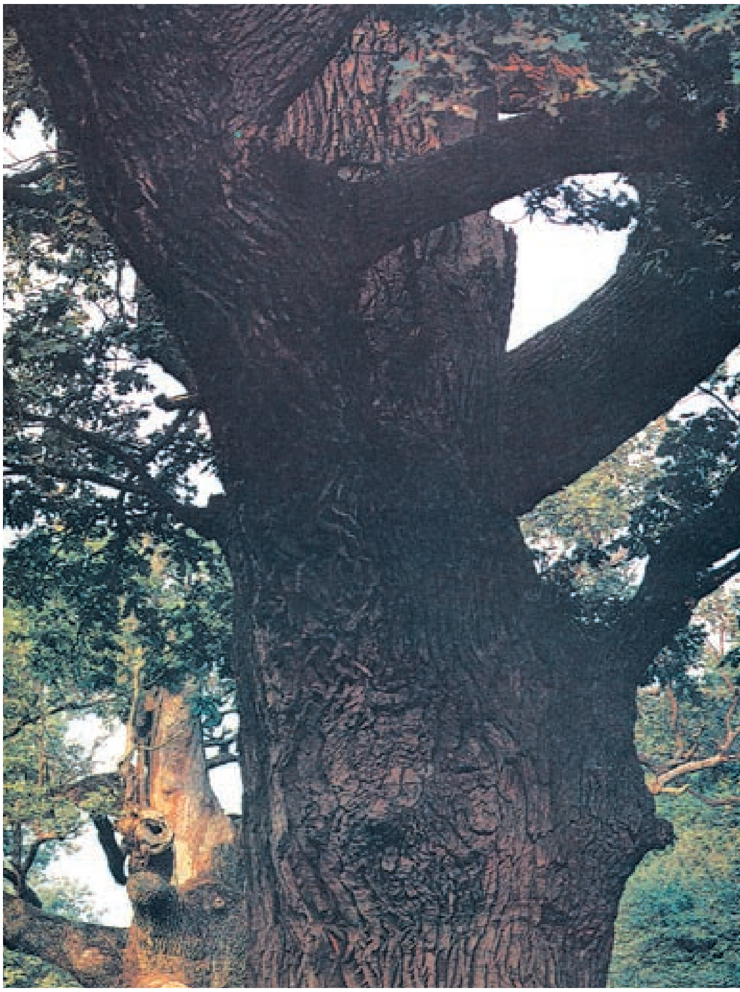

Мішаний ліс

Свідки історії

Дуби, як відомо, відрізняються надзвичайним довголіттям. Але й серед цих довгожителів зустрічаються справжні патріархи. У парку Салгир у Сімферополі можна побачити п’ятисотлітній дуб, що носить ім’я «Богатир Тавриди». Обхват цього велетня близько 6 метрів, а діаметр крони досягає 30 метрів. Поблизу Запоріжжя росте гігантський дуб, що, згідно з переказом, був свідком того, як козацтво, яке зібралося під ним, писало листа турецькому султанові. Але справжнім рекордсменом серед українських дубів є унікальне дерево, що росте в Рокитнянському районі Рівненської області. Цей дуб міг бути очевидцем того, як збирав данину з древлян у 884 році князь Олег. Древньому велетневі понад 1300 років!

Дуб на Верхній Хортиці

Кримські сади Семіраміди

Неподалік від Ялти розкинувся дивовижний парк, який почасти порівнюють із садами вавілонської цариці Семіраміди. Це Нікітський ботанічний сад, заснований у 1812 році відомим російським ботаніком Х. Х. Стевеном, котрий висадив тут 175 тисяч екземплярів рослин з усіх кінців Землі.

Ботанічний сад у селищі Нікіта заслужено вважається одним із кращих у Європі і незрівнянним за видовою розмаїтістю рослин. Тут можна побачити величні ліванський і гімалайський кедри, гігантські секвої, ялиці, дику фісташку, чий вік сягає за тисячу років.

Розарій ботанічного саду нараховує кілька тисяч сортів троянд. Разом з тим Нікітський ботанічний сад — не тільки надзвичайне за красою зібрання представників рослинного світу, але й велика наукова установа, яка вивчає життя рослин і сприяє збереженню рідкісних і зникаючих видів.

Нікітський ботанічний сад

На межі життя

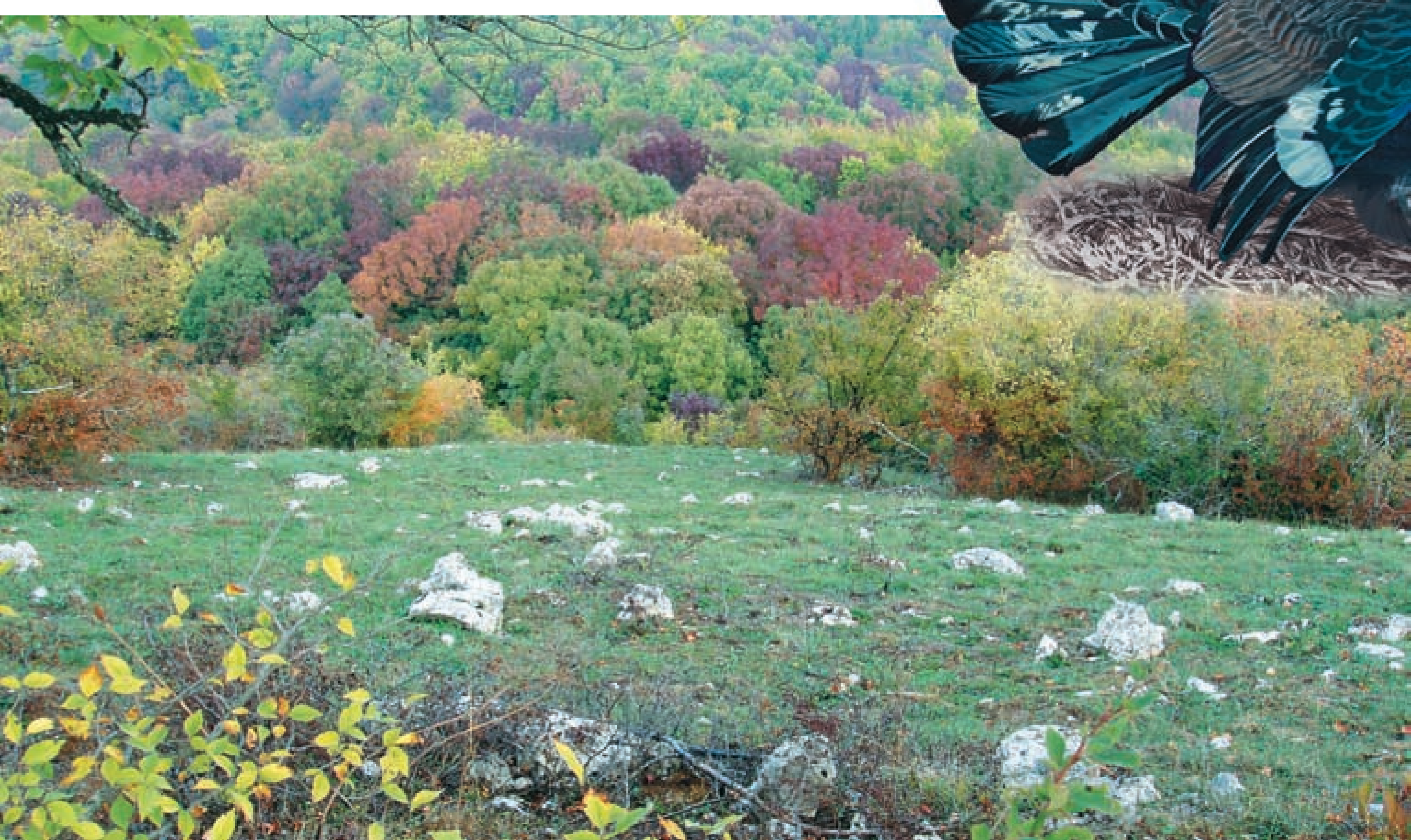
На одній із фресок Софії Київської можна побачити зображення битви князя Ярослава Мудрого з лютим звіром, що нагадує лева. Сам князь у своїх посланнях до синів також називає цю тварину левом. Можливість того, що всього дев'ять століть тому ці хижаки могли водитися на степових просторах південніше Києва й у долині Дінця, не заперечують і сучасні вчені.

У результаті мисливського промислу, що тривав століттями, а також широкого господарського освоєння лісових і степових територій України значно змінилися та скоротилися природні області життя тварин, багато видів були поставлені на межу зникнення. Щорічно поповнюється список видів, представників яких більше не вдається знайти на українській землі. Нині в Україні, за даними вчених, нараховується близько 350 видів птахів, більше 100 видів ссавців і 200 видів риб.

Долина ріки Псел

Для відновлення та збереження природних багатств української природи створено цілу мережу державних заповідників, територія яких складає 126,7 тисяч гектарів. Ці «острови дикої природи» розташовані в кожній із природних зон України. У степовій зоні розташовані заповідники Асканія-Нова (Херсонська обл.), Чорноморський (Херсонська, Миколаївська, Одеська обл.), Український степовий заповідник (Донецька, Запорізька, Сумська обл.) і Луганський заповідник (Луганська обл.); у лісостеповій зоні — Канівський заповідник (Черкаська обл.), у зоні мішаних лісів — Поліський заповідник (Житомирська обл.), в Українських Карпатах — Карпатський, у Криму — Ялтинський гірсько-лісовий заповідник і заповідник «Мис Мартьян». Рідкісні та зникаючі види тварин і рослин охороняються також у заповідно-мисливських господарствах, що існують у багатьох областях країни.

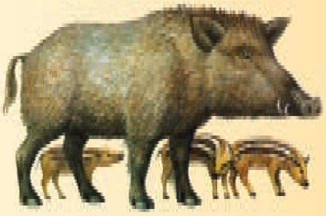

Карадазький заповідник

У лісах Полісся зустрічається **рись**. Ця велика — до 90 см завдовжки і масою до 27 кг — хижа кішка краще інших пристосована до пересування по глибокому снігу, тому легко може вистежити й спіймати навіть швидкого зайця або хитру лисицю.

Для лісостепової зони характерні **олень**, **вовк**, **куниця**, **тхір**, **куріпка сіра**, **сорока**, **іволга**. Зустрічаються тут і **дикі кабани**, які знаходять собі їжу навіть у лісозахисних смугах, охоче поїдаючи жолуді, горіхи, дикі яблука та груші.

Звичайні мешканці степів — **бабаки**, великі гризуни довжиною близько півметра і масою до 5 кг. Живуть вони колоніями. Кожна родина займає глибоку нору з декількома входами, в якій є комори, спальні і навіть туалети!

У Карпатах можна зустріти **ведмедів**. Ці звірі всеїдні. Вони залюбки поїдають і рослинну їжу — молоду зелень, ягоди, фрукти, горіхи,— і тваринну: від мурах до крупних копитних. Дуже люблять мед диких бджіл.

У лісах Криму й у Карпатах живуть **козулі**. Їхня висота в холці — до 1 м, а маса — до 65 кг. Новонароджені дитинчата козуль у перші тижні причаюються в густих заростях чагарнику, а мати відвідує їх тільки для того, щоб нагодувати молоком.

Найпримітніший птах у селах — **білий лелека**, символ рідної домівки. Оперення в лелеки чисто біле, чорні тільки кінці крил, але в складеному положенні вони створюють враження чорного хвоста. Звідси й українська назва птаха — чорногуз.

Наше море

Сучасна Україна — морська держава. Традиції мореплавання на нашій землі сягають корінням у сиву давнину, тому що море в ті часи являло собою найбільш зручний шлях сполучення, а також служило найважливішим джерелом їжі. Не втратило воно свого значення й у наші дні.

І, звичайно ж, величезний басейн Чорного моря впливає на клімат нашої країни. Сонце, свіже вологе повітря, теплий пісок, шерхіт хвиль — це і є та неповторна атмосфера, що, як кажуть медики, «зцілює душу й тіло». З далеких і ближніх місць поспішають люди до моря, щоб побачити безкрайні водні простори, відпочити, набратися сил.

Одеський морський вокзал

Чорне море

Карадазький заповідник. «Золоті ворота»

Аурелія

Рослинний світ Чорного моря представлений насамперед **водоростями**. У північно-західній частині моря часто зустрічаються великі скупчення червоної водорості філофори, з якої добувають агар-агар, який використовують у кондитерській, текстильній промисловості, а також у мікробіології. На прибережних скелях можна зустріти водорість ульву, або морський салат, на невеликих глибинах росте бура водорість цистозіра. У заростях морської рослинності ховається безліч морських **безхребетних** — крабів та молюсків, а в товщі води поволі мандрують медузи аурелія та пілема.

Пілема

Краб

Цистозіра

Ульва

Загадки Понту

Давньогрецькі мореплавці називали Чорне море Понтом Евксинським, тобто Гостинним морем. Незважаючи на значну глибину, температура води нижніх шарів Чорного моря набагато вища, ніж на тій же глибині в Атлантичному і Тихому океанах. Пояснюється це вільним доступом в океанські глибини холодних полярних вод, тоді як Чорне море зігріває тепла глибоководна Босфорська течія.

За винятком північно-західної частини, Чорне море являє собою глибоку улоговину з дивовижно гладеньким дном, що опускається на 2245 метрів нижче рівня Світового океану.

На глибині нижче 200 метрів чорноморські води насичені сірководнем. Ця сірководнева «подушка» займає 87 % обсягу всього Чорного моря і заселена лише бактеріями. Через розчинений у морській воді сірководень днища суден, якорі та інші металеві предмети, занурені у воду, набували чорного кольору. Можливо, тому й море назване Чорним?..

Понад 660 видів **рослин** і більше 2000 видів **тварин** живе у водах Чорного та Азовського морів. Азовське море — наймілководніше у Світовому океані, його найбільша глибина близько 17 метрів. Тут знайшла притулок древня фауна і, зокрема, такі цінні породи риб, як стерлядь, севрюга, осетер, шип, білуга. А там, де в море впадають великі ріки, водяться судак, синець, глазач, рибець і чехоня.

У наші дні велика частина Чорного моря заселена «прибульцями» із Середземного моря. Тут живуть три види **дельфінів**, зрідка зустрічаються **тюлені**. Однак через масовий наплив відпочиваючих у Криму залишається дедалі менше місця, щоб забезпечити тримісячним спокоєм колонії тюленів для благополучного вирощування потомства. Серед промислових **риб** кращими вважаються султанка, морський півень, скумбрія, кефаль, ставрида і пеламіда, а також різні види камбал.

Карадазький дельфінарій

Заткана сріблом

Простори нашої Вітчизни, як дорогу тканину, прикрашену сріблом, прорізають мерехтливі нитки 23 тисяч рік, загальна довжина яких складає понад 170 тисяч кілометрів. Майже всі великі ріки України — рівнинного типу. Лише карпатські ріки — Тису, Прут, Черемош та інші — можна назвати гірськими.

Переважна більшість рік України сьогодні опинилася під загрозою. Світлі й чисті в минулому, нині вони страждають від забруднення і хижацького використання, міліють, а часом і зовсім зникають.

Очищення і збереження природних водойм України — життєво важлива задача не тільки вчених-екологів, але й усього нашого суспільства.

Сіверський Донець

Вид на Київ з Дніпра

Дніпро

Найбільшою водною артерією нашої країни є Дніпро, третя за розміром ріка Європи. Дніпро дорогий серцю кожного українця. Ця могутня ріка — колиска давньоруської і козацької державності, свідок боротьби українського народу за волю.

Дніпро поділяє територію України на дві частини — Правобережну і Лівобережну.

До 1932 року судноплавству по Дніпру перешкоджали пороги — скельні виходи гранітів у руслі ріки на ділянці довжиною близько 70 кілометрів поблизу Запоріжжя. Будівництво великих гідроелектростанцій і водоймищ докорінно змінило вигляд Дніпра. Ріка стала цілком судноплавною.

Псел

Прип'ять

У верхів'ях Прип'яті

Як і багато рік північного заходу України, Прип'ять бере початок у болотах і вологих лісах Полісся. Тут збереглося багато представників реліктової флори і фауни — ведмеді, лосі, козулі, дикі кабани, вовки, лисиці, борсуки, сотні видів птахів.

У нижній течії Дунаю лежить заповідний край, де в очеретяних джунглях знаходять притулок мільйони птахів, тварин і риб, яких напевно більше ніде не побачити.

Містечко **Вилкове**, розташоване серед мальовничих мілководних проток і річкових рукавів, недарма називають «українською Венецією».

м. Вилкове

Ріки України, які впадають у Чорне море, нерідко утворюють **лимани** — великі водні простори із солонуватою водою, відділені від моря. Однак утворилися вони саме завдяки наступу моря на сушу. Широко відомі лимани Березань, Тилигула, Куяльник, на їхньому дні виявлені скупчення цілющих грязей, які використовують для лікування багатьох захворювань.

На березі Куяльницького лиману

Перлини землі

Справжніх озер на території України близько 20 тисяч, з них 7 тисяч площею більше десяти гектарів. Вони розташовуються, як правило, у заплавах рік, переважно в Поліссі. У басейнах Західного Бугу та Прип'яті на території Західного Полісся (Волинської і Рівненської областей) розкинулися Шацькі озера (понад 30 прісноводних водойм), що мають карстове походження. Разом із навколишніми ландшафтами вони утворюють Шацький національний парк.

Найбільш глибоководним серед них є Світязь — ця велика водойма з чистою водою, оточена мальовничою природою, вважається справжньою перлиною Волині.

Крім того, по всій території нашої країни розкидані сотні тисяч рукотворних водойм — ставків. Українське селянство з глибокої давнини створювало ставки, перегороджуючи земляними насипами устя балок і неглибоких ярів. Ставки служили сховищами води, використовувалися для розведення риби і водоплавної птиці. Ставки, оточені вербами, як і білі лелеки, стали своєрідним символом сільської України.

Ставки, оточені вербами, стали своєрідним символом України

Крим. Гірське озеро

Вершини в хмарах

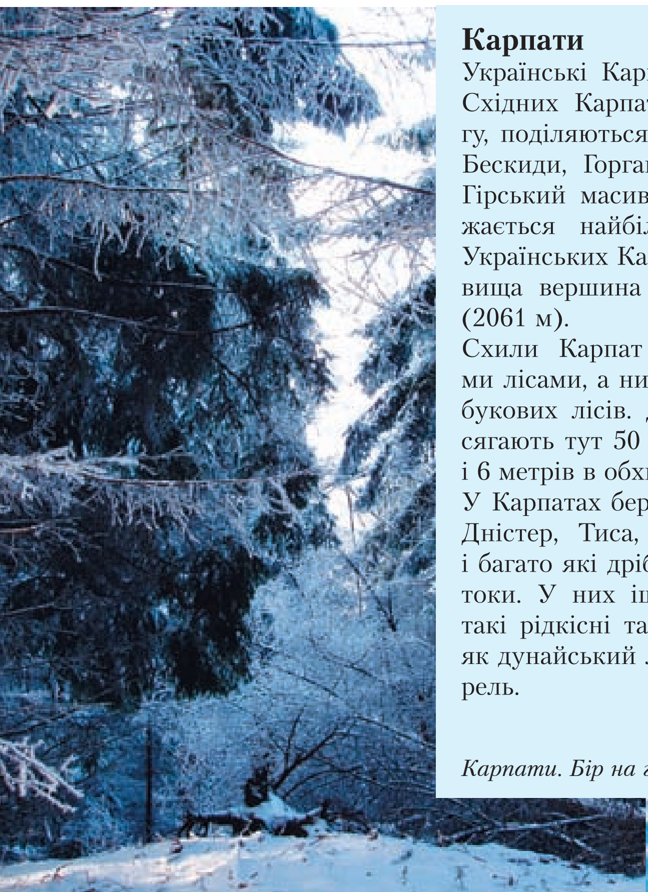
З двох боків безкрайнього «столу» українських рівнин лежать гористі області, але займають вони лише п'ять відсотків території країни. На заході розкинулися мальовничі зелені Карпати, на крайньому півдні — Кримські гори.

Карпати. Чорногорський масив

Субальпійські луки — **полонини** — тягнуться на десятки кілометрів. Особливо гарні вони навесні, коли нагадують казково уквітчаний строкатий килим. Радують око лілові фіалки та айстри, жовтогарячі жовтці, маки і перстачі, білі ломикамені та багато інших квітів. Яскраву зелень забезпечують густі й соковиті лугові трави. У горах Карпат можна зустріти унікальну квітку високогір'я — едельвейс.

Карпати

Українські Карпати є частиною Східних Карпат і, у свою чергу, поділяються на три частини: Бескиди, Горгани й Чорногора. Гірський масив Чорногора вважається найбільш високим в Українських Карпатах, його найвища вершина — гора Говерла (2061 м).

Схили Карпат укриті хвойними лісами, а нижче лежить пояс букових лісів. Деякі дерева досягають тут 50 метрів заввишки і 6 метрів в обхваті.

У Карпатах беруть початок ріки Дністер, Тиса, Прут, Черемош і багато які дрібніші річки й потоки. У них іще зустрічаються такі рідкісні та цінні види риб, як дунайський лосось і бура форель.

Карпати. Бір на горі Маківка

Карпати. Гора Явір

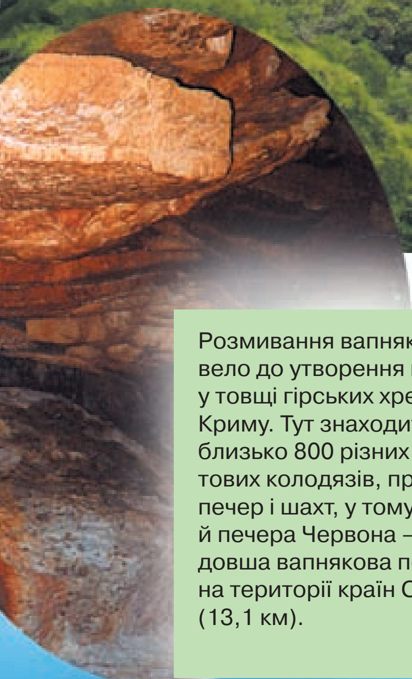

Кримські гори

Кримські гори складаються з декількох платоподібних масивів, так званих яйл. Найвища вершина Криму — гора Роман-Кош (1545 м).

Для Кримських гір характерні карстові явища: численні лійки, западини, низькі гряди. Підземні води, розмиваючи вапняки, з яких в основному складається цей гірський масив, поступово утворювали порожнини і провалля. Внаслідок цього гірські породи осідали й деформувалися, утворюючи різноманітні вигадливі форми.

Крим. Гора Ай-Петрі. Вид з боку м. Алупка

Розмивання вапняків призвело до утворення **печер** у товщі гірських хребтів Криму. Тут знаходиться близько 800 різних карстових колодязів, проваль, печер і шахт, у тому числі й печера Червона — найдовша вапнякова печера на території країн СНД (13,1 км).

Крим. Гора Демерджі. Долина привидів

Крим. Гірський масив Карадаг

Між Судаком і Феодосією розташований унікальний гірський масив **Карадаг** (Чорна гора). Карадаг — погаслий вулкан, що утворився на дні моря близько 80 мільйонів років тому. Згодом у результаті горотворних процесів морське дно піднялося і винесло на сушу весь застиглий масив викинутих вулканом порід. Карадаг — єдиний древній вулкан, що зберігся у Східній Європі.

Скарби під землею

Україна має унікальні мінерально-сировинні ресурси. Займаючи лише 0,4 % площі світової суші (603,7 тис. км^2), на початку 90-х років минулого сторіччя вона здійснювала до 5 % світового видобутку корисних копалин.

Доменна піч

Шахти в Донецькому басейні. Тут видобувається високоякісне коксівне вугілля для металургійної промисловості.

В Україні у великих обсягах ведеться видобуток кам'яного вугілля (2 % від світового видобутку), залізних (4 %) і марганцевих (10 %) руд, урану, титану, цирконію, германію, графіту (4 %), каоліну — сировини для виробництва порцеляни (18 %), брому, охри, нерудної металургійної сировини (кварцитів, вапняку і доломітів, що використовуються як добавки при виплавці сталі і чавуну), хімічної сировини (самородної сірки, кам'яної солі, калійних і сульфатних солей), лицювального каменю (гранітів, лабрадориту та інших), кварцового піску для виробництва скла.

Чимало в українських надрах нафти й газу, бурого вугілля, торфу, цементної сировини, вогнетривких глин, сировини для виробництва харчової соди, будівельних матеріалів, йоду, а також мінеральних вод із цілющими властивостями.

Родовища **природного газу** знайдені в багатьох областях України. Одним із найбільших є Шебелинське родовище на Харківщині. Розширення видобутку вітчизняного газу дозволить згодом зробити Україну цілком незалежною від постачань палива з Росії і Туркменії.

Газодобувні свердловини в Полтавській області

Україна не тільки забезпечує себе, але й експортує залізо, марганець, титан, цирконій, уран, графіт, каолін, самородну сірку та ряд інших.

Територія нашої країни в геологічному відношенні ще далеко не повністю досліджена, а значить існує вірогідність відкриття нових родовищ і запасів найцінніших мінералів і руд. Свідчення цього — нещодавнє відкриття в Україні великого родовища самородної міді, запаси якого оцінюються в 25 млн тонн.

Золотий самородок

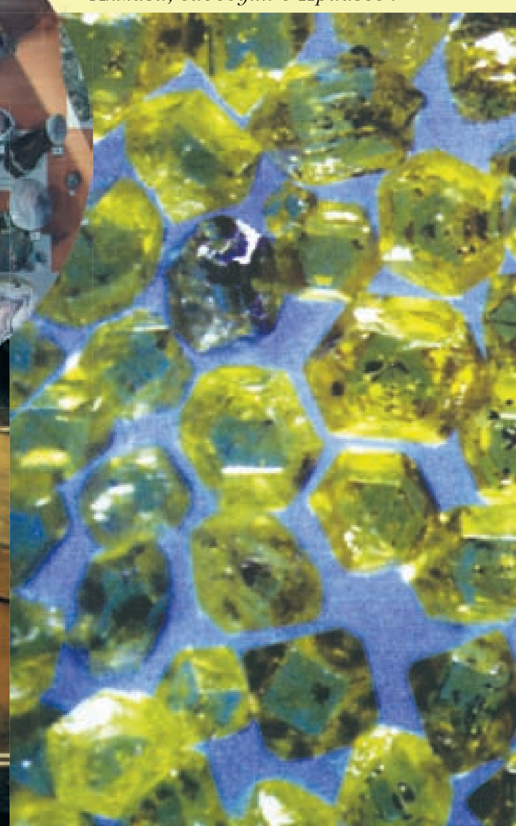
Закарпатське золото і приазовські алмази

Робота геологорозвідників по пошуку кольорових, рідкісних і благородних металів, а також алмазів, які Україні раніше доводилося закуповувати за кордоном, в останні десятиліття увінчалася справжніми відкриттями. На сході, у центрі України та в Закарпатті було виявлено шість золотоносних районів. Вітчизняні родовища містять кілька тисяч тонн золота, хоча і вміст його в породі невисокий — 6—8 грамів на тонну.

У 1999 році були отримані перші зливки вітчизняного золота. У цей же час на півдні України, у Приазов'ї було виявлено геологічні структури, що нагадують славнозвісні кімберлітові трубки Південної Африки, де здійснюється велика частина світового видобутку алмазів. На рубежі тисячоліть — у 2000 році — тут було видобуто перші 168 алмазів.

Напівдорогоцінні камені Криму

Алмази, видобуті в Приазов'ї

Наш сучасник, відомий письменник Павло Загребельний одного разу дав влучне визначення традиційному українському суспільству та культурі — «солом'яно-глиняна цивілізація».

І справді, світ традиційної України — це насамперед селянський світ, а традиційна культура українців — переважно аграрна, сільська культура. Причиною тому була безліч зовнішньополітичних обставин. Під владою Російської та Австро-Угорської імперій українці протягом сторіч були позбавлені власної державності. Міста України, центри її культурного життя, вже в ХХ столітті були піддані масовій русифікації.

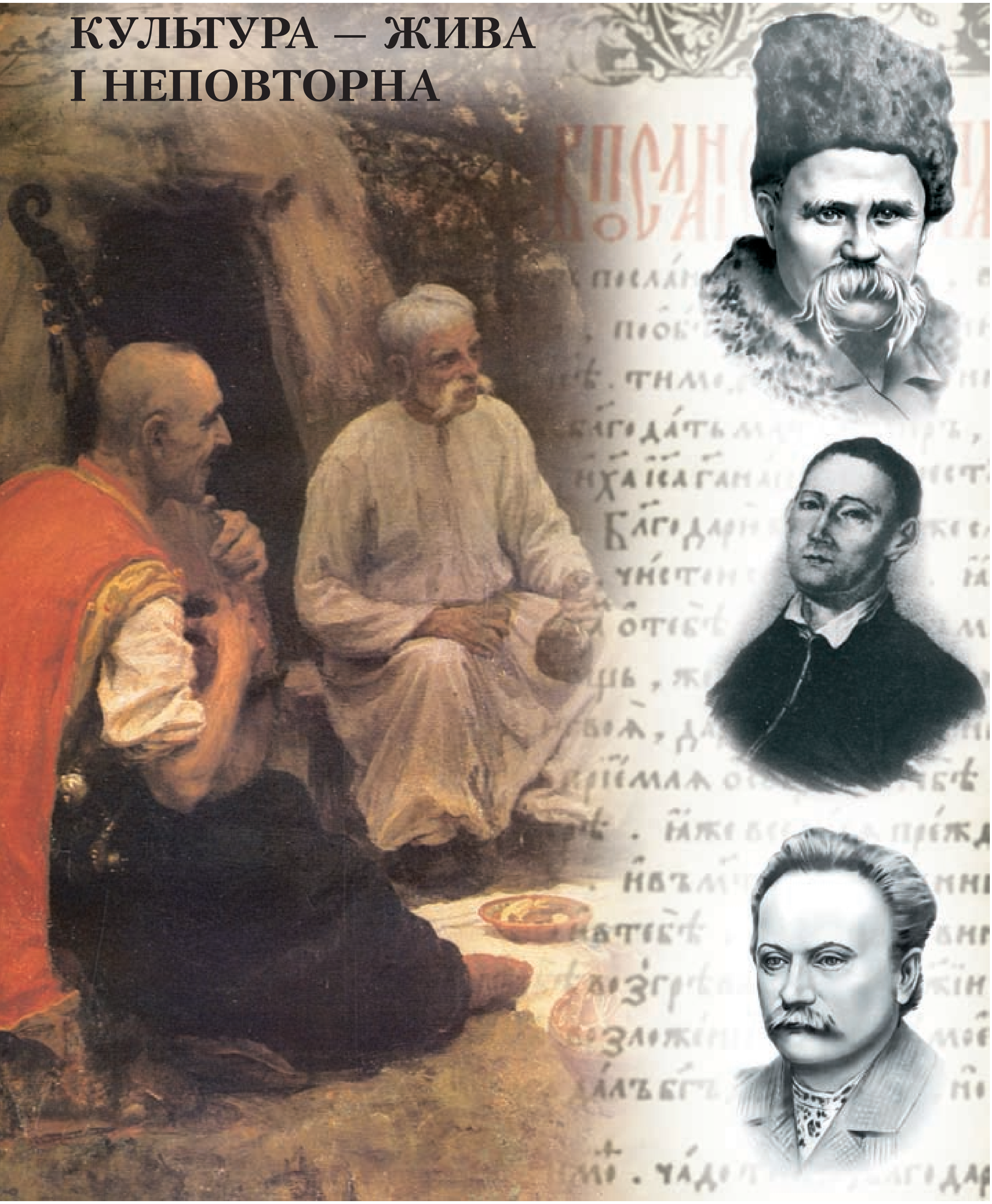
Тим більш вражають дивовижна сила та живучість української традиції, надзвичайно досконалі форми культури й цивілізації, вироблені українським народом, загальний високий рівень його культури.

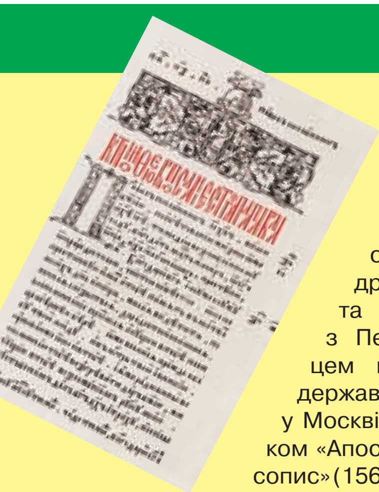
Славні імена філософа Григорія Сковороди, письменника Миколи Гоголя, поета Тараса Шевченка, письменника і мислителя Івана Франка, поетеси Лесі Українки, економіста Михайла Туган-Барановського, літератора і кінорежисера Олександра Довженка, скульптора Олександра Архипенка, хореографа Сержа Лифаря і багатьох, багатьох інших українських діячів культури золотими літерами вписані не тільки в історію України, але й у літопис європейської і світової культур.

Про унікальну життєву стійкість українського народу блискуче писав Олесь Гончар: «Чудом завжди буде, як на роздертих між двома імперіями українських землях з-під режимів, озброєних багатовіковим досвідом гноблення, щоразу знов і знов проростав той... могутній дух народної творчої енергії, що, будучи, здавалося б, беззахисним, приреченим, усе-таки не давав себе погубити, затоптати, більше того, зумів навіть у цих задушливих умовах створити величезні художні цінності в пісні, у різноманітному прикладному мистецтві, у шедеврах народного зодчества...»

КУЛЬТУРА – ЖИВА І НЕПОВТОРНА

Перша сторінка «Апостола»

Іван Федоров (?—1583) — засновник книгодрукування в Росії та Україні. Спільно з Петром Мстиславцем керував першою державною друкарнею у Москві, де вийшли друком «Апостол» (1564) і «Часопис» (1565). Через переслідування релігійних фанатиків Іван Федоров змушений був тікати з Москви й до 1572 року працював у Заблудові (Білорусь).
З 1572 по 1575 рік працював у Львові, де в 1574 році видав перші в Україні друковані книги «Апостол» і «Буквар». 1577—1582 роки провів на службі в К. Острозького в Острозі. В 1581 році видав також Острозьку Біблію.
Окрім книгодрукування, Іван Федоров був відомий сучасникам і як видатний гарматний майстер — він винайшов багатоствольну мортиру.

Слов'янський першодрукар Іван Федоров і львівське видання його «Апостола»

Європейські традиції української культури

Географічне положення України — на межі між Заходом і Сходом — неминуче ставило її в положення посередника в контактах між цими глибоко різними світами. Українська культура відчула на собі вплив як Заходу, так і Сходу, зумівши при цьому зберегти свою чарівну своєрідність. При цьому українці здавна віддавали перевагу Західній Європі, її цивілізаційним і культурним традиціям як найбільш відповідним їхнім насущним потребам і сподіванням.

Античність, ренесанс, реформація, бароко, класицизм, романтизм — усі ці найяскравіші надбання європейського духу знайшли оригінальне втілення в історії української культури.

За чудовими архітектурними пам'ятниками Києва, Львова, Одеси, Харкова та інших українських міст можна реконструювати і простежити еволюцію стилів і смаків європейського містобудування.

Традиційна Україна (починаючи з давньоруських часів і аж до ліквідації в XVIII ст. козацької автономії) відрізнялася досить високим рівнем правосвідомості. Її розвинуті правові традиції втілені в таких відомих кодексах законів, як Російська Правда XI—XII століть, Литовський статут у трьох його редакціях (1529, 1566, 1588 роки), Магдебурзьке право (діяло на українських землях у XIV—XIX століттях), Конституція гетьмана Ф. Орлика (1710).

Характеру українців притаманні властиві всім європейцям волелюбність і відраза до будь-яких проявів тиранії та стадності, визнання недоторканності прав особи, захист її честі та гідності, відстоювання священного права своєї країни на волю та незалежність. Це основоположні культурні традиції, які український народ зумів зберегти та пронести через століття поневолення та лихоліть.

Львів. Успенська церква

Традиції містобудування

В Західній Україні збереглося чимало видатних пам'ятників архітектури, які втілили в собі кращі традиції європейського містобудування. Львів являє собою справжній музей архітектури під відкритим небом. Зразком готичного стилю є Кафедральний костьол, побудований у XIV—XV століттях, пам'яткою Ренесансу слугує львівська Площа Ринок (XIV—XIX ст.). Західноєвропейське бароко представлене Бернардинським костьолом (початок XVII ст.) та собором св. Юра (XVIII ст.).

З початку XVIII століття в монументальному будівництві в Україні поступово поширюється стиль класицизму. Унікальними пам'ятками архітектури цього періоду є Андріївська церква в Києві (архітектор Б. Растреллі), собор Різдва в Козельці, комплекс церков Почаївської лаври.

За чудовими архітектурними пам'ятниками Києва, Львова, Харкова, Одеси та багатьох інших українських міст можна реконструювати та простежити еволюцію стилів та смаків європейського містобудування.

Одеса. Археологічний музей

Українське православ'я звідало на собі глибокий латинський, римсько-католицький вплив. **Українська грекокатолицька церква**, яка виникла в результаті унії 1596 року, являє наочний приклад творчого синтезу різноманітних релігійних ідей латинського Заходу і православного Сходу.

Львів. Монастир бернардинців. Костьол св. Андрія Первозваного (1600-30)

У зв'язку з постійною погрозою навал агресивних сусідів в Україні одержали можливість повною мірою розвинутися традиції військової лицарської культури. Їхнє блискуче втілення знаходимо в славних подвигах запорізьких козаків, які керувалися неписаним кодексом честі, що мав назву «лицарська регула».

Загальними для цих захисників землі української був полум'яний дух патріотизму, героїчний стиль життя і відповідні йому цінності — слава, честь, відвага.

С. Васильківський. «Задунайський запорожець»

Українська хата

Традиційне українське житло — хату — недарма порівнюють із сонцем, навколо якого обертається весь світ національних традицій і звичаїв. Її конструкція — справжній солом'яно-глиняний шедевр, що досяг досконалості за багато століть.

Українська хата має свої неповторні особливості. На відміну від двосхилого даху російської хати, покрівля хати-мазанки («дах») чотирисхила, як завжди робили ще наприкінці першого тисячоліття нашої ери в південних і західних слов'ян.

Якщо в Росії солом'яні дахи хат крилися «внатруску», то українські хати завжди покривали «снопками», тобто міцно зв'язаними пучками соломи.

Залежно від регіону й особливостей місцевого клімату матеріали для зведення стін хати використовувалися найрізноманітніші. Це могли бути дерен, земля або глина, змішані з рубленою соломою (вальковí або саманні хати), або ж солома, очерет, лозняк або хмиз, обмазані глиною. Іноді стіни зводилися з колод, покладених у зруб.

Хата-мазанка. Східна Україна

Хата. Центральна Україна

Хата в граждах. Західна Україна

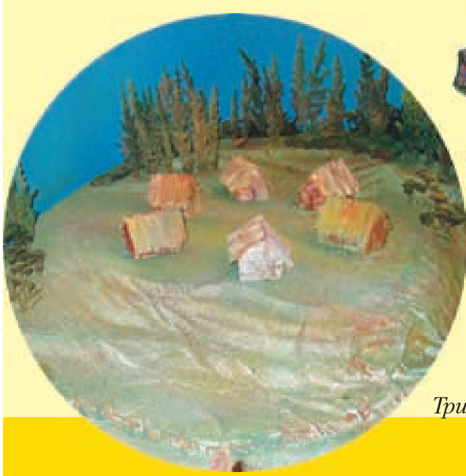
Гуцульська хата. Карпати

Прообразом української хати були **житла трипільців** — народу, який створив високу землеробську культуру на території України ще в неоліті — новому кам'яному столітті.

Житло трипільців (макет)

Трипільське поселення (макет)

Незважаючи на місцеві розходження, українські хати мали зазвичай однакове планування, і навіть домашнє начиння і предмети меблів розташовувалися в них подібним чином. Звичайна українська хата була «трикамерною», тобто складалася з трьох ізольованих одне від одного приміщень. У кутку розташовувалася «вариста піч».

У гуцулів така піч оздоблювалася розписаною керамічною плиткою, або «кахлями».

Обов'язковими предметами меблів були ліжко, «полиця» (або «мисник») для посуду, стіл під іконами в «червоному куті» (на покуті), лави уздовж стін і «ослон» — пересувна лава уздовж столу.

Ікони на покуті прикрашалися засушеними квітами — чорнобривцями, волошками, гвоздиками, барвінком — і драпірувалися власноруч вишитими господинею полотняними рушниками.

Інтер'єр гуцульської хати

Неодмінний атрибут української хати — дерев'яна окута **скриня**. Скриня була власністю дівчини і супроводжувала її у всьому наступному сімейному житті. Тут зберігалося святкове вбрання і повсякденний одяг, вінок, рушники, прикраси, а в прискринку (маленькій шухлядці вгорі, уздовж бічної стінки, для збереження різних дрібничок) — різноманітне зілля, яке мало, як вважалося, чаклунську силу. У XVII—XVIII століттях скриню використовували ще й як стіл.

В українській хаті

Рушники з глибокої давнини служили символом духовної краси і моральних чеснот кожної людини і супроводжували наших предків від народження до смерті. Вони широко використовувалися для побутових і обрядових цілей: рушниками прикрашали ікони, виставлені на покуті, з рушниками зустрічали гостей; на знак згоди на шлюб дівчина подавала сватам рушник; намітка — головний убір заміжньої жінки — також являла собою довгий, іноді до восьми метрів, рушник.

Мистецтво **вишивки** в Україні сягає аж до початку I тисячоліття. Першу школу вишивки відкрила в XI столітті сестра Володимира Мономаха Ганна. Широко розповсюджені деталі візерунка українських вишивок являють собою древні символи, значення яких не завжди зрозуміле нашим сучасникам. Дослідники стверджують, що в давнину рушник можна було читати, як книгу або пам'ятну записку.

Українська кухня

Українська національна кухня склалася на рубежі XVIII—XIX століть. До неї увійшли способи обробки продуктів, запозичені в різних народів, але в цілому кухня українців була оригінальною і цілком самобутньою.

Серед кулінарних традицій світу українська користується заслуженою славою. В усьому світі відомі такі неповторні страви, як борщ і вареники.

«Хліб та вода — козацька їда»

Українці — землеробський народ із давніми традиціями. З незапам'ятних часів жито і пшениця були головними культурами, які вирощувалися в Україні. Не дивно, що українці дуже шанували хліб. Хліб на столі вважався найбільшою святинею. Хліб-сіль, подані гостеві на вишитому рушнику, були й залишаються вищим проявом гостинності нашого народу.

З хлібом пов'язано безліч звичаїв і повір'їв. Наприклад, хліб дозволялося різати тільки у висячому положенні і тільки в напрямку до себе. Якщо шматок хліба упав, його слід було підняти, поцілувати його і знову покласти на стіл. Викинути шматок хліба вважалося святотатством. У цих звичаях виявлявся постійний острах голоду, який переслідував наших предків.

Вареники такі надзвичайно смачні, що цілком можна повірити, що вони й насправді живі. Суто українські начинки для вареників — вишні, сир, цибуля, вишкварки тощо. Як начинку використовували також капусту, картоплю, гречану кашу, мак, варені і дроблені сухофрукти, а на Полтавщині — навіть варений горох, розтертий з калиною.

Вважалося, що вареники мають магічне значення. Їх обов'язково готували в той день, коли в хазяйстві селянина телилася корова або ягнилася вівця. Це повинно було забезпечити тварині міцне здоров'я та плодючість.

Вареники

Білий із рожевими прожилками — такий колір пропонував надати українському прапорові один німецький етнограф позаминулого століття, який стверджував, що українці люблять **сало**, як ведмеді мед. І цей учений, безумовно, мав рацію, тому що свинина, свиняча ковбаса і сало є найбільш розповсюдженою серед українців м’ясною їжею.

Ще в недалекому минулому вживання яловичини, дуже поширене в Росії, було в українців порівняно незначним. Це пояснюється тим, що корови високо цінувалися в Україні як джерело молока і молочних продуктів, а волів використовували як тяглову силу на сільськогосподарських роботах.

Сало

Борщ в Україні оточений справжнім культом, а його поїдання супроводжується цілим ритуалом. Це видно навіть з величезного числа пов’язаних із борщем стійких висловів, що здавна увійшли в українську мову. Українець запросить вас до столу: «Сідайте борщувати»; запропонує втомленому товаришеві доробити розпочату справу: «Давай же доборщимо цей клапоть»; а в скривдженого неодмінно поцікавиться: «Чи я тобі межу переорав, чи я тобі в борщ начхав?». На Січі переперчений борщ використовували для випробування молодих козаків на стійкість і витримку.

Український борщ

Від ласунів до квасівки

Кожен регіон України не тільки має власні страви, але й загальновідомі готує по-своєму. На Волині вас почастують ароматною домашньою ковбасою; на Черкащині пригостять рибою по-жашківськи або фірмовими м’ясними ласунами; на Поліссі можна поласувати напоями з журавлини та калини, варениками з чорницею і смаженими грибами; гуцули почастують смачнющим банушем або зразами з чорносливом і горіхами, яловичиною по-полонинськи; на Покутті — курячими пупками в сметані; на Буковині можна покуштувати мамалигу з бринзою, на Донбасі вам запропонують завиванець по-волноваськи, печеню по-мар’їнськи або фірмове блюдо донецьких греків — золотаві чебуреки; на Поділлі варто спробувати оладки з печінкою або гречаники; а закарпатські бойки можуть похвалитися квасівкою з грибами і цибульниками...

Чудова й невичерпна розмаїтість української народної кухні!

Чебуреки

Звідки пішла вишиванка

Те, що ми сьогодні називаємо українським народним одягом, формувалося протягом багатьох століть і було пристосоване до особливостей українського клімату і потреб народу. Сільські жителі вдягалися дуже просто — вишита сорочка, штани та невигадливе взуття — личаки або постоли (плетені з лика підошви, закріплені на ногах мотузками), а в теплий період року більшість селян обходилася і без взуття. Знать і старшина вдягалася багатше, і в одязі вельможних людей виразно відчувалися іноземні запозичення.

Основним елементом як чоловічого, так і жіночого одягу протягом століть була довга, набагато нижче стегон, **сорочка**. Сорочка звичайно була білою і прикрашалася вишитим орнаментом. Вишивка на жіночій сорочці містила інформацію про вік, сімейний і соціальний стан власниці. Найяскравішими квітами вишивалися сорочки дівчат і молодих жінок. Покрій сорочок не був однаковим — наприклад, у закарпатських лемків розріз сорочки знаходився не спереду, а на спині.

С. М. Прохоров «Українська дівчина»

Українські дівчата в національних костюмах

Жіночий одяг

Жіночий поясний (такий, що покриває нижню частину тіла нижче пояса) одяг виготовлявся з домотканих матеріалів.

Жінки на Полтавщині у свята поверх сорочки вдягали плахту, а в будні дні — чорну запаску, яку називали також «дергою» або «джергою».

Дерга являла собою просто прямокутний шматок чорного або синього тонкого сукна шириною близько 170 сантиметрів. Цей одяг не шився, а просто обертався навколо стану і підтримувався поясом. Спідниці з'явилися набагато пізніше, у XVIII—XIX століттях.

Поверх нижньої сорочки і запаски в багатьох областях України жінки надягали юпку — верхню приталену сорочку із широкою призібраною нижньою частиною.

Поясним одягом українських чоловіків служили **штани**. Вважається, що цей вид одягу винайшли скіфи, котрі велику частину свого життя проводили в сідлі. З найдавніших часів слов'яни носили вузькі полотняні штани. Запорізькі козаки запозичили фасон своїх широчезних шароварів у тюркських народів. Жителі Прикарпаття носили штани з жовтого або білого домотканого сукна, а у високогірних районах Карпат і на Закарпатті шили також зимові штани з овчини хутром усередину.

С. Васильківський. «Тип запорожця»

Пояси були чи не найважливішим елементом чоловічого та жіночого одягу.
Чоловіки зав'язували пояс спереду, а жінки — так, щоб кінці пояса і зав'язувалися, і висіли ззаду. Пояси були почасти плетені, а в карпатських українців — шкіряні або з цупкої матерії, дуже довгі, що дозволяли обгорнути талію кілька разів. Вважалося, що пояси чоловіків повинні бути одноколірними, а в жінок — строкатими. Найпоширеніші кольори поясів — червоний і зелений, причому чоловічі пояси найчастіше були червоного кольору.

Кожух, свита, жупан...

Верхній одяг українців відрізнявся великою розмаїтістю. Жінки й чоловіки носили короткі і довгополі **безрукавки**, іноді вироблені з хутра. А в лемків була **чуганя** — зовсім незвичайний верхній одяг з наглухо зашитими рукавами. Носили її поверх одягу, а рукава служили... місткими кишенями.

Свита — верхній сукняний одяг, звичайно коричневого або чорного кольору — змінювалася залежно від регіону і майнового положення її власника. Відрізнявся не тільки фасон, але й покрій свити. Вона навіть могла мати каптур («ворок»). Кунтуш і опанча були більш ошатними різновидами свити.

Знаменитий козацький **жупан** — явний родич кавказького бешмета. Жупан звичайно шили із сукна.

Зимовим чоловічим і жіночим одягом служили шуби або **кожухи**, які іноді називали «зимогрії». Кожухи шилися із семи-дев'яти овечих шкур. Кожух носили довго — десять, а іноді й п'ятнадцять років, а потім покривали сукном і продовжували носити ще кілька років.

На негоду розрахований і **кобеняк**, що являв собою великий сукняний мішок із прорізом для очей і рота. У старовину кобеняк був найпоширенішим верхнім одягом. У суворі зими його надягали поверх кожуха.

Дівочий святковий одяг (Західна Україна)

С. Васильківський. «Хорунжий»

Краса по-українському

Стрижка «під макітру». В. Тропінін. «Українець»

Стрижка «оселедець»

Стрижка «під ворота»

У XVII столітті чоловіки-українці почали стригтися «під макітру». Щоб стрижка виходила рівною і красивою, на голову тому, кого стригли, справді надягали макітру і навколо неї обстригали волосся. На Київщині й у гуцулів була також широко поширена стрижка «під ворота» («скобкою»).

Знаменитий козацький «оселедець» веде свій родовід від зачісок древніх тюркських воїнів, які голили голови, залишаючи недоторканим одне пишне пасмо на тімені.

Довге волосся, іноді заплетене в одну-дві коси, карпатські бойки носили аж до XX століття.

У давнину практично всі повнолітні українські чоловіки голили бороди, але натомість носили **вуса**. Пишні вуса були не тільки предметом законної гордості їхнього власника, але і свого роду знаком національної приналежності справжнього українця.
А, крім того, така прикраса забезпечувала власникові пишних та гарних вусів успіх у дівчат. Як співається в українській народній коломийці:
«Що то мені за кавалер, що вусом не коле?..»

Українські дівчата ходили з розпущеним волоссям або заплітали його в одну-дві коси.

В. Тропінін. «Пряля»

Заміжні жінки покривали волосся, ховаючи його під головним убором.

Чим голову покрити

Характерна риса українських дівочих головних уборів полягала в тому, що верхня частина голови (маківка) завжди залишалася відкритою. Тому дівочі головні убори найчастіше мали форму вінка.

Непокрита голова в заміжньої жінки вважалася верхом непристойності. Тому із самого моменту заміжжя жінки носили хустку або очіпок — капелюшок із вовняної або шовкової тканини і навіть (у знатних і багатих родинах) із парчі.
Найдавнішим і найбільш розповсюдженим чоловічим головним убором була шапка, а також її численні різновиди — шоломок, йолом, яломок, мегерка. У жарку погоду голову покривали солом'яним капелюхом або брилем.

Личаки і постоли

Найпоширеніше взуття українських селян — личаки і постоли. Виготовлялися вони з лика лози, липи і в'яза. Це взуття складалося з плетеної підошви і петель з боків ступні. На нозі личаки трималися за допомогою конопельної або личаної мотузки, протягненої крізь петлі.
Чоботи на території України були відомі зі скіфських часів. Виготовлялися вони із сап'яну — м'якої шкіри особливої вичинки.
У Київській Русі носили гостроносі чоботи із загнутими догори передами. У широке вживання чоботи ввійшли набагато пізніше — у кінці XVIII століття, та й то переважно серед заможного населення.

«П'явочки», **«бовти»** і **«теліпони»** — так у давнину називалися різні види жіночих прикрас.
Українські жінки в минулому любили прикрашати себе стрічками та вінками, що їх вони плели з живих або штучних квітів, іноді в них уплітали павині, гусячі або качині пера.
Серги, **підвіски**, **каблучки**, **намиста** були найбільш розповсюдженими видами ювелірних прикрас, часто в них уставляли напівдорогоцінні камені і корали, що користувалися особливою любов'ю українок.
Форми серг були надзвичайно різноманітні: «п'явочки» (з одного кільця), «качечки», «метелики», «ягідки» (з червоним камінчиком), «маківки» та інші. Дуже популярні були підвіски до сережок — ті самі загадкові бовти і теліпони, що одержали свою назву через те, що вони «бовтаються» і «теліпаються», коли жінка рухається.
Нашийною прикрасою зазвичай служило намисто з дрібних бусин — з коралів, гранатів, смальти (кольорового скла), зрідка з янтарю. Іноді намисто нараховувало до двадцяти п'яти ниток — їх називали «разки». Також носили на шиї золоті монети — дукачі або личмани.

В. Маковський. «Українська дівчина»

Хто створив Всесвіт

Напевно, вам доводилося бачити українські писанки — яскраво розфарбовані великодні яйця. Орнаменти, якими вони покриті, ніколи не повторюють один одного і в той же час складаються з подібних деталей. Писанки протягом століть прикрашали житла українців, і не тільки тому, що самі по собі вони красиві. Цей простий на перший погляд декоративний виріб сповнений глибокого значення, і з'явилася писанка задовго до того, як слов'яни прийняли християнство і почали святкувати Великдень. Писанки були важливою частиною обрядової культури українського народу.

Яйце в багатьох народів світу служить символом родючості і достатку. Але є в нього й інше значення — воно є свого роду моделлю Всесвіту, світової сфери з усім різноманітним життям, що його наповнює. Яйце часто зображували на стародавніх малюнках і вишивках.

Символіка яйця в язичницьких віруваннях

Український орнамент

Орнамент писанок майже цілком збігається з орнаментами вишивок на рушниках, килимах, з розписом глечиків та іншої української кераміки. Основні елементи, з яких складається розпис,— «піка», «клинки», «хрест», «листки», «безконечники», «п'явки», «качині шийки», «баранячі роги» та інші — були добре відомі й часто вживалися ще в трипільській культурі. Кожний з елементів несе інформацію і має точне значення, але далеко не завжди ми можемо його «прочитати».

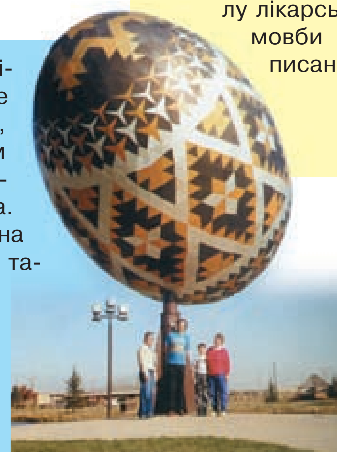
Сучасні дослідники вважають, що писанка — це зображення Всесвіту по вертикалі, від підземних глибин до найвищих небес. Тому поверхня розпису яйця умовно поділяється на три частини. Це ж явище можна знайти у вишивці рушників і в орнаментах народних килимів. Нижня частина яйця (тупий кінчик), де знаходиться центр його ваги,— це підземний світ з його грізними стихіями. Середня частина символізує земну поверхню. Верхня, гостра частина — небеса. Так знову і знову під жіночими руками в кожній писанці виникає модель світу.

Писанки були предметами культу і поклоніння. Українці використовували моделі Світового Яйця, Всесвіту в мініатюрі як обереги від лиха і хвороб. Недарма всі, хто за старих часів займалися писанкарством, вважалися знахарями і чаклунами. Рослинний орнамент писанок почасти символізує цілющу силу лікарських рослин, немовби передає її розписаному яйцю.

Писанкарство — унікальне українське народне мистецтво, і з давніх часів ним займалися винятково жінки та дівчата. У давнину розпис на заготовку наносили також гусячими перами, прутиками, стеблинками сухої трави і навіть пальцями. У колірній гамі переважали чорний, червоний і жовтий. Кольори, в які фарбували яйця, мали своє значення. Червоний означав радість буття, жовтий — місяць і зорі, врожай, блакитний — здоров'я, зелений — оновлення природи, чорний з білим — шанування предків.

Писанкарка за роботою

У Канаді, у провінції Альберта, споруджений єдиний у світі пам'ятник українській писанці

У м. Коломия (Івано-Франківська обл.) знаходиться єдиний у світі Музей писанки

Характер — це доля

Відомий український філософ Дм. Чижевський вважав, що головними відмітними рисами українців є індивідуалізм та емоційність. Козацькі походи і далекі чумацькі мандрівки, важка праця хліборобів на степових просторах сприяли самозаглибленню і розвиткові мрійливості («замріяності»). Безкрайні рівнини, заворожуюча тиша і посвист степового вітру створювали в українців філософський, глибоко релігійний настрій.

Помірний клімат, відсутність скелястих гір і непрохідних лісових нетрів — усе це формувало в українців характер помірний, обережний, скептичний («це діло треба добре розжувати») і недовірливий стосовно авторитетів, котрі вважають, що володіють абсолютною істиною.

Традиційне українське суспільство здавна мало порівняно високий рівень самоорганізації. Причому українці схильні до створення насамперед малих співтовариств на принципах добровільного об'єднання — братерства, громади, чумацькі валки, кооперація тощо.

Українці більш стримані та мовчазні, більше заглиблені в себе. Вони не схильні поспішно брататися з першим зустрічним, довго пам'ятають образи — у цьому вони схожі на народи Кавказу — і не заспокоюються, поки не помстяться за образу. У той же час, українцям властива релігійна і національна терпимість.

С. Васильківський. «Запорожець»

Як і більшість європейських народів, українці за своєю природою — затяті індивідуалісти. У них помітно виражені типові для європейців любов до порядку, потяг до чистоти, охайності, акуратності в побуті. Українські жінки не тільки щотижня мили та прибирали свої хати, але й раз на два тижні заново білили їх — як усередині, так і ззовні.

Разом з тим, українці відрізняються гостинністю, життєрадісністю, артистизмом. Свідченням тому — їхнє іскрометне почуття гумору. На картинах мандрівного українського філософа Григорія Сковороди навіть Христос сміється — це просто немислимо в інших, більш стриманих національних і релігійних традиціях.

Ф. Красицький. «Гість із Запоріжжя»

«Щоб жити люб'язно і дружно»

Сім'я — основа будь-якого суспільства і держави. Створення кожної молодої української родини починалося зі шлюбу (від слов'янського «слюб» — з'єднання по любові). Скріплювався шлюб весільним обрядом. Характерним для української родини було шанування старших у роді. Діти до батьків зверталися шанобливо — тільки на «ви».

І. Соколов. «Весілля»

Український хутір

Хутір — найпоширеніша форма традиційного селянського господарства в Україні — являв собою незалежне господарство, що складалося здебільшого з одного-двох дворів.

В українських родинах дорослі діти прагнули якнайшвидше відокремитися від батьків і одержати економічну самостійність, хазяйнувати з власної волі та розуміння, тому часто будували свої будинки у віддаленні від села.

З хутірської форми господарювання виросли і знаменитий український індивідуалізм, і розвинуте почуття власності українців. В українській народній свідомості власність завжди залишалася священною і недоторканною. На відміну від російської громади — «миру», де земля знаходилася в загальному володінні і постійно заново поділялася між «мирянами»,— українська «громада» ніколи не зазіхала на особисту власність кожного хазяїна.

С. Васильківський. «А що мати скажуть?»

Чумацький віз

Одвічні мандрівники

Чумаки — мандрівні торгівці — щороку відправлялися в небезпечний шлях до кордонів України. Вони доставляли в центральні області ті товари, яких тут гостро не вистачало,— кримську сіль, в'ялену рибу, деревину. Для забезпечення власної безпеки чумаки об'єднувалися в каравани — «валки». «Чумацтво» було способом життя, виник навіть своєрідний унікальний чумацький фольклор.

Чумацькі походи тривали аж до другої половини XIX століття. У першій половині дев'яностих років XX століття — у період загострення економічних труднощів — українці повернулися до чумацького досвіду предків. Подібно до чумаків, дрібні торгівці — «човники» — відправлялися до Туреччини, Польщі, Китаю за дефіцитними товарами.

В. Орловський. «Відпочинок у степу»

Мова, музика, танець

Українська мова — одна із найбільш розвинутих слов'янських мов — насичена образами, мелодійна і надзвичайно гнучка. Світосприйняття українців відзначається особливою поетичністю. Відомий філолог Ю. Шевельов відзначав, що українська літературна мова була «заснована з допомогою поезії та заради поезії, як прояв поетичного духу» нашого народу. Наявність такої досконалої мови і багатющої усної народної творчості зіграла вирішальну роль у становленні і збереженні національного світогляду українців.

Питання про те, коли саме виникла українська мова, надзвичайно складне і заплутане. З упевненістю можна сказати тільки те, що українська літературна мова остаточно сформувалася в період літературного романтизму (на початку XIX століття).

Протягом тривалого часу саме мова служила українцям свого роду «пробним каменем» для виявлення друзів і ворогів на своїй землі й у далеких краях.

Україна здавна славиться в усьому світі як край пісень. Ще на початку XIX століття видатний польський поет Адам Міцкевич у лекціях, прочитаних у Парижі, говорив: «Українські простори є столицею ліричної поезії. Звідси пісні невідомих поетів поширюються часто по всій слов'янській землі». Яскравим прикладом такого «хіта» далекого минулого може служити пісня «Їхав козак за Дунай», авторство якої приписують харківському козаку Семену Климовському. Вона здійснила справжній фурор у Європі, особливо в Німеччині. Українська пісня була і залишається вираженням глибин народної душі, найпотаємніших сподівань і прагнень українців.

Біля джерел української літературної мови стояли два генії української культури — **Тарас Шевченко** і **Пантелеймон Куліш**. В усьому світі відомі імена видатних **українських письменників** і **поетів** — Миколи Гоголя, Івана Франка, Лесі Українки та інших.

Леся Українка

Мовою танцю

Багато українських народних танців — пряме відображення селянського або козацького способів життя. Добре відомо, що запорізькі козаки не могли обійтися без танців, головним з яких був запальний гопак. «Візитною карткою» танцювальних традицій західноукраїнських земель є віртуозний чоловічий танець гуцулів, що має назву «аркан». Коло танцюючих чоловіків і парубків може подвоюватися за рахунок надбудовування «другого поверху». В цьому випадку «друге коло» стоїть на плечах у першого. Українські народні танці у виконанні знаменитого ансамблю імені Гр. Вірьовки набули заслуженої популярності та всесвітньої слави.

Г. Вірьовка

Український хоровод мав магічне значення. Наші пращури хороводними танцями проводжали зиму, закликали добрий урожай, з хороводів починалася пора весіль.

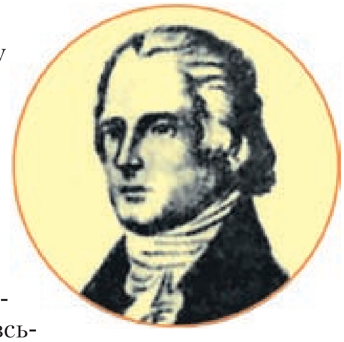

Для гопака характерні віртуозні стрибки, які наочно демонструють молодецтво, силу та козацьке завзяття.

До музичних вершин

На основі народної творчості справжнього розквіту досягло в XVIII—XIX сторіччях українське музичне мистецтво. Україна здавна славилася своєю високою музичною культурою. По містах і селах у козацькі часи й пізніше мандрувало безліч лірників, бандуристів, кобзарів. Видатні європейські композитори почасти використовували у своїх творах мелодії українських пісень.

Д. С. Бортнянський

В Україні народилися й одержали музичну освіту багато видатних композиторів — М. С. Березовський (1745—1777), Д. С. Бортнянський (1751—1825), А. Ведель (1767—1808). На благодатному ґрунті вікових музичних традицій виросла блискуча плеяда таких видатних українських композиторів XX століття, як М. Лисенко, Л. Ревуцький, Б. Лятошинський, С. Людкевич, Г. Вірьовка, Г. і П. Майбороди, Ю. Мейтус, М. Колесса.

На картині С. Васильківського «Сліпий кобзар із хлопчиком-поводирем» зображений знаменитий кобзар XIX століття Остап Вересай

М. Лисенко

Засновник української класичної музики

На початку XX століття М. В. Лисенко (1842—1912), український композитор, піаніст, диригент і громадський діяч, став засновником національної композиторської школи.

Крізь усе своє життя проніс він любов до пісень і музики свого народу. Він залишив нащадкам чудові опери: «Ніч перед Різдвом», «Енеїда», «Тарас Бульба», «Наталка Полтавка», симфонії та кантати, сотні обробок народних пісень. Майже все життя він працював над монументальним циклом «Музика до «Кобзаря» Т. Г. Шевченка». До цього циклу входить майже 90 музичних творів.

Співак і композитор М. Гулак-Артемовський, друг Т. Г. Шевченка і учень М. І. Глінки, написав комічну **оперу «Запорожець за Дунаєм»**. Сюжетом опери стало повернення на батьківщину козаків Задунайської Січі. Вперше «Запорожець за Дунаєм» було поставлено в Петербурзі в 1863 році. Партію Карася з величезним успіхом виконав сам автор.

Широко відомий у світі **романс** українського поета та байкаря Євгена Гребінки **«Очі чорні»** було створено в 1843 році. Іноді його помилково вважають циганським романсом, хоча насправді автор оспівав очі української красуні Мар'яни, сестри його товариша по Ніжинській гімназії.

Коломийки — найпопулярніший пісенний жанр у жителів Українських Карпат. Звідси вони поширилися по всій Україні і навіть за її межі. Секрет популярності коломийок — у простоті їхньої побудови, можливості легко імпровізувати, гумористичному змісті. Вважається, що коломийки помітно вплинули на народні російські частівки.

Виконавці коломийок

Україна — країна з напрочуд цікавою, величною і водночас трагічною історією. Не все нам відомо, чимало таємниць і загадок минулого ще чекають свого часу.

Джерела походження нашого народу губляться в туманній глибині доісторичних століть. Ким були наші предки? Як вони жили в далекому минулому? Що являв собою таємничий, прекрасний і жорстокий світ Стародавньої України?

На ці запитання шукають відповіді українські історики, етнографи й археологи. Завдяки їхнім зусиллям у XX столітті було зроблено чимало видатних археологічних відкриттів, змінився наш погляд на багато які історичні події та роль у них відомих історичних діячів.

Древня людина прийшла на територію України в першій половині раннього палеоліту — про це свідчать знайдені в Криму й у нижній течії Дністра пам'ятники матеріальної культури того часу. З настанням же пізнього палеоліту — 50—10 тисяч років до н. е. люди освоїли майже всю територію України.

Чимало величних пам'яток свідчать про присутність на стародавніх землях України первісних людей. Десятки тисяч років тому вони знаходили тут зручні місця для стоянок, дичину та поживні рослини. Поступово люди почали й самі вирощувати найбільш корисні для них культури.

Ще за епохи неоліту племена, які мешкали на території сучасної України, почали займатися землеробством. У різні часи тут жили кочівники-кіммерійці, скіфи і греки, сармати, готи, гуни.

Незліченна кількість древніх культур і народів залишили свої сліди на українській землі. Тому історики України прагнуть досліджувати минуле всіх держав і суспільств, що існували північніше Чорного моря з часів палеоліту й до наших днів.

ІСТОРІЯ – ТРАГІЧНА І ЗАХОПЛЮЮЧА

Перші сліди людської культури

Біля первинних джерел української культури стоїть загадкове Трипілля. Наприкінці XIX століття на Київщині поблизу містечка Трипілля археолог Вікентій Хвойка відкрив древнє поселення. Як з'ясувалося пізніше, воно було лише одним із численних поселень невідомого народу, розкиданих на величезній території від Чернігова до Одеси і Галичини. Трипільці були досвідченими хліборобами і вирощували злаки. У їхніх житлах археологи знайшли коржі й обвуглені зерна пшениці. У глиняних посудинах виявилися навіть залишки виробів із тіста, що нагадують українські пампушки. Жителі древнього Трипільського городища займалися також розведенням домашньої худоби і полюванням.

Винятково високого рівня досягло в трипільців гончарне мистецтво. За розмаїтістю форм посудин побутового, господарського і ритуального призначення, за досконалістю обробки і митецького розпису червоною, чорною і білою фарбами трипільська кераміка займає видатне місце серед археологічних пам'ятників свого часу.

Територія сучасної України в **льодовикову епоху** являла собою сувору субарктичну пустелю. Такий клімат могли витримати тільки ті тварини, котрі досконало пристосувалися до зим, які тривали більшу частину року,— мамонти, шерстисті носороги, бізони, вівцебики та печерні ведмеді.

Близько ста тисяч років тому почалося останнє **велике заледеніння**.
З півночі на Європу стали насуватися гігантські, товщиною до декількох кілометрів, льодовики. Льоди досягли сучасного Кременчука в Полтавській області, і тільки тут їхній нестримний наступ припинився.

Неандертальці

Кирилівська стоянка

Перші люди на території України з'явилися в давньокам'яному столітті — палеоліті (близько 500 тисяч років тому). У різних куточках нашої країни археологи виявляють безліч слідів поселень первісних людей. Одне з них — палеолітична стоянка біля села Королево на Закарпатті — належить до числа найдавніших у Європі.

У печері Кіїк-Коба в Криму виявлені сліди перебування **неандертальців**. Вони багато в чому відрізнялися від «людини розумної», однак устигли створити основи примітивної культури, користувалися вогнем і одягом, мали своєрідні релігійні уявлення і, крім того, були відмінними мисливцями.

В українському лісостепу, що утворився після часткового відступу льодовиків, бродили цілі череди **мамонтів** — наймогутніших істот, відомих людям того часу. Мамонтам поклонялися, і вони ж були найбільш бажаним мисливським трофеєм. Древні мешканці української землі використовували не тільки м'ясо і жир, але й вовну, шкіру і навіть кістки тварини.

Розпис вохрою на черепі мамонта

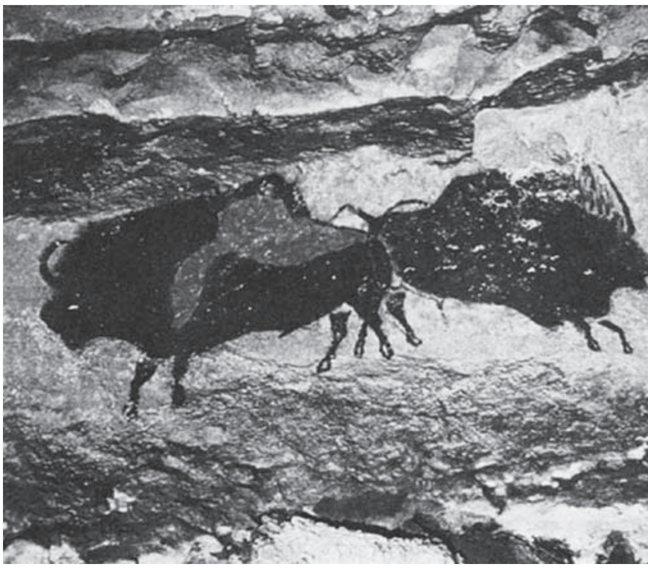
Не рий бізону яму

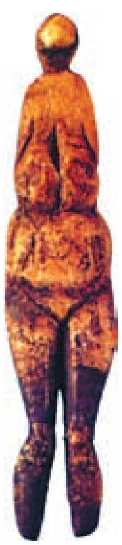
На півдні України в далекому минулому розстелялися неозорі трав'янисті степи, в яких паслися величезні череди бізонів. Полювання первісних мешканців цього краю на бізонів мали свої особливості — череду тварин заганяли до краю глибокого яру, після цього тих тварин, які впали вниз, добивали списами, а пізніше стрілами.

У Донбасі, на правому березі ріки Кринки, в районі Амвросіївки археологи знайшли ціле кладовище кісток бізонів. Усе дно місцевого яру було буквально засіяне кістками тварин. На площі усього близько двохсот квадратних метрів знаходилися рештки 983 бізонів.

Гравірування на бивні мамонта

Ясний розум і міцні руки

Чимало технічних винаходів і нововведень ведуть свій родовід із України. Наприкінці минулого століття неподалік від Києва було виявлене найдревніше в Європі житло, складене з кісток мамонта. Ця будівля була споруджена 15 тисяч років тому. Там же знайдені і найстаріші музичні інструменти, виготовлені древніми умільцями з мамонтової кістки.

У селі Михайлівка поблизу Одеси знаходяться руїни першої з відомих у Європі фортець, а військові історики дотепер ведуть палкі суперечки про те, де саме було винайдено бойові двоколісні колісниці: на Близькому Сході чи в південноукраїнських степах.

Швидше за все, на думку істориків, і диких коней уперше приручили в українських степах. Завдяки цьому докорінно змінився хід історії — і не тільки військової.

На краю Ойкумени

Україна, за уявленнями давніх греків, була населена фантастичними істотами і дивовижними народами.

Багато в чому через цей ореол містики, що ним здавна була оповита наша земля, античні греки на початку знайомства з нею звідували одночасно суміш досить суперечливих почуттів — священний трепет перед обителлю богів і героїв, почуття страху і містичного жаху перед реальними небезпеками й уявлюваними чудовиськами, і гострої цікавості до незвичайної країни і її мешканців, яка врешті-решт і переважила страх.

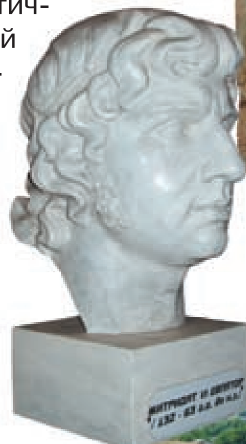
Першими мореплавцями, які почали борознити води Чорного моря, були древні критяни — сучасники легендарної Атлантиди. У 1975 році біля Каліакри в Болгарії під час археологічних розкопок був виявлений кам'яний якір критського корабля, датований XVI століттям до н. е. А ще за тисячу років на узбережжі Чорного та Азовського морів були засновані численні грецькі колонії.

Найвідоміші серед них — Ольвія, Херсонес, Пантікапей (у районі сучасної Керчі) і Феодосія на східному узбережжі Криму. Грецькі поселенці вступали в різноманітні контакти з місцевими племенами, між ними велася жвава торгівля.

Мозаїка Боспорського царства (розкопки Пантікапея)

Митридат Євпатор

Руїни Пантікапея на пагорбі Митридат

Руїни Херсонеса поблизу сучасного Севастополя

У першому столітті нашої ери **Римська імперія** підкорила собі Боспорське царство і Херсонес. Близько трьох століть Рим мав на кримському узбережжі укріплені поселення і військові гарнізони. Після розпаду Римської імперії на Крим поширила свій вплив могутня Візантія.

Руїни римських укріплень на перевалі Шайтан-Мердвен (Чортові сходи) у Криму

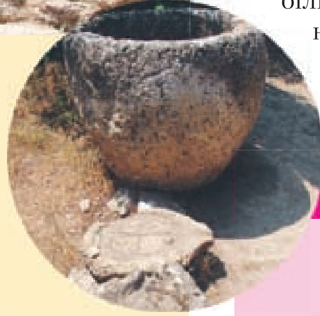
Царський курган. Пам’ятник античної поховальної архітектури IV ст. до н. е. Усипальниця одного з членів боспорської царської сім’ї

«Доїльники кобил» і сколоти

В українських степах протягом тисячоліть, змінюючи одні одних, жили кіммерійці, скіфи, сармати, гуни, авари, угорці, печеніги, половці, татари, ногайці.

Кіммерійці, вихідці з таємничої країни Гамир,— перший народ Східної Європи, згаданий у працях давньогрецьких істориків і географів. Гомер називав кіммерійців «доїльниками кобил». Керченська протока в античні часи називалася Боспор Кіммерійська. Кіммерійці робили спустошливі набіги на сусідів, а іноді вирушали в далекі походи на Близький Схід.

З причорноморських степів України кіммерійців витіснив інший могутній степовий народ, який іменував себе «сколотами». Однак в історії цей войовничий і непокірний народ більше відомий під іменем скіфів — так називали сколотів давні греки.

Скіфські кургани

Більшу частину того, що ми знаємо про скіфів, їхнє життя та звичаї, дали розкопки скіфських поховань. Над могилами знатних одноплемінників скіфи зводили кургани — рукотворні земляні пагорби конічної форми. Найвищий із скіфських курганів на території України досягав висоти шестиповерхового будинку. У ході поховальних обрядів відбувалися криваві жертвопринесення — так, в одному з курганів, що був розкопаний у 1898 році, навколо поховання знатного воїна були виявлені кістяки понад п’ятисот коней, а околиці іншої скіфської могили засівали останки майже тисячі людей!

Скіфи були чудовими майстрами обробки золота. Створені ними вироби «звіриного стилю» ввійшли до скарбниці світової культури.

Сарматські жіночі прикраси

У завзятій і кровопролитній боротьбі зі скіфами іншому племені — **сарматам** — удалося встановити своє панування в причорноморських степах. Дивною особливістю суспільного ладу цього народу була ведуча чільна роль жінок у соціальному, політичному і сімейному житті.

Сармати здобули славу грізних воїнів, іноді їх називають прямими попередниками західноєвропейських лицарів.

«Брати-слов'яни»

Прямими предками українців вважаються східні слов'яни — древні землеробські і скотарські племена, які на початку нашої ери займали велику територію від Балтійського до Чорного моря і від Карпатських гір до ріки Дон.

Перші свідчення про «славінії» (або «славії»), військово-політичні союзи різних племен, що жили на території України, можна знайти у візантійських і арабських істориків VI—IX століть. Описуючи слов'ян, вони особливо відзначали їхню хоробрість і витривалість, гостинність і міцність слов'янських родин, але насамперед — волелюбність слов'ян і їхню нестерпність до рабства, а також схильність часто розходитися в думках і виявляти взаємну непоступливість.

Одним із найбільш могутніх східнослов'янських племінних об'єднань вважався союз полян із центром у Києві. Збереглася легенда про те, як князь племені полян Кий і його брати Щек і Хорив побудували «град» — укріплений замок на високому березі Дніпра і назвали його на честь старшого брата Києвом.

Пам'ятник у Києві на березі Дніпра легендарним засновникам Києва — Кию, Щеку, Хориву та сестрі їхній Либеді

Поховання вікінгів на березі Дністра (Древній Галич)

Кораблі вікінгів

Від жорстоких норманів збав нас, Господи!

Вікінги, або нормани, відважні мореплавці та хоробрі воїни, залишилися в пам'яті сучасників як нещадні й зухвалі грабіжники.

Бойові кораблі вікінгів — «дракари» — борознили моря побіля берегів Західної Європи; вони забиралися в полярні широти, перетнули Атлантичний океан, досягли Ісландії, Гренландії і майже за п'ять століть до Колумба ступили на землю Північної Америки. Протягом двох століть нормани тримали під своєю владою більшу частину Англії та Ірландії, заснували в Середземномор'ї Королівство обох Сицилій.

Русь варязька

На Русі норманів називали варягами. Вони часто відвідували багаті торговельні міста слов'ян. Головний водний шлях Давньої Русі — з Балтійського моря в Чорне — одержав назву «Шлях із варягів у греки». Норманів приваблювала на Русь велика кількість товарів, звідси на Північ надходило арабське монетне срібло — своєрідна міжнародна валюта кінця першого тисячоліття нашої ери.

Однак варяги в цих краях займалися не тільки торгівлею: відповідно до літописного переказу союз північнослов'янських та фінно-угорських племен запросив у дев'ятому столітті на князювання чужоземців із Скандинавії. Варязький конунг (правитель) Рюрик спочатку княжив у Ладозі. Династія Рюриковичів, що правила на Русі, бере свій початок саме з нього, тобто перші давньоруські князі за походженням були скандинавами.

У 882 році один із варязьких проводирів Олег зі своїм загоном приплив із Новгорода в Київ. Київським князем на ту пору був Аскольд, нащадок Кия. Назвавшись мирними купцями, варяги хитрістю заманили Аскольда до свого табору і вбили. Дотепер на березі Дніпра біля Києва є місце, яке іменують «Аскольдовою могилою».

Полюддя

Князь Рюрик

Європа в кінці IX століття

Геть Каганат!

У той час, коли варязькі князі почали затверджуватися на Русі, поляни і жителі Півночі перебували в залежності від могутнього Хазарського каганату. Варяги сприяли звільненню слов'янських племен від цієї тяжкої і принизливої залежності.

У кінці IX століття Давня Русь стала найбільшою державою в Європі того часу і згуртувала навколо себе половину племен східних слов'ян. Усвідомивши свою силу, давньоруські князі почали затівати грабіжницькі походи.

Повстання древлян

Повстання слов'янського племені древлян проти київського князя Ігоря в 945 році залишилося в історії як один із найдраматичних епізодів суперництва двох могутніх східнослов'янських племінних союзів — полян і древлян.

Протягом десятиліть поляни платили данину древлянам, поки варязький князь Олег не підкорив древлян владі Києва. Його спадкоємцеві Ігорю довелося знову скоряти непокірних древлян.

Безпосередньою причиною повстання древлян проти Києва став довільний збір данини. Його здійснював варяг Свенельд із своїм загоном. Однак збагачення чужоземців викликало невдоволення в слов'янської частини дружини Ігоря. Князь, спонукуваний користолюбством і жадібністю своїх дружинників, тричі протягом одного року збирав данину з древлян. І, звичайно ж, древляни були вкрай обурені пожадливістю князя.

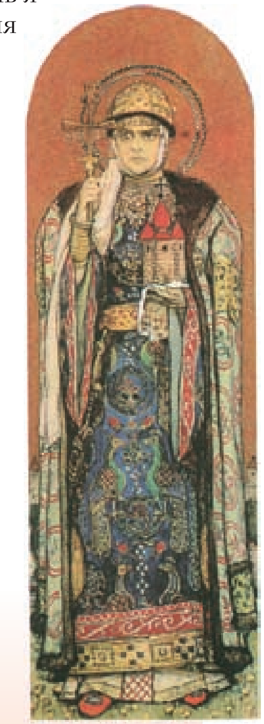
Зрештою вони захопили князя Ігоря в полон, і доля його була вирішена на вічі, яке проходило у священному лісі біля міста Іскоростеня. Там же древляни й стратили князя, принісши його в жертву язичницьким божествам.

Князь Ігор

Розплата вогнем

Після смерті Ігоря його дружина Ольга жорстоко помстилася древлянам за загибель чоловіка. Як свідчить літопис, Ольга наказала древлянам дати як данину по троє голубів і троє горобців із кожного двору. До лапок птахів прив'язали запалене клоччя із сіркою і випустили. Коли ті повернулися до своїх гнізд, у древлянській столиці спалахнула грандіозна пожежа. Внаслідок цього місто вигоріло дощенту, а його жителі загинули у вогні або були перебиті дружинниками княгині Ольги, які облягали місто. І все ж таки Ольга зробила висновок із того, що сталося. Княгиня провела першу в історії України податкову реформу, встановивши тверді норми збору данини («уроки» і «статути»).

Княгиня Ольга

Мініатюри Радзивиллівського літопису

Похід дружини князя Олега на Царгород

Клятва русичів про додержання мирної угоди між Києвом та Царгородом. 944 р.

Древляни вбивають князя Ігоря

Унікальні фрески із зображенням світського життя київських князів (Софійський собор, м. Київ)

«Іду на ви!»

У 965 році князем Русі став син Ігоря й Ольги — Святослав.

Свої завойовницькі походи він почав з підкорення земель слов'янського племені в'ятичів. Потім він підкорив своїй владі царство волзьких булгар і завдав нищівної поразки могутньому Хазарському каганатові. На Північному Кавказі князь затвердив свою владу над осетинами і черкесами.

Цей князь-воїн вважав негідним нападати на ворога зненацька. «Іду на ви!», тобто «йду на вас війною!» — так звичайно він попереджав недругів про свої наміри.

Саме в цей час візантійці, які мали на своїх північних кордонах багато турбот із войовничими дунайськими болгарами, запропонували Святославу допомогти їм утихомирити неспокійних сусідів. Київський князь охоче прийняв пропозицію і свою місію в Дунайській Болгарії виконав успішно. Однак йому так припали до душі тутешні краї, що він задумав перенести столицю Русі на Дунай, у невелике містечко Переяславець. Тут, як гадав Святослав, буде середина його володінь.

Мандрівний витязь

Усе своє життя князь Святослав провів у військових походах. Він не возив із собою ні намету, ні постелі, ні казанів для приготування їжі. Як рядовий дружинник, Святослав спав просто неба, на голій землі, поклавши під голову сідло, а його улюбленою стравою було печене на жаринах м'ясо.

Ходив Святослав стрімко, як «пардус» — гепард.

За описом візантійців, князь голив голову, залишаючи одне довге пасмо,— тобто носив, як і набагато пізніше запорізькі козаки, «оселедець». Недарма видатний український історик М. Грушевський називав Святослава справжнім запорожцем на великокнязівському престолі.

Територія Давньоруської держави в X—XI століттях

Князь Святослав

Від долі не втечеш

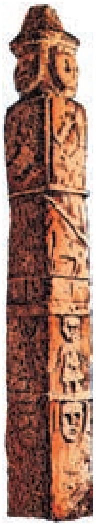
У 971 році в місті Доростолі на Дунаї військо Святослава було оточено стотисячною армією візантійського імператора Іоанна Цимисхія. Імператор запропонував слов'янському князеві розв'язати політичні розбіжності двобоєм, але Святослав відмовився від пропозиції. Обложені воїни Святослава мужньо відбивали всі атаки візантійців доти, поки Іоанн Цимисхій, переконавшися, що русичі ладні стояти до останнього воїна, уклав з ними мир. Однак примхлива доля завдала удару з іншого боку. У 972 році Святослав з невеликою дружиною повертався з Дунайської Болгарії до Києва. Біля дніпровських порогів він зазнав раптового нападу з боку печенігів і загинув у запеклій сутичці зі степовиками.

Імператор Іоанн Цимисхій. Рівненська мозаїка

Хто першим хрестив Русь

До введення християнства на Русі численні народи і племена, котрі її населяли, мали свої — так звані язичницькі — вірування і культи, які сягали корінням у сиву давнину. Частіше за все вони поклонялися духам предків і могутніх природних стихій.

Капище древніх слов'ян. М. Реріх. «Ідоли»

Білобог — верховний бог західнослов'янського пантеону. Гравюра. XVIII століття

Макоша — богиня родючості. Візерунок вишивки

Даждьбог — бог добра й удачі. Малюнок. XIII століття

Церква Іоанна Предтечі в Керчі VIII—IX століть. Найдавніший у Східній Європі наземний християнський храм, що зберігся до наших днів

Першою спробою введення на Русі християнства як державної релігії стало хрещення країни князем Аскольдом у 860 році. Підтвердженням цієї події є енцикліка (окружне послання) візантійського патріарха Фотія, датована 866 роком, у якій патріарх проголосив створення Російської митрополії. Візантійці розраховували, що християнізація Русі покладе край небезпечній активності київських князів, які загрожували не тільки кордонам Візантії, але і столиці імперії Константинополю.

Однак після убивства Аскольда варязьким князем Олегом християнство втратило положення державної релігії русичів. Є свідчення про те, що княгиня Ольга і, можливо, князь Ігор сповідували християнство, однак їхній войовничий син Святослав вважав за краще залишатися язичником, тому що його дружинники були налаштовані проти християнського вчення, а з думкою дружини доводилося рахуватися навіть таким авторитетним вождям.

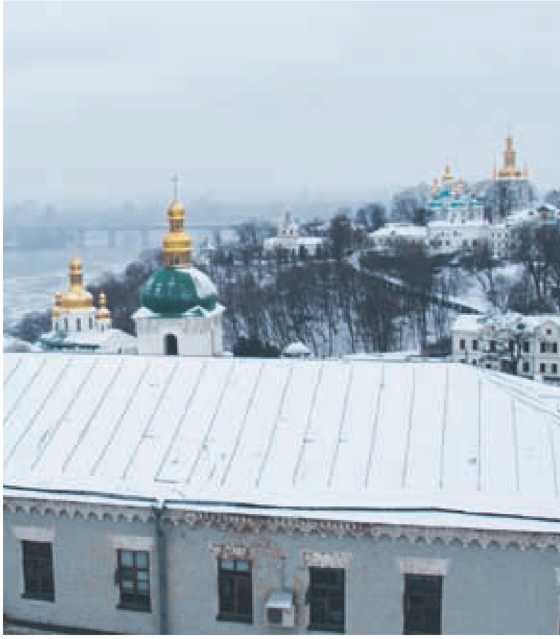
Християнство з перших століть свого існування поширювалося в Причорномор'я і проникало далі й далі на північ. Ранні свідчення про це носять напівлегендарний характер. Так, широку популярність одержала легенда про апостола Андрія, котрий відправився в українські землі з благою звісткою про Христа і його вчення. Пропливаючи по Дніпру, апостол нібито спорудив хрест на тім місці, де згодом виник Київ, і пророчив появу тут могутнього граду, який вплине на долю народів.

Пам'ятник князеві Володимиру Великому в Києві

І тільки великому князеві Володимиру Святославовичу удалося вирішити цю проблему. У 988 році Володимир повелів усім своїм підданим під загрозою гонінь і жорстоких покарань поголовно прийняти християнство.

Християнство було введено під тиском великокнязівської влади, але обряд хрещення слов'янської держави був проведений з настільки грубими порушеннями канонічних правил, установлених церквою, що візантійський патріарх відмовився визнати його законність. Це, втім, не перешкодило Русі з часом стати оплотом православної гілки християнства.

Києво-Печерська лавра вперше згадується в «Повісті минулих літ» у 1051 році

Уведення християнства — однієї з найбільших світових релігій — на Русі привело до зміцнення влади великих князів. Єдність віри згуртувала навколо Києва слов'янські і неслов'янські землі, підірвавши вплив племінних богів і їхніх служителів.
Хрещення Русі сприяло росту її авторитету в Середньовічній Європі і зблизило слов'янську державу з християнським Заходом. Разом із церквою на Русь прийшла високорозвинена візантійська культура.

Собор Св. Володимира в Херсонесі, побудований на місці хрещення Володимира візантійцями

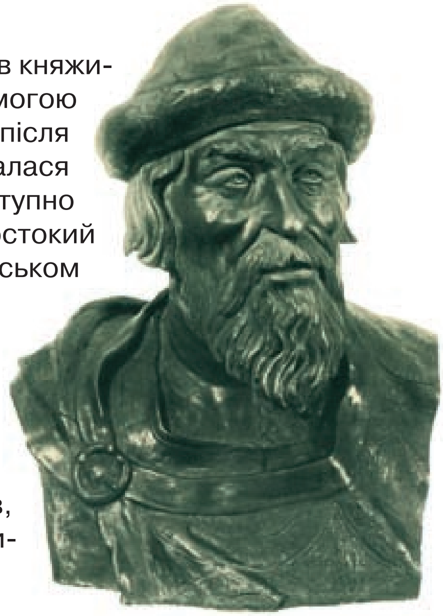
В **іконописі** Давньої Русі панували візантійські канони і традиції. Тільки через кілька століть почала створюватися власна іконописна школа, але й біля її витоків стояли візантійські майстри, які працювали на Русі — Діонісій і Феофан Грек.

Епоха Ярослава Мудрого

У князя Володимира було дванадцять синів, яких він поставив княжити в найбільших містах Русі, сподіваючись, що з їхньою допомогою йому вдасться краще керувати величезною країною. Однак після смерті Володимира в 1015 році між його спадкоємцями почалася запекла боротьба за владу, в ході якої князь Святополк підступно вбив трьох інших братів — Бориса, Гліба і Святослава. Жорстокий і властолюбний братовбивця ввійшов в історію під прізвиськом Святополк Окаянний.

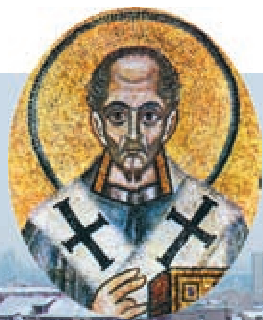
Проти Святополка виступив його брат Ярослав, прозваний Мудрим за природний розум, освіченість, любов до книг і мистецтва. Саме на час правління Ярослава Мудрого припав найвищий розквіт давньоруської імперії, її культури, мистецтва і містобудування.

За Ярослава Мудрого почалося складання зводу законів, відомого як «Руська Правда». Великий князь узаконив християнство, введене ще його батьком Володимиром.

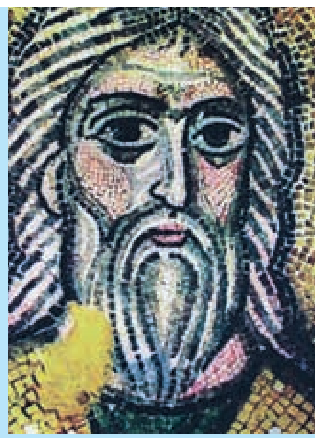

Ярослав Мудрий

Купола Софійського собору

Мозаїка Святої Софії

Ярослав прикрашав свою столицю Київ на візантійський манер. У Києві були зведені **Золоті ворота**, що служили парадним в'їздом у місто. На честь перемоги над печенігами Ярослав спорудив у центрі столиці чудовий **Софійський собор** — одну з перших монументальних кам'яних споруд, увінчану тринадцятьма золотими куполами.

У 1068 році на Київ уперше напали половці. Військо великого князя Ізяслава і його братів було дощенту розбите. Після того як князь відмовився сформувати з киян ополчення, у місті проти нього спалахнуло повстання. Жителі міста випустили з темниці і проголосили великим князем Всеслава Полоцького, котрий мав славу чарівника і перевертня. Городяни розповідали про нього чимало небилиць. Подейкували, що він міг перетворюватися на рись. Князь-чаклун, який очолив киян, зумів організувати відсіч половцям, але через сім місяців Ізяслав повернувся з польськими загонами і жорстоко покарав повсталих.

Київське повстання 1113 року було викликане діяльністю лихварів, які брали з людей надзвичайні відсотки й заганяли їх у боргову кабалу. У 1113 році, довідавшись про смерть головного покровителя лихварів князя Святополка II, кияни повстали і жорстоко розправилися з негідниками. Перелякані бояри й вельможні люди міста вирішили запросити на великокнязівський престол Володимира Мономаха з Переяславля.

Київське повстання 1113 року

Нелегка шапка Мономаха

Онук князя Ярослава Мудрого, син Всеволода Ярославовича і дочки візантійського імператора Костянтина IX Мономаха, Володимир був одружений з дочкою англійського короля, а його сестра була видана за німецького імператора. Рішучими діями він навів порядок у місті, обмеживши діяльність лихварів. Мономах був надзвичайно хороброю людиною і протягом усього свого життя вів нещадну боротьбу з половцями. Наприкінці життя князь написав «Повчання дітям». У ньому він, зокрема, закликав відмовитися від людиновбивства, незалежно від того, винна людина чи не винна.

Ганна, дружина короля Франції Генріха I

Ганна Ярославівна, королева Франції

Ярослав Мудрий установив тісні родинні зв'язки з правлячими родинами Середньовічної Європи. Сам великий князь був одружений із дочкою шведського короля, а його син Всеволод узяв шлюб із дочкою візантійського імператора Костянтина IX Мономаха. Дочки Ярослава були видані заміж за королів Франції, Угорщини та Норвегії. Одна з них, Ганна Ярославівна, котра стала дружиною короля Франції Генріха, привезла із собою в Париж рукописне Священне Писання. Київська святиня стала реліквією французького королівського будинку, відомою як Реймське Євангеліє. Протягом декількох століть королеви Франції приносили присягу на цій святині.

Русь князівська

Великі київські князі виділяли своїм синам долі — цілі області Давньоруської держави. Це призвело до ослаблення єдності Русі і її роздроблення на безліч незалежних князівств. Нащадки Володимира Великого, Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха всіляко намагалися остаточно відокремитися від Києва. До середини XII століття давньоруська імперія остаточно розпалася. Від неї відокремилися Новгородська земля, Володимиро-Суздальське, Новгород-Сіверське, Чернігівське, Галицько-Волинське та інші князівства. Їхні правителі більше не підкорялися Києву, самостійно розпоряджалися своїми землями і підданими, мали власні збройні сили.

Головними причинами розпаду давньоруської імперії стали протиріччя між її центром і народами, силоміць приєднаними до складу багатоплемінної держави. Процес роздроблення Русі віддалено нагадував недавній стрімкий розпад Радянського Союзу. Зіграло свою роль і те, що в результаті хрестових походів торговельні шляхи між Сходом і Заходом, які проходили через Київ, утратили колишнє значення, а процвітаюча столиця Русі через це остаточно занепала.

І все ж таки роздробленість Русі не означала загальної кризи економіки і культури — навпаки, саме на цей час припадає розквіт багатьох міст, бурхливий розвиток кам'яного зодчества, ремесел, мистецтва і літописання. Тепер не тільки стольний град Київ, але й інші міста Русі одержали можливість розвиватися і прикрашатися архітектурними шедеврами.

Білокам'яні храми Чернігова — шедеври середньовічної архітектури

«Троє богатирів». Васнєцов В. М.

Давньоруські князівства XII—XIII століть

I Київське
II Пінсько-Турівська волость
III Волинське
IV Галицьке
V Полоцьке
VI Новгородські землі
VII Смоленське
VIII Чернігівське
IX Сіверське
X Муромсько-Рязанське
XI Переяславське
XII Ростовсько-Суздальське

Незламний щит Європи

Загроза з боку войовничих кочових народів Степу постійно нависала над південними рубежами Русі.

Протягом століть Русь служила надійним щитом Європи і вела виснажливу боротьбу з численними кочовими ордами печенігів, половців, монголів.

З незліченних кочових навал на Русь найстрашнішим за своїми наслідками виявилося татаро-монгольська. Монголи прийшли зі степів Центральної Азії. Очолив їхній завойовницький похід жорстокий, вправний і талановитий полководець Чингісхан. Із численних монгольських і тюркських племен Чингісхан створив орду — воєнізовану структуру, підпорядковану найсуворішій дисципліні. Впроваджений ним звід законів «Яса» передбачав смертну кару практично за будь-яку провину або помилку.

Чингісхан. (З малюнка в китайському рукописі)

Перед тим як напасти на Русь, монголи зробили розвідку боєм. Великі монгольські загони під командуванням досвідчених полководців Джебе і Субедея напали на сусідів русичів — половців. Половецький хан Котян звернувся по допомогу до свого зятя князя Мстислава Удалого, і в 1223 році об'єднане російсько-половецьке військо спробувало зупинити монголів, але зазнало страшної **поразки на річці Калка**.

Восени 1240 року незліченні полчища монголів підступили до стін Києва. Очолював цю армію **хан Батий**, онук Чингісхана. Їм удалося через пролами в стінах ввірватися в місто.
Кияни під керівництвом воєводи Дмитра боролися не шкодуючи життя. Останні захисники міста спробували укритися в Десятинній церкві, але її зводи не витримали ваги людей, які скупчилися на хорах, і завалилися. Пораненого Дмитра привели до хана Батия, і той зберіг йому життя за мужність і героїзм, виявлені при обороні міста. Але рядові жителі Києва зазнали величезних втрат — загинуло 270 тисяч чоловік.

Спустошивши Київ, монголи вдерлися в Галицько-Волинське князівство, Польщу, Угорщину і лише в Чехії в **битві під Оломоуцем** в 1242 році зазнали поразки; звідси вони повернули назад, на схід.
Як це не раз траплялося в історії, слов'янські народи стали нескоримою перешкодою на шляху лютих завойовників до Західної Європи. Давня Русь прийняла на себе весь тягар боротьби з монгольськими полчищами. У низов'ях Волги хан Батий заснував власну державу — **Золоту Орду**, до складу якої ввійшли Західний Сибір, Прикаспійські степи, Північний Кавказ і Крим.

Зовнішній вигляд і озброєння монгольських воїнів

Хан Батий (1204—1255)

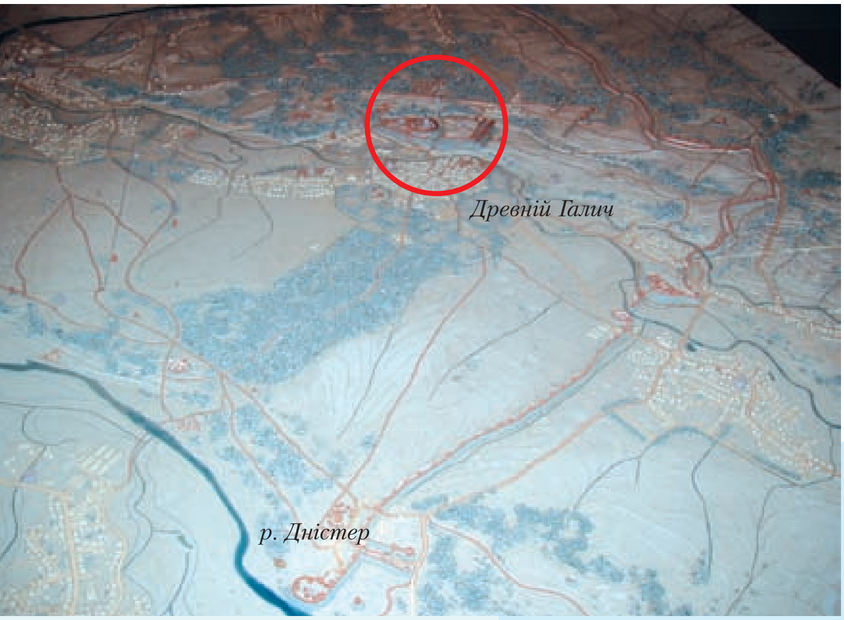
Галицько-Волинське князівство

Найвизначнішим серед давньоруських князівств після Києва було Галицьке князівство. Цю древню землю населяли східнослов'янські племена бужан (дулібів), тиверців і карпатських хорватів. Їхні міста були силоміць приєднані до Русі ще за часів Володимира Великого.

Після смерті Ярослава Мудрого, з початком роздробленості Русі, Галицька земля також відокремилася від Києва. У 1199 році Волинське і Галицьке князівства об'єдналися в єдину державу під владою енергійного, але жорстокого і підступного князя Романа. Цей володар не зупинявся ні перед чим заради того, щоб зміцнити свою особисту владу.

Пам'ятний знак Галича — столиці Галицько-Волинського князівства

Територія, яку займало Галицько-Волинське князівство в період найбільшої могутності

Замковий пагорб — місце резиденції великих князів Галицьких із залишками оборонних споруд (с. Крилос, Івано-Франківська обл.)

Український історик С. Томашівський називав Галицько-Волинське князівство першою українською державою, і насамперед тому, що його населення, на відміну від інших давньоруських князівств, було однорідним, тобто складалося з близькоспоріднених племен. Це був квітучий край із безліччю міст і сіл. Величезні доходи приносив галицько-волинським князям видобуток солі. Через територію князівства пролягали великі торговельні шляхи, що зв'язують Схід і Захід.

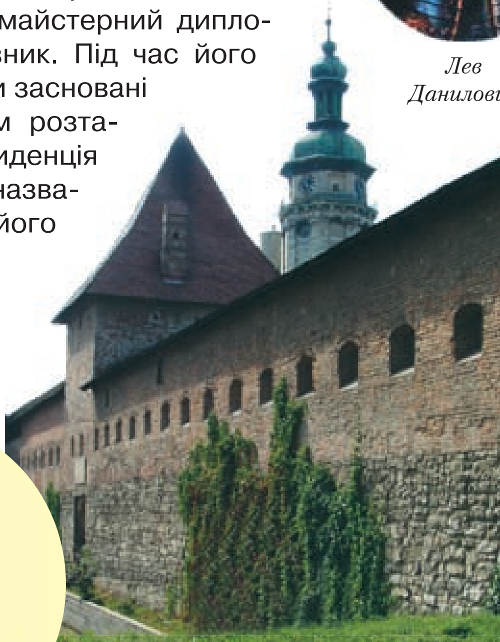
Король Галицької і Волинської земель

Свого справжнього розквіту Галицько-Волинське князівство досягло за часів правління одного із синів Романа Галицького — Данила Романовича.

Дитинство і юність цього видатного державного діяча припали на бурхливі роки князівських міжусобиць. Пізніше Данило Галицький прославився як хоробрий воїн, майстерний дипломат і містобудівник. Під час його князювання були засновані міста Холм (там розташовувалася резиденція князя) і Львів, названий на честь його сина Лева.

Лев Данилович

Успенська церква XII ст. Древній Галич (с. Крилос, Івано-Франківська обл.)

Львів. Старе місто

Данило Галицький

Княжий колодязь. Древній Галич

У боротьбі з ворогами

Данило Галицький виявив надзвичайний талант полководця. У 1238 році він розбив німецьких лицарів у битві під Дорогичином, а в 1245 році — угорське військо під Ярославом. А ще за п'ять років його влада поширилася аж до Києва.

У 1253 році Данило Галицький був коронований короною, присланою Папою Римським. У такий спосіб він став першим і єдиним на Русі та в Україні королем.

Однак спроби позбутися від монгольської залежності зазнали невдачі. Щоб зберегти владу і хоча б видимість самостійності доводилося йти на поступки ворогові, сили якого багаторазово перевершували сили загонів Данила Романовича.

Підкорившись волі хана Золотої Орди, князь віддав наказ зрити вщент укріплення своїх фортець, зробивши їх беззахисними, а відтак безпечними для монголів.

Занепад Галицько-Волинського князівства

Як на те, спадкоємці короля Данила виявилися правителями куди менш успішними, і Галицько-Волинське князівство почало поступово занепадати. У 1340 році, після смерті Юрія II, останнього з династії Романовичів, почалася війна за галицько-волинські землі між Польщею і Литвою, у результаті якої князівство було буквально розірвано на частини й поглинено сусідами.

Давньоруська культурна спадщина

Особливістю життя древніх русичів було те, що всі явища культури того часу були так чи інакше пов'язані з церквою, християнськими цінностями і мораллю.

Найвидатніші досягнення в архітектурі Давньої Русі також пов'язані з християнством. Це, насамперед, білокам'яні і дерев'яні храми з великою кількістю куполів.

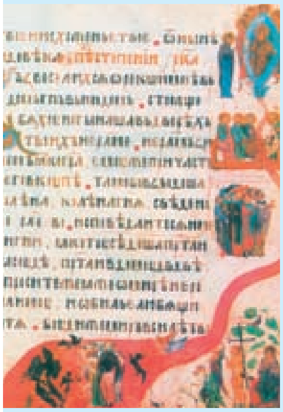
Софія Київська

Благовіщенська церква у Седневі. 1690 р.

Після прийняття християнства на Русь поширився могутній культурний **вплив Візантії**, який відбився й в архітектурі.

Писемність з'явилася на Русі ще в X столітті. У 1949 році археологами під час розкопок курганів у селі Гніздове біля Смоленська, на глечику X сторіччя знайдений древній напис — «торухща» (гірчиця).

Початок **літописанню** на Русі було покладено ще в роки правління Володимира Великого. Найвідоміший пам'ятник історичної думки того часу — «Повість минулих літ» (XII ст.), автором якої вважається чернець-літописець, один із найосвіченіших людей епохи Нестор.

Нестор-літописець. Скульптура М. Антокольського

Іконопис Давньої Русі

Давньоруська ікона відігравала величезну роль у культурі тієї епохи. Спочатку ікони привозили з Візантії, і на їхньому прикладі Русь познайомилася з основними правилами християнського живопису — канонами. Незабаром почали утворюватись і власні школи духовного живопису при великих монастирях. Більшість храмів у Давній Русі зводилася з дерева, тому в них не було ні мозаїк, ні розписів, а всі необхідні для православного храму зображення писалися на оброблених дошках натуральними фарбами, замішаними на меду або яєчному жовтку. Іконопис Давньої Русі мав свої відмінні риси. Просторі храми були розраховані на велике число людей. Тому лики на іконах повинні були відрізнятися особливою чіткістю зображень.

Давньоруські прикраси

Давньоруські майстри створювали видатні твори **ювелірного мистецтва**. При цьому вони використовували найрізноманітніші технології: лиття, кування і штампування золотих і срібних виробів, карбування, філігрань, зернь, чорніння, позолоту, інкрустації, скань. Виняткової майстерності ювеліри Давньої Русі досягли в створенні перетинкових емалей.

В XI—XIII століттях на Русі існував справжній культ **книги**. Наші предки високо цінували мудрість і знання, та й сама книга коштувала величезних грошей. У 1037 році Ярославом Мудрим при Софійському соборі була заснована перша російська бібліотека.

«Ізборник Святослава» — найдавніший пам'ятник російської писемності. Це свого роду антологія текстів духовного змісту. «Ізборник» було складено у 1073 році на старшого сина Ярослава Мудрого — Ізяслава, який успадкував батьківський престол. Рукопис ретельно переписано і проілюстровано кращими майстрами книжкової мініатюри. Проте книга одержала назву «Ізборник Святослава», оскільки до моменту завершення трудомісткої і копіткої роботи над цим шедевром книжкової майстерності Святослав з допомогою молодшого брата Всеволода відібрав у Ізяслава владу в Києві.

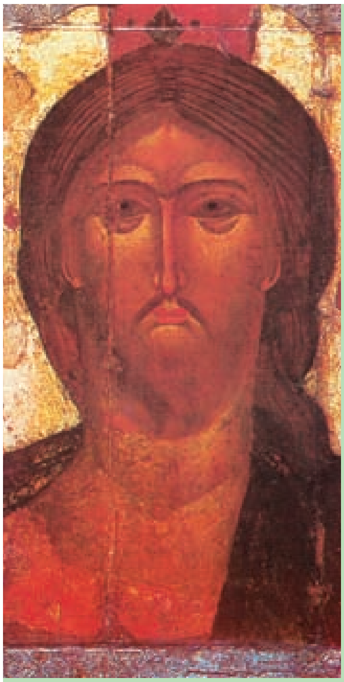
Мініатюри з «Ізборника Святослава»

Історія в слові

На початку II тисячоліття були закладені основи давньоруської літератури, у якій незабаром виділилися оригінальні жанри — житія святих, патерики (життєписання видатних діячів церкви), літописи, повчальні «Слова». Звичайно твори цього часу не мали автора, і тільки дослідження вчених дозволяють встановити, ким був створений той або інший літературний пам'ятник. Особливого значення набуло «Слово про полк Ігорів» — поетичний опис подій, пов'язаних із невдалим походом князя Ігоря на половців. У цьому творі міститься пристрасний заклик до об'єднання руських земель, до припинення розбрату між князями.

З початку XIV ст. на Русі виник звичай поміщати в храмі не окремі **ікони**, а **іконостас**, у якому безліч ікон розташовувалися рядами на різних рівнях. Тут також була потрібна виразність контурів і особливий ритм чергування зображень — для того, щоб велике число ікон утворювало цільну композицію. Головними темами іконописних зображень на Русі були подолання страждань, надія на порятунок у прийдешнім вічному житті і райське блаженство.

Спас. Початок XIV ст. Успенський собор Московського Кремля

Велике Литовське князівство

Захищена від навали Золотої Орди зі сходу і південного сходу українськими, білоруськими і північно-руськими землями, Литва уникла тяжкого монгольського ярма. І в міру того, як нова держава міцніла та мужніла, литовці почали звертати свій погляд на знесилені монгольським вторгненням давньоруські землі. За допомогою військової сили, а частіше завдяки вмілій дипломатії литовцям удалося взяти під контроль багато білоруських і українських територій. При цьому литовці надавали українцям і білорусам допомогу при звільненні від принизливої залежності від монгольських ханів.

Українські землі у складі Литовського князівства

Українські землі у складі Литви

У складі Великого князівства Литовського українці і білоруси користувалися великою самостійністю, а їхнє положення, особливо це стосується українських земель, було цілком сприятливим.

Українські і білоруські князівства складали дев'ять десятих території Великого князівства Литовського. Кількісна і культурна перевага українців і білорусів над литовцями сприяла тому, що православна віра, мова, закони і звичаї русичів були збережені литовськими князями в недоторканності. Стосовно давньоруських традицій литовські правителі керувалися девізом: «Ми старовини не рушаємо, а новини не ведемо».

Великий князь Вітовт

Таким чином, період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського був не чим іншим, як продовженням давньоруського періоду.

Полк волинського воєводи Боброка, який прийшов із Литви, вирішив результат **Куликовської битви** і завдав полчищам хана Мамая вирішального удару.

Куликовська битва стала вирішальною в багатовіковому протистоянні Русі та Степу

Грюнвальдська битва

Українські воїни брали участь і в знаменитій **Грюнвальдській битві** (1410), борючись на боці поляків проти лицарів-хрестоносців. У цьому бою Тевтонський орден був остаточно розгромлений.

Міндовг (Мінаугас) — перший із великих литовських князів

Литовські племена з глибокої давнини жили в лісовому краю, розташованому на південному узбережжі Балтійського моря. Під натиском німецьких лицарів Тевтонського ордена і давньоруських, особливо галицько-волинських князів розрізнені литовські племена зрештою об'єдналися в єдину державу під владою князя Міндовга (1230—1264).

Під владою Речі Посполитої

Становище українців різко змінилося з початком зближення Литви та Польщі після укладення Кревської унії (союзу) в 1385 році. Цей союз був скріплений династичним шлюбом королеви Ядвіги і литовського князя Ягайла.

Опір литовської й української знаті не дозволив здійснитися планам захоплення найбагатших земель України, що їх виношували польські магнати. І тільки Люблінська унія, укладена майже на двісті років пізніше — у 1569 році, привела до того, що українські землі опинилися під владою Польщі. Утворилася нова польсько-литовська держава, що одержала назву «Річ Посполита», що в перекладі означає «загальна справа».

Я. Матейко. «Люблінська унія»

Ягайло і Ядвіга. Середньовічна гравюра

Королева Ядвіга надає допомогу пораненому при будівництві костьолу

Наслідки Люблінської унії

Після Люблінської унії майже всі українські землі були оголошені власністю польської корони. У нової держави були єдині король і сейм (збори представників знаті), карбувалася єдина монета, усі митні бар'єри всередині країни скасовувалися.

Уперше за кілька століть всі українські землі, крім Буковини та Закарпаття, були об'єднані в межах однієї держави. Люблінська унія сприяла розвиткові економічних і культурних зв'язків України з європейськими державами. Стрімко росли міста, розцвіла зовнішня торгівля. З України і Польщі в західні країни везли хліб, худобу, сало, мед, шкіру. Не лише городяни, але й магнати-землевласники займалися торгівлею.

Незадоволення народу

Прилучення до того способу життя, що затвердився в країнах Західної Європи, давалося непросто. Українській та польській знаті для покупки предметів розкоші і закордонних товарів було потрібно дедалі більше грошей — а значить, стрімко росли податки й побори з селянства, що перебувало до цього часу у кріпосній залежності від шляхти (землевласників). Більші й більші утиски з боку жадібної знаті збільшувалися глибоким національно-релігійним розколом, що виник між православною частиною українського суспільства, з одного боку, і католицькою й уніатською — з іншого.

Усе це викликало глухий протест низів, а місцями й відкриті спроби збройного опору.

І. Їжакевич «Повстання селян під проводом Мухи»

В епоху Ренесансу

З моменту входження до складу Річі Посполитої Україна опинилася під прямим впливом західноєвропейської культури, яка в цей період — з XV по XVIII століття — переживала свій найвищий зліт, пізніше названий Ренесансом, або епохою Відродження.

Ідеї італійського Відродження — дух гуманізму та захоплення творчою міццю й розумом людини — проникали в Україну з генуезьких і венеціанських колоній на узбережжі Чорного моря (Килія в гирлі Дунаю, Монкастро в гирлі Дністра, Кафа та Судак у Криму). Чимало українських і білоруських молодих людей відправлялися в ту пору одержувати освіту в університетах Італії, Польщі, Франції.

Освіта

У 1615 році була заснована Київська Братерська школа — вищий православний навчальний заклад.

Уже в той час населення України було майже поголовно грамотним, включаючи й жінок. У 1653 році Павло Алеппський, який подорожував по українських землях, з подивом відзначав: «Усі вони (українці) за невеликим винятком грамотні, навіть більшість їхніх дружин і дочок уміють читати. І всі діти навчаються грамоті, навіть сироти». І справді — у XVII сторіччі початкові школи існували майже в кожному українському селі.

Генуезька фортеця. Судак. Крим

Пам'ятник Ю. Котермак-Дрогобичу

Одним із найбільш відомих українців — діячів європейського Відродження — був **Юрій Котермак-Дрогобич**. Він носив звання професора медицини й астрономії Болонського та Краківського університетів, а згодом був обраний і ректором університету в Болоньї. Монументальна праця Ю. Котермак-Дрогобича «Прогностична оцінка 1483 року» стала першою книгою українського автора, виданою друкарським способом. Його учнем був видатний польський астроном Микола Копернік, творець геліоцентричної моделі Сонячної системи. Юрій Котермак-Дрогобич надав підтримку друкареві Швайпольту Фіолю з міста Нейштадта, і в 1491 році в Кракові, у власній друкарні Фіоля було надруковано кирилицею «Октоїх» та «Часослов».

Вид на старий Дрогобич

Культурно-національний сплеск

Завдяки тому, що більша частина українських земель з 1569 року ввійшла до складу Річі Посполитої, стали можливими прямі політичні, релігійні та культурні зв'язки із Західною Європою. Деякі українські міста одержали право на самоврядування, у них, як і на Заході, виникали ремісничі та купецькі цехи. Найбільш активна й свідома частина городян створювала культурно-національні та релігійні організації — братерства, які дбали про збереження віри і традицій.

Брестська унія

Прагнення до духовної єдності з Заходом привело до укладення в Бресті в 1596 році унії з Римом. У результаті Брестської унії виникла нова грекокатолицька церква, що зберегла православну обрядовість, але прийняла католицьке віросповідання. Ця церква на багато століть стала захисницею українських національних інтересів на заході України.

У той же час союз із Римом викликав глибокий розкол в українському суспільстві, розділивши його на прихильників і супротивників унії. Проти насильницького навертання в католицизм та унію виступили широкі верстви населення міст, для захисту православ'я створювалися православні братерства, у тому числі й найстаріше з них у Львові, при церкві святого Успіння.

Кафедральний грекокатолицький собор (Івано-Франківськ)

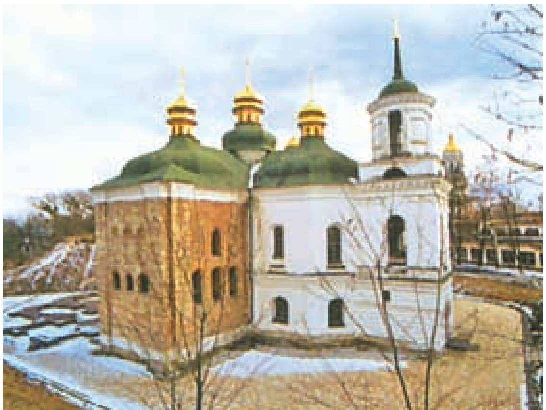

Св. Петро Могила, митрополит Київський і Галицький

Святий Петро Могила

Петро Могила був п'ятим сином молдавського князя-«господаря». У молодості він вступив на військову службу в польській армії. Відзначився як хоробрий солдат при обороні Хотина від турків. Важко сказати, чим було обумовлено його рішення перемінити лицарські обладунки на священицьку рясу. За сприяння польського короля й української православної шляхти розумний і енергійний молдаванин стрімко піднімався по сходинках православної церковної ієрархії.

Ставши митрополитом Української православної церкви, Петро Могила ініціював масштабні перетворення внутріцерковного життя, у результаті яких рівень освіченості та культури українських священиків значно підвищився, що призвело до досить відчутного зміцнення авторитету церкви в суспільстві. Намагаючись перебороти фатальний розкол усередині християнської церкви, український митрополит розробляв проект зближення православної церкви з Римом. Саме завдяки зусиллям Петра Могили українська церква напередодні повстання Богдана Хмельницького стала духовним центром притягання для всього православного світу. Визнанням видатних заслуг Петра Могили перед усім православним суспільством стала його канонізація в 1990-х роках.

Церква Спаса на Берестові. XII століття (Києво-Печерська лавра)

Заснована Петром Могилою в 1632 році **Києво-Могилянська академія** стала центром духовної та світської освіти не тільки для України, але й для всього православного світу. Орієнтуючись у своїй освітній діяльності на культурні досягнення як православного Сходу, так і католицького Заходу, дітище Петра Могили створювало в такий спосіб сприятливі передумови для творчого синтезу передових європейських ідей з українськими православними традиціями.
І сьогодні цей вищий навчальний заклад вважається одним із найпрестижніших в Україні.

Києво-Могилянська академія

«Зажурилась Україна...»

Бахчисарай — столиця кримських ханів

У XV столітті Золота Орда, втративши свою колишню міць, розпалася на безліч татарських ханств, серед яких були Сибірське, Казанське, Астраханське та інші. Одним із таких «уламків» колишньої монголо-татарської імперії було й Кримське ханство, цілком залежне від володарів з Туреччини й існуюче за рахунок розбійницького промислу.

Роксолана, Настя Лісовська, (1505—1561) — дружина турецького султана Сулеймана I Пишного. Народилася в Рогатині (Івано-Франківська обл.), у родині місцевого священика. Захоплена турками в полон у 1520 році і продана в Кафі в султанський гарем. Як дружина Сулеймана I відігравала значну роль у політичному житті Туреччини. Сучасники Роксолани писали про неї: «Це була дуже розумна жінка, що могла й розважити «Пишного» султана, й дати ділову пораду, а, коли їй було потрібно,— нашептати господареві світу підозри проти тих, хто знаходився навколо нього…»; «…в османській династії ще не було жінки, яка б користувалася такою великою повагою. Кажуть, що в неї мила, скромна зовнішність і вона дуже добре знає натуру великого володаря».

У татарський полон

З метою захоплення рабів і здобичі кримсько-татарські работоргівці регулярно відправлялися в набіги на українські села та міста. «Живий товар», захоплений у цих грабіжницьких походах, вони збували на численних рабських ринках східних країн, а південні землі України приходили в запустіння через постійну загрозу нападу татар, що нависла над ними.

Ці події змальовані в скорботних народних піснях, що відбивали жорстоку дійсність того часу:

Зажурилась Україна, що ніяк прожити —
Витоптала орда кіньми маленькії діти.
Ой, маленьких витоптала, великих забрала.
Руки назад пов'язала, під хана погнала...

М. Дерегус «У татарський полон»

Зародження козацтва

Загроза поневолення й загибелі стала причиною появи на порубіжних землях України небувалої раніше форми народного самозахисту — козацтва. Слово «козак» — тюркського походження, і означає воно вільну людину, молодця. На пустуючих землях півдня та південного сходу України селилося чимало людей, які тікали від гніту поміщиків і магнатів. Для захисту від татарських набігів ці втікачі об'єднувалися у військові громади, продовжуючи займатися звичними промислами — полюванням, риболовлею, землеробством. При цьому зброя завжди була в них під рукою, і при найменшій загрозі вони могли дати жорстоку відсіч «басурманам». Нерідко невеликі козачі загони примушували рятуватися втечею цілі орди грабіжників і работоргівців.

Не випадково саме в козаках український народ бачив своїх найбільш надійних захисників. От що писав мандрівний поет XVII сторіччя Климентій Зиновієв:

…Козаків, немов святих, треба шанувати.
Позаяк і кров свою в битвах проливають.
Тим з небес подай свою, Господи, корону,
Хто для нашої землі лагодить оборону.

Непохитний Байда

Одним із перших легендарних героїв українського козацтва став канівський староста Дмитро Вишневецький («Байда»). Він прославився своєю безкомпромісною боротьбою з турками і татарами. А ще тим, що став засновником першого укріпленого поселення на острові Мала Хортиця на Дніпрі — прообразу знаменитої Запорізької Січі. Дмитро Вишневецький не раз робив спроби об'єднати сили християнських держав Європи в боротьбі проти турків і Криму, але у відповідь одержував порожні обіцянки. Однак канівський староста був людиною дії, і його сухопутні та морські походи тримали татар і турків у постійному страху. У 1558 році вісім тисяч козаків на легких суденцях — «чайках» — під командуванням Вишневецького обрушилися на Кримське ханство, а в 1559 році Байда спробував захопити головну турецьку твердиню — фортецю Азов.

Д. Вишневецький

Під час одного з походів у Молдавію, що знаходилася в залежності від турецького султана, Вишневецький потрапив у полон. Молдавський правитель видав його туркам, і ті жорстоко закатували свого заклятого ворога. Це відбулося в Константинополі в 1564 році.

Пам'ять про подвиги Байди збереглася в народних піснях.

Перше згадування про українських козаків датується 1489—1492 роками. У скарзі кримського хана великому князеві Литовському «козаками» названі люди з Києва і Черкас, що в гирлі Дністра знищили турецький корабель.

Центром козацтва була **Запорізька Січ**. Назва «Січ» походила від слів «сікти, рубати» і означала дерев'яне, зроблене з колод укріплення. У 1553—1554 роках канівський староста Дмитро Вишневецький зібрав розрізнені козацькі ватаги й побудував форт на острові Хортиця, заснувавши Запорізьку Січ.

Хортицький замок Байди. Середина XVI століття

Запорізька Січ

Згодом українських козаків почали поділяти на низових, городових і реєстрових. Низовими козаками називалися ті, котрі жили на Січі — укріпленому козацькому поселенні.

Городові козаки жили в містах, а реєстровими числилися ті, що вступали на службу — спочатку польській короні, а пізніше московським царям. При цьому ім'я козака заносилося в особливий документ — реєстр, що давало йому деякі привілеї.

У Запорізькій Січі діяла оригінальна форма демократичного самоврядування зі своїми власними законами.

Таких Запорізьких Січей нараховувалося кілька, але найзнаменитішою з них була Січ на острові Хортиця — найбільшому з дніпровських островів, що лежить нижче грізних порогів, що в ті часи унеможливлювали судноплавство по Дніпру. У язичницькі часи острів вважався священним місцем.

С. Васильківський «Запорожець»

Гербова печатка війська Запорізького

Такі **слова і явища з козацького побуту**, як «кіш», «курінь», «сагайдак», «шабля», «кобза», «шаровари», «ватага», «осавул», «булава», «барабан» і багато які інші зберігають пам'ять про зв'язки козацтва з тюркським населенням Північного Причорномор'я і Приазов'я.

Куренем називалося і приміщення, в якому жили січові козаки, і військова одиниця, з безлічі яких складалося Запорізьке військо. Усіма курінними справами відав курінний отаман.

Козак Мамай — узагальнений образ козака-запорожця. Подібні зображення протягом трьох століть поширювалися в Україні, Криму, на Кубані, Дону і навіть на Волзі.

Бойова дисципліна

Запорізьке військо було регулярним, і значна його частина жила в Січі, займаючись щодня вишколом. Гарнізон Січі був здатний негайно дати відсіч ворогові. Запорожці славилися високою боєздатністю, тому що за кілька днів могли зібрати багатотисячне військо. «У таборах у них дисципліна, як у давніх римлян, а бойовою доблестю і поінформованістю у військових справах вони не поступаються жодній нації у світі»,— писав про козаків польський учений Ш. Старовольський.

«Козацька миска». Острів Хортиця

Козаки в морі

Низові козаки не обмежувалися тільки обороною від татаро-турецьких набігів. Досить скоро вони перейшли до рішучих наступальних дій. Проводирі козацтва водили своє воїнство в численні морські походи на фортеці-порти та приморські міста «басурманів», звідки ті могли вирушити на українські землі і де були зосереджені невільничі ринки.

До 1516 року належить перше із збережених історією повідомлень про дії козаків на морі. Зухвалого нападу «низовиків» зазнала турецька фортеця Акерман у гирлі Дністра.

У 1575 році козаки на чолі з Богданом Ружинським уперше зважилися перетнути Чорне море й несподівано з'явилися біля стін османських міст Трапезунд і Синоп, сіючи паніку серед турків.

Бухта Розбійницька. Крим (Карадаг). Згідно з переказом, саме тут козаки чекали в засідці на турецькі судна і тут же, в численних гротах і печерах зберігали військові трофеї.

Запорізька демократія

Коли в усіх країнах Європи правили монархи, у запорожців уже була республіка. Рада керувала всіма важливими питаннями життя Січі, її внутрішньою і зовнішньою політикою. Козачі проводирі — гетьмани, отамани (кошові), осавули, писарі, обозні, судді — обиралися на загальних зборах. Усі мали рівні права, кожен козак мав голос у загальній раді. Кожен курінь вибирав аналогічну групу нижчих офіцерів, або «старшину». Під час військових походів старшина мав повну владу, аж до права застосовувати страту.

Рада на Січі

І. Айвазовський «Очерети на Дніпрі»

Звичайно козаки виходили в плавання на **«чайках»** — легких парусно-гребних суденцях, що вміщували 40—50 чоловік. «Чайку» легко було потопити єдиним улученням гарматного ядра, але козаки рідко виходили у відкрите море, тримаючись поблизу берегів, і у випадку загибелі судна рятувалися уплав.

Відсутність у Кримського ханства власного флоту давала козакам величезну перевагу, і вони почувалися господарями біля берегів Криму та на Азовському морі.

Прапор Запорізького низового війська. Перша половина 70-х років XVIII століття. Ермітаж, Санкт-Петербург

Не козацька справа — мовчати

По мірі зростання військової сили і впливовості козацтва ставали усе більш частими його зіткнення з польською владою. У 1591 році шляхтич Криштоф Косинський підняв козаків на повстання. Шляхтич, однак, мав на меті особисті цілі — за допомогою козаків він намагався звести рахунки з магнатом Янушем Острозьким. Повстання швидко захлинулося, але вже в 1594—1596 роках спалахнув новий козацький бунт на чолі з отаманом Северином Наливайком, що незадовго перед тим боровся проти повстанців Косинського. І в цьому випадку приводом для збурювання послужив особистий конфлікт Наливайка з магнатом Калиновським, винним у смерті його батька.

У 20-30-х роках XVII століття козацькі повстання проти Польщі спалахували одне за одним. Їх очолювали отамани Павлюк, Острянин (засновник міста Чугуєва на Харківщині), Гуня. І хоча всі ці народні збурювання були жорстоко придушені польською владою, вони стали свого роду «репетиціями» козацької революції під керівництвом Богдана Хмельницького.

Яків Острянин

Іван Дмитрович Сірко (?—1680) — прославлений козацький полководець, про якого ще за життя розповідали легенди й складали пісні. Він провів 55 військових походів проти Османської імперії і жодного разу не програв бою!

«Недишкретне» послання

Восени 1674 року за наказом турецького султана кримський хан напав на Січ. Козаки відбили всі атаки. У відповідь на підступництво татар козаки під проводом кошового отамана Івана Сірка влітку 1675 року рушили в похід на Крим, що виявився переможним. Повернувшись із походу, Іван Сірко відправив кримському ханові послання: *«Ми, за прикладом древніх предків і братів наших, вирішили постаратися за образу і засмучення віддати і помститися вашій ханській милості і всьому ханству рівним за рівне, але не таємно, як ви вчинили, а явно, по-лицарськи... І якщо це наше «гостювання» у вашому ханстві видалося вам «недишкретним»* (недостатньо скромним,— прим. ред.), *то, можливо, так воно і є».*

Вирішивши знищити Січ, розгніваний турецький султан Мухамед IV зажадав, щоб козаки добровільно здалися йому як непереможному лицареві. У посланні-відповіді козаки, не вибираючи виразів, посміялися над самовпевненістю султана і висловили сумнів у його непереможності.

І. Рєпін «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Харківський художній музей

Подвиги запорізького козацтва стали широко відомі в багатьох європейських країнах, і чимало правителів намагалися залучити цю серйозну силу на свою сторону або використати її для досягнення власних політичних цілей. Доводилося визнати, що козацтво за три століття зробило значний внесок у рятування Європи від османського ярма. Численні посольства прибували на Січ, були серед них і такі, як посол австрійського цісаря Еріх Лясота, котрий залишив один із найдетальніших і змістовних описів життя, характерів і побуту запорожців.

С. Овчаренко «Битва»

Т. Шевченко «Дарунки в Чигирині»

І вороги, й союзники

Відносини між українськими козаками і турками не завжди були ворожими. В роки гетьманства Богдана Хмельницького і пізніше — у XVII столітті — з'явилися можливості для мирного співіснування і налагодження співробітництва Запорізької Січі та Криму. Запорожці і турки вкупі з татарами не раз вступали у військово-політичні союзи проти Польщі та Росії. Між ними велася жвава торгівля. І не де-небудь, а на території Криму і підвладних Туреччині земель Молдавії та Болгарії запорожці шукали прихистку в ті часи, коли Січ двічі (у 1709 і 1775 роках) громили російські регулярні війська.

С. Васильківський. «Гетьман Сагайдачний»

Видатний вождь козацтва **Петро Конашевич-Сагайдачний** народився в місті Самбір на Галичині, у родині небагатого шляхтича й одержав солідну для того часу освіту. Подавшись у козаки, досить скоро він виділився серед своїх співтоваришів і став проводирем. Під керівництвом Петра Сагайдачного козаки зробили чимало вдалих походів на Крим і Туреччину. У 1616 році загін під його командуванням узяв Кафу, Варну, Синоп.

Козаки на чолі з Сагайдачним зіграли вирішальну роль у відбитті турецької навали на Польщу в 1621 році. Під час битви під Хотином, що відбулася в тому ж році, Сагайдачний одержав тяжке поранення, що виявилося смертельним.

Фортеця Хотин

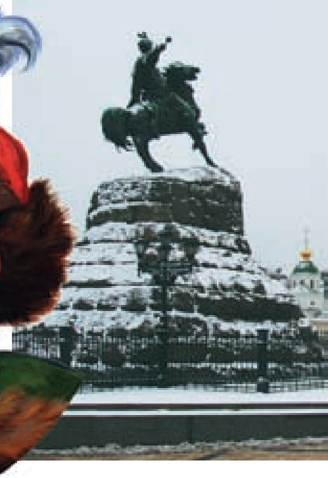
Козацька революція

Невдоволення сваволею могутніх польських магнатів ще з часів Люблінської унії жевріло на українських землях. Народ відчував потрійний гніт: національний, релігійний і феодальний. Але особливе збурювання зріло в середовищі козацтва, не задоволеного забороною польської влади ходити в походи на турків і татар.

Українська православна знать також була незадоволена розбратами і безладдям, що панували в польській державі. Одним із тих, хто постраждав від свавілля та безкарності магнатів, був і Богдан Хмельницький, досвідчений воїн, людина твердої волі і надзвичайного розуму.

Богдан Хмельницький

Пам'ятник Богдану Хмельницькому. Київ

Богдан у Переяславлі

Чигирин

У 1646 році польський король Владислав IV Ваза планував почати війну з Туреччиною і вирішив домовитися з українськими козаками про підтримку. За це він обіцяв скасувати тяжкі умови миру 1638 року. Переговори з королем вів Богдан Хмельницький.

У той же час поляки розграбували хутір Хмельницького Суботів, одного з його синів убили й викрали дружину. Хмельницький вирішив помститися полякам і відправився на Січ, де його незабаром проголосили гетьманом — він мав величезний авторитет серед козаків. І першим же кроком нового гетьмана стало укладення союзу проти поляків із кримським ханом.

Навесні 1648 року спалахнуло повстання, що незабаром переросло в грандіозну національну революцію, що змінила хід європейської історії.

Зіновій Теодор (Богдан — народна форма церковного імені Теодор) Михайлович Хмельницький народився в 1595 році в родині заможного козака.

Одержавши непогану освіту в єзуїтському колегіумі, він з юних років почав брати участь у походах запорожців проти турків і татар.

У віці 25 років, у ході невдалої для польсько-українських військ битви на Цецорських полях, Богдан Хмельницький разом з батьком потрапив у полон, звідки обом удалося звільнитися тільки з великими зусиллями. Гетьман війська Запорізького з 1648 року, керівник козацької революції, засновник козацької держави XVII—XVIII століть.

Ю. Коссак «Битва на Цецорських полях»

Розгром під Пилявцями

Битва під Пилявцями

Перші перемоги над ворогами в битвах під Корсунем і Жовтими Водами далися повсталим досить легко — поляки не очікували, що зіштовхнуться з настільки вмілим керівництвом військами. Але вже восени 1648 року п'ятдесятитисячна польська армія вступила в Україну з метою жорстоко покарати заколотників. Командували польським військом троє знатних вельмож, однак жоден із них не був досвідченим полководцем. Князь Домінік Заславський був відомий своїм багатством і зманіженістю; Микола Остророг пишався вченістю; третім був зовсім ще юний Олександр Конецпольський. Хмельницький глумливо іменував цих воєначальників «перина», «латина» і «дитина». Після триденного бою козацьке військо оточило польську армію і стрімким штурмом захопило табір ворога, величезний обоз і багато зброї, у тому числі понад сто гармат.

Поразка поляків відкрила армії Хмельницького шлях на захід. Козацьке військо взяло в облогу Львів, але, одержавши відсіч, відступило від міста.

Богдан Хмельницький тверезо оцінював свої сили і прагнув до миру з Польщею. Тому він уклав Зборівський мир з Польщею (18 серпня 1649 р.), за яким козаки одержували значну автономію в межах трьох воєводств, але якому судилося стати лише тимчасовим перепочинком у польсько-українському протистоянні.

Однак Польщі вдалося отямитися після перших ударів, і в червні 1651 року під Берестечком відбувся великий бій, у якому повстанців було розбито.

Пам'ятник на полі битви під Берестечком

Битва під Берестечком

Кривоніс — це прізвисько сподвижник Хмельницького одержав через свій зламаний гачкуватий ніс. Донині його ім'я і походження так і залишилися невідомими. Дехто вважає, що козацький полковник Максим Кривоніс був вихідцем із Шотландії і довгий час служив найманцем у польській армії.

За іншою версією, Кривоніс — корінний українець, за професією коваль, у молодості брав участь у козацьких походах на турецькі міста.

В роки козацької революції Максим Кривоніс вважався одним із найбільш лютих і непримиренних супротивників шляхтянської Польщі. Його подвиги на бойовищі народ оспівав у численних думах і піснях.

Максим Кривоніс

Гіркота втрат і поразок

Військові невдачі примусили гетьмана Хмельницького шукати сильних союзників. У 1654 році Хмельницький у містечку Переяславі уклав військовий союз із Московською державою. Однак, уже два роки потому гетьман уклав договір зі шведами, найлютішими ворогами московітів!

Задум великого гетьмана полягав у тому, щоб використовувати на благо України протиріччя між хижими й агресивними державами — Польщею, Туреччиною, Швецією і Росією, стравлюючи їх одну з одною. Однак події розвивалися зовсім інакше — «хижаки» домовилися між собою і заходилися поділяти Україну, роздираючи її на частини.

Так виглядала Переяславська Рада з погляду офіційних живописців сталінської епохи.

Суперечка за булаву

Смерть Богдана Хмельницького в липні 1657 року поставила молоду українську державу в складне становище. Перед смертю гетьман призначив своїм спадкоємцем молодшого сина Юрія. Опікуном же при неповнолітньому сині Хмельницького козацька старшина призначила генерального писаря Запорізького війська Івана Виговського.

Після смерті батька шістнадцятирічний Юрій усього місяць володів гетьманською булавою, він не мав авторитету, і зрештою Іван Виговський був призначений виконуючим обов'язки гетьмана. Але просте козацтво йому не особливо довіряло — у їхніх очах він був «ляхом», тому що прагнув до миру з недружньою їм Польщею.

Наслідки Гадяцької унії

Укладена з ініціативи Івана Виговського в 1659 році Гадяцька унія була блискучим зразком дипломатії і могла згодом привести до створення міцного союзу трьох народів — польського, литовського та українського. Однак козаки і селянство сприйняли цей крок гетьмана як зрадництво. Занадто свіжою ще була в пам'яті народу пролита кров, занадто ненависним польське ярмо. Полтавський і Миргородський полки, а також Запорізька Січ повстали проти Виговського.

Спочатку успіх у цій братовбивчій війні був на боці гетьмана. До того ж, у липні 1659 року Виговський здобув блискучу перемогу під Конотопом над московськими військами, і об'єднана українсько-татарська армія вже готувалася рушити на Москву.

Ю. Хмельницький

І. Виговський

Битва під Конотопом

Руїна

Так називався майже чвертьстолітній період (з 1663 по 1687 рік) найглибшої кризи молодої козацької держави, створеної титанічними зусиллями Богдана Хмельницького.

У шістдесятих роках XVII століття Україна поділялася на Правобережну і Лівобережну, причому кожна з частин мала свого гетьмана. Правобережна Україна знаходилася під владою Польщі, а Лівобережна — під покровительством Москви. Таке становище було дуже несприятливим.

І. Брюховецький

Розділ України

У 1663 році під Ніжином було створено групу «Чорна рада» для виборів гетьмана, на якому був обраний Іван Брюховецький (?—1668). Обрання Брюховецького розділило Україну по Дніпру на дві частини. Правобережна залишалася з гетьманом Тетерею під польським пануванням, а Лівобережна, очолювана Брюховецьким, перейшла під управління Росії.

Не бажаючи визнавати московську владу, Тетеря умовив польського короля Яна II Казимира рушити походом на Лівобережжя і скорити його. Однак у результаті народних повстань на обох берегах Дніпра польське військо було розгромлено.

Ян II Казимир

П. Тетеря

Козацькі загони в бойовому наступі

У 1665 році козацтво обрало гетьманом **Петра Дорошенка**, онука гетьмана Михайла Дорошенка, що пройшов військовий і дипломатичний вишкіл у Богдана Хмельницького, а пізніше боровся під прапорами гетьмана Виговського.

Щоб звільнити Правобережну Україну від польського панування, Петро Дорошенко пішов на союз із Туреччиною і за допомогою турецької армії вигнав поляків. Потім він поширив свою владу й на Лівобережну Україну.

У 1672 році Польща була змушена визнати самостійність України, яка перебувала під покровительством турецького султана.

П. Дорошенко

Здавалося б, звільнення й об’єднання України — кінцевої мети гетьмана — досягнуто. Однак занадто дорогу ціну довелося заплатити за цю перемогу — Правобережна Україна була перетворена в пустелю чужоземними військами. А незабаром союзники гетьмана — турки — почали переслідування християн, і Дорошенко втратив підтримку козацтва й населення. Запорожці виступили проти свого гетьмана.

У 1676 році Петро Дорошенко був змушений здатися московським воєводам. Цар відправив його в почесне заслання у В’ятку.

Свої дні колишній гетьман закінчив удалині від улюбленої батьківщини.

Проклятий і оспіваний

Гетьман Мазепа

Іван Степанович Мазепа (1639—1709) став гетьманом України в 1687 році. Він був неординарною, різнобічно обдарованою особистістю. Освіту і виховання Мазепа одержав при дворі польського короля Яна III Казимира (1659—1663), знав кілька європейських мов. У 1669 році вступив на службу до правобережного гетьмана П. Дорошенка, у 1674 році перейшов на службу до лівобережного гетьмана І. Самойловича. З 1682 року осавул Війська Запорізького. Мазепа був обраний гетьманом Лівобережної України після арешту царівною Софією Івана Самойловича. У тому ж році він уклав з Росією «Коломацькі статті», що обмежували козацьку автономію, але гарантували «права і вільності народу малоросійського».

Царівна Софія

Меценат науки і мистецтва, **Мазепа** перетворив Києво-Могилянський колегіум в академію. У 1700 році він заснував Чернігівський колегіум, фінансував будівництво церков у Києві, Чернігові, Переяславі. Він був поетом і автором відомих пісень.

Про Мазепу писали такі видатні діячі європейської культури, як Даніель Дефо, Франсуа Вольтер, Джордж Байрон, Віктор Гюго. Олександр Пушкін у знаменитій поемі «Полтава» цілком точно передав мотиви, що спонукали Івана Мазепу виступити проти Петра:

«Без милої свободи й слави
Схиляли довго ми глави
Під покровительством Варшави
Під самовладництвом Москви.
Та незалежною державою
Україні бути вже пора,
І прапор вільності кривавої
Я піднімаю на Петра».

Знамениті живописці Орас Верні, Луї Буланже, Шасеріан створювали картини на сюжети з життя прославленого українського гетьмана, а Ференц Ліст присвятив йому піднесену симфонію, що так і називалася — «Мазепа».

Таємний союз

На початку XVIII сторіччя Росія вступила в затяжний конфлікт зі Швецією, що одержав назву Північної війни. Молодий шведський король Карл XII вів агресивну політику і мріяв про панування над усією Європою.

Гетьман Мазепа уклав зі шведським королем винятково вигідний для України таємний союз. В обмін на військову допомогу Швеція визнавала незалежність козацької країни і брала на себе зобов'язання захищати її від ворогів.

Мазепу підтримали запорожці на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком, що були обурені постійними утисками з боку царської влади.

Мазепа і його козаки не приймали участі в найбільшому бою Північної війни — Полтавській битві. Відповідно до угоди зі шведами вони дотримувалися нейтралітету. Пізніше Петро I у покарання за «зраду» наказав своїм військам зруйнувати Запорізьку Січ, а запорожців виселити. Гетьманові Мазепі довелося залишити батьківщину, а разом з ним відправилися за Дунай у турецькі володіння й багато хто з його найближчих сподвижників. За кілька місяців Іван Мазепа помер на чужині.

Петро I

Карл XII

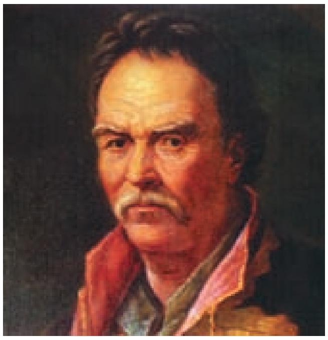
Зустріч І. Мазепи з К. Гордієнком

Занепад козацької епохи

Після розгрому шведів під Полтавою почався стрімкий занепад козацької епохи. В Україні тепер усім заправляла призначена царем Малоросійська колегія. Українська знать не раз зверталася до царя з проханням дозволити вибори нового гетьмана, але наштовхувалася на відмову.

Зрештою керувати гетьманськими справами на Лівобережжі було призначено одного з найбагатших землевласників, чернігівського полковника Павла Полуботка.

П. Полуботок

Після смерті гетьмана Мазепи його спадкоємцем козаки обрали генерального писаря війська Запорізького **Пилипа Орлика**. Це була широко освічена людина, досить молода, що походила зі знатного чеського роду і так само, як гетьман Мазепа, поет.

Пилип Орлик став автором **першої української конституції** — документа, що носив назву «Пакти і Конституція прав і вільностей Запорізького війська» (1710). Ця конституція була становою — вона захищала винятково права і вільності козацтва, але в ній, як у дзеркалі, відбилися демократичні уявлення українського народу. Конституцію Пилипа Орлика так і не було введено в дію.

П. Орлик

Катерина II

Ліквідація Січі

Останнім гетьманом України був призначений Кирило Розумовський — могутній вельможа українського походження, сенатор, генерал-фельдмаршал, президент Російської академії наук, учасник змови, що звела на престол Катерину II. Однак у 1764 році указом Катерини II гетьманство в Україні було остаточно ліквідоване.

У 1775 році за наказом імператриці російські війська оточили та дощенту знищили Запорізьку Січ, останнім кошовим отаманом якої був Петро Калнишевський. Кошового отамана ув'язнили в Соловецькому монастирі.

К. Розумовський

П. Калнишевський

Остання Рада на Січі

Павло Полуботок (1660—1724), гетьман Лівобережної України (з 1722). Робив спроби відродити деякі вільності України, протестував проти спроб нав'язати вільним козакам селянські повинності, здійснив реформу судочинства, відстоював автономію Гетьманщини і незабаром утратив довіру Петра, який побоювався, що з Полуботка вийде другий Мазепа. Полуботок привіз у Петербург повний розпис гетьманських прибутків і витрат. Але Петро обвинуватив українську делегацію в «зухвалих словах» і у вересні 1723 року кинув усіх, хто прибув із візитом, у Петропавлівську фортецю. У в'язниці Полуботок тяжко занедужав, але приймати ліків не став, можливо, тому, що побоювався отрути, і за три місяці потому помер.

Петро I у Полуботка у в'язниці

Скута, але не скорена

Наприкінці XVIII століття українські землі були розділені між двома імперіями — Російською та Австрійською.

У 1783 році Катерина II запровадила кріпосне право на Україні, остаточно позбавивши українців традиційних свобод. Селяни виявилися в повній залежності від поміщиків. Їх примушували до виконання важких і принизливих робіт, жорстоко карали, саджали у в'язниці, віддавали в солдати. Поміщики торгували селянами як рабами, обмінювали їх на мисливських собак, програвали в карти. Життя на селі стало нестерпно важким. Але Україна ще не забула інших часів, коли в народу знаходилася гідна відповідь на всяку несправедливість і кривду.

Коліївщина

Дії влади часто призводили до великих народних повстань, найбільшим і найкривавішим з яких стало повстання 1768 року на Правобережній Україні, що увійшло в історію під назвою «Коліївщина». Очолили це повстання Максим Залізняк і сотник надвірної охорони Іван Гонта.

«Коліївщина» відрізнялася надзвичайною жорстокістю повсталих стосовно гнобителів, однак, як і більшість народних збурювань, закінчилася поразкою.

Російські війська віроломно напали на табір гайдамаків і обеззброїли їх. Іван Гонта був підданий польською владою жорстокій страті, а його соратники втекли.

Але Польща недовго святкувала перемогу над заколотними гайдамаками. Незабаром її саму в три прийоми (1772, 1793, 1795) розділили й поглинули більш сильні сусіди. Правобережна Україна увійшла до складу Російської імперії. Тоді ж припинило своє існування Кримське ханство. Південна Україна разом із Кримом перейшла до Росії.

У такий спосіб велика частина українських земель, за винятком Західної України, Закарпаття та Буковини, виявилася в складі Російської імперії.

Максим Залізняк

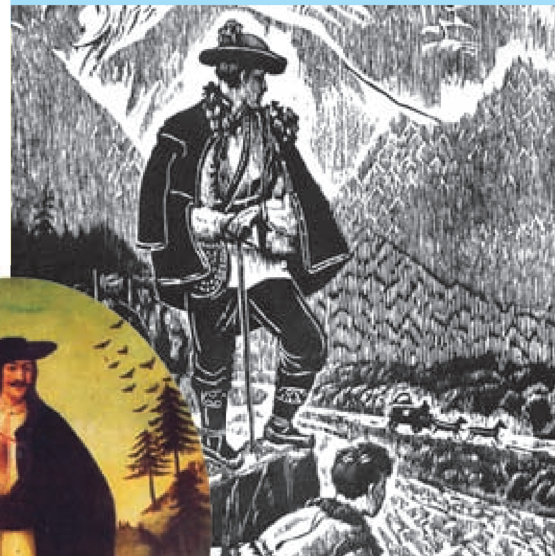

Іван Гонта

Гайдамаки

Ватаги **повстанців-гайдамак**, що походять від біглих кріпаків-селян, карних злочинців і колишніх козаків-запорожців, діяли на Правобережній Україні протягом майже усього XVIII століття. Гайдамаки користувалися співчуттям і підтримкою українських селян і духівництва.

Опришки. Олекса Довбуш

Починаючи з XVI і аж до другої половини XIX століття **опришківщина** була однією з головних форм боротьби селянства Західної України за волю і землю. Загони месників-опришків, що переховувалися в Карпатських горах, робили регулярні вилазки з полонин, нападаючи на шляхту і спалюючи її садиби. Найвідомішим серед проводирів опришків був легендарний Олекса Довбуш, чий загін діяв у 1738—1745 роках. За голову Довбуша було обіцяно нагороду — повну шапку золотих монет.

«Зеленими вулицями»

У ході війни Росії з наполеонівською Францією в 1812 році створювалися цілі полки з українських селян-добровольців. Олександр I дав слово не повертати їх у кріпосну неволю. Однак після перемоги над ворогом добровольців безсовісно обдурили, а слово государя виявилося брехливим.

З ініціативи царського улюбленця графа Аракчеєва в Росії й Україні для колишніх героїв битв із наполеонівськими загарбниками стали створюватися особливі військові поселення. Колишні добровольці перетворювалися на військово-кріпаків, від яких вимагали не тільки працювати в полі, але й тягти солдатську лямку. За найменшу провину призначалися жорстокі тілесні покарання — жорстоке пороття різками або «зелена вулиця» — коли винних проганяли крізь стрій солдатів, кожний з яких був озброєний свіжозрізаною зеленою палицею. Почасти такі покарання закінчувалися смертю засудженого.

Муштра у військових поселеннях

Граф Аракчеєв

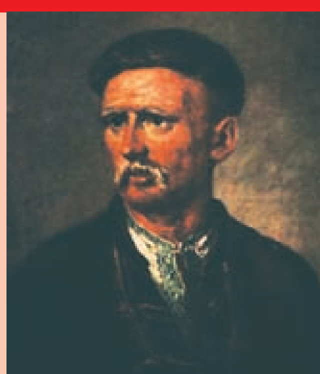
Навіть одружуватися військові поселенці могли тільки з дозволу військової влади, а їхні діти з семирічного віку ставали «кантоністами» (учнями спеціальних військових шкіл). Вони були зобов'язані носити військову форму, жити й працювати за військовими статутами.

У 1819 році спалахнуло Чугуївське повстання військовопоселенців, придушенням якого керував особисто Аракчеєв.

Відповіддю на посилення поміщицького гніту стали дії селян Правобережної України під керівництвом кріпака Устима Кармалюка (1789—1835). Народився цей запеклий бунтар у селі Головчинці Літинського повіту Подільської губернії. У віці двадцяти трьох років Кармалюк, що зіштовхнувся з жорстокою несправедливістю знатних панів, очолив збройний загін, який протягом майже чверті століття наводив жах на шляхту Правобережжя.

Кармалюка не раз засуджували до суворих покарань. У цілому за все життя він одержав за рішенням суду більше чотирьох з половиною тисяч ударів ціпками й батогами. Не раз його засуджували до каторжних робіт, але щоразу бунтівникові вдавалося втекти, і він знову починав мститися гнобителям.

У 1835 році в глуху осінню ніч під час облави Кармалюка підступно застрелив із засідки польський шляхтич.

У. Кармалюк

Народ, що співчував Кармалюку і його боротьбі, зберіг образ «шляхетного розбійника» у думах і піснях:

Зовуть мене розбійником,
Що людей убиваю,—
Я багатих убиваю,
Бідних нагараждаю.
З багатого хоч я візьму,
Убогому даю;
А так гроші розділивши,
Гріха я не маю…

Фенікс відроджується

Кінець XVIII і XIX століття для України стали епохою відродження багатих духовних традицій народу. У цей період не тільки завершилося формування української літературної мови і почалося поглиблене вивчення історичної і культурної спадщини українського народу, його звичаїв і традицій, але й була створена нова література, зародилася самобутня філософія, яка втілила в собі тисячолітній досвід багатьох поколінь українських мислителів. У результаті українці почали усвідомлювати себе як єдине ціле, як повноправний народ, що має власну територію, мову, культуру, мистецтво і науку. Дедалі більше почала поширюватися ідея створення власної української державності, яка правителями Російської імперії розглядалася як один із найсерйозніших політичних злочинів.

Знаком духовного відродження, що охоплювало дедалі ширші народні маси в Україні, була також поява в шістдесятих роках **громад** — організацій різночинної інтелігенції.
Важко краще охарактеризувати напрямок діяльності цих громад, ніж це було зроблено в першому офіційному документі, присвяченому громадам,— поліцейському рапорті. «У Росії існує особливе товариство малорусів,— писав канівський справник Котляров,— просочених духом якогось патріотизму, товариство це має повсюдно своїх послідовників, і університети, Київський і Харківський, служать провідниками ідей про можливості відновлення Малоросії».

Молоді вихованці львівської духовної семінарії Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Вагілевич, об'єднавшись у творчий союз, що ввійшов в історію як **«Руська Трійця»**, видали літературний альманах «Русалка Дністрова» (1837), що став ідейним маніфестом українського національного відродження на західноукраїнських землях. У ньому з особливою силою пролунав заклик до духовного єднання всіх українських земель.

Григорій Сковорода (1722—1794) був мандрівним філософом і поетом. Він походив з родини бідного козака із села Чорнухи на Полтавщині; навчався в Київській духовній академії. Починаючи із сімдесятих років XVIII століття Сковорода, мандруючи по Україні, проповідував свої філософські погляди. Тоді склалася його гуманістична «філософія серця». Він дуже вплинув на філософію XIX—XX століть, українську літературну мову.
Григорію Сковороді належать багато афоризмів:
«Пізнай самого себе, і ти пізнаєш увесь світ».
«Із усіх утрат утрата часу найгірша».
«Одне мені тільки близько, вигукну я: «О, школа! О, книги!»

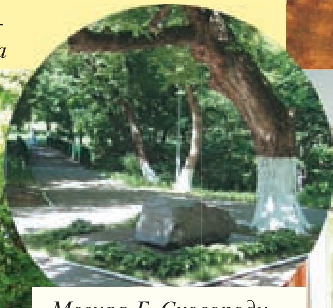

Г. Сковорода

Дуб, біля якого любив відпочивати Г. Сковорода

Пам'ятник Г. Сковороді. Харківська обл., с. Сковородинівка

Могила Г. Сковороди

Кімната, в якій жив останні місяці життя Г. Сковорода

Співець вільності української

Тарас Шевченко народився в 1814 році в селі Моринці Звенигородського повіту на Київщині, в родині кріпака. До 24 років Шевченко залишався кріпаком поміщика Енгельгардта. Вже в ранньому віці проявився видатний талант художника.

Поміщик Енгельгардт, бажаючи мати власного кріпосного живописця, віддав Шевченка учитися до маляра в Петербург. Тут юнак познайомився з відомим художником К. Брюлловим, поетом В. Жуковським та іншими видатними діячами російської культури, що викупили його з кріпосної неволі й допомогли вступити до Петербурзької академії мистецтв. Тут, у Петербурзі, Тарас Шевченко й опублікував знаменитий збірник віршів, що отримав назву «Кобзар» (1841), у якому з разючою поетичною силою заявив про свою палку любов до нещасливої та пригнобленої Батьківщини.

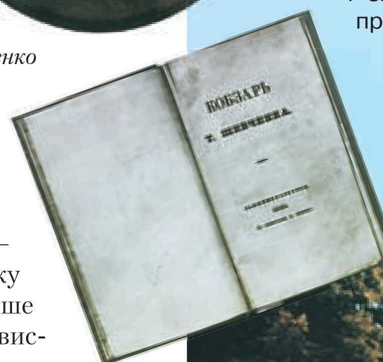
За кілька років, повернувшись в Україну, Шевченко зблизився з членами таємної політичної організації — Кирило-Мефодіївського братерства. У березні 1847 року всі члени товариства були заарештовані. Найжорстокіше покарання поніс Шевченко: його віддали в солдати й вислали в Орську фортецю, заборонивши писати й малювати. Тільки через десять років Шевченко одержав волю, і йому було дозволено повернутися до Петербурга. Солдатська муштра й повне безправ'я не зломили дух поета. Його творчість стала прапором усіх, кому була дорога Україна.

Роки заслання підірвали здоров'я поета, і 26 лютого 1861 року він помер у віці 46 років. Його останки були перевезені в Україну і поховані на Чернечій горі біля Канева.

Т. Шевченко

Кирило-Мефодіївське братерство створене в січні 1846 року. Засновниками цього товариства були викладач історії Київського університету М. Костомаров, чиновник П. Гулак і вчитель В. Бєлозерський. Воно ставило своєю задачею об'єднання всіх слов'янських земель у союз республік (федерацію) з центром у Києві і знищення кріпосного права.

Пам'ятник Тарасу Шевченку на Чернечій горі

І. Франко

На кінець XIX сторіччя припав зліт творчого генія видатного представника української культури **Івана Франка** (1856—1916).

Блискучий прозаїк, поет, літературознавець, перекладач і суспільний діяч народився в 1856 році в селі Нагуєвичах Дрогобицького повіту, в родині сільського коваля. Франко одержав чудову освіту і став доктором славістики Віденського університету, вільно володів польською і німецькою мовами. Усе своє життя Іван Франко присвятив служінню Україні, віддавши усі свої сили, весь свій талант боротьбі за національне і соціальне звільнення українського народу.

«Великий Каменяр» — так назвали його нащадки — прожив бурхливе життя, керуючись одним девізом, сформульованим ним самим усього в трьох рядках:

Пісня і праця —
великі дві сили,
їм я бажаю до скону служити.

Ілюстрація до твору І. Франка «Каменярі»

Шлях до незалежності

Перша світова війна стала для України справжньою трагедією. Оскільки українські землі на момент початку війни перебували в складі воюючих держав, мобілізовані ними українці змушені були воювати один проти одного за інтереси чужих імперій.

Українці, громадяни Австрійської держави, підтримували Австро-Угорщину, більш лояльно налаштовану стосовно українства.

На самому початку війни з числа патріотично налаштованої галицької молоді за підтримки Української грекокатолицької церкви було створено Легіон українських січових стрільців (УСС). Це було перше в XX столітті українське військове формування. У 1920—1930-х роках саме від ветеранів УСС походила ініціатива створення Організації українських націоналістів, що стала на десятиліття авангардом національно-визвольного руху українського народу.

Січові стрільці

Педагогічний музей у Києві — резиденція Української Центральної ради, 1917 р.

Члени Центральної ради

Перший генеральний секретаріат Центральної ради, 1917 р.

Дорогою ціною

Незабаром після Лютневої революції 1917 року був сформований керівний орган української демократії — Центральна рада. Її переговори з Тимчасовим урядом про надання Україні національно-територіальної автономії не увінчалися успіхом.

Падіння Тимчасового уряду в жовтні 1917 року і перехід влади до більшовиків стали причиною конфлікту між новими господарями Росії та Центральною радою. Москва спрямувала свої регулярні війська на Київ, а захищати столицю були готові в основному патріотично налаштовані добровольці та молодь.

Народ України дорого заплатив за ілюзії своїх вождів. Тільки 29 січня 1918 року в нерівному бою під Крутами з переважаючими силами більшовиків загинуло 250 студентів і гімназистів.

Делегати УНР підписують мирну угоду

Мир у Бресті

Укладений між воюючими державами в 1918 році в Бресті мир був першою міжнародною угодою України з державами Центрального блоку — Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією. Брестський мир був вигідний виснаженій і напівзруйнованій Україні — вона нарешті змогла вийти з війни й одержати військову допомогу з боку держав блоку в обмін на постачання продовольства. Однак лідери Центральної ради так і не зуміли виконати взяті ними зобов'язання. Тому Німеччина підтримала державний переворот, що відбувся в Україні, на чолі якого став колишній генерал російської армії Павло Скоропадський.

Гетьман Скоропадський

Повернення гетьманів

Павло Скоропадський, який походив зі знатного українського роду, ставив своєю метою відновлення гетьманства в Україні. У результаті перевороту 29 квітня 1918 року владу Центральної ради було з легкістю скинуто. У країні встановилася військова диктатура — так Скоропадський розумів гетьманське правління.

Разом з тим Скоропадський устиг чимало зробити для стабілізації обстановки в країні, для відродження культури й освіти. За 230 днів існування гетьманства в Україні з'явилися ознаки підйому економіки, відкрилися Академія наук і два університети. Робилися спроби відродження козацтва як стану.

Директорія

У листопаді 1918 року почалося повстання Директорії проти режиму Скоропадського. Ним керували Володимир Винниченко і Симон Петлюра. Після нетривалих бойових дій владу гетьмана було скинуто.

Але переможній Директорії незабаром довелося зіштовхнутися з відкритою агресією з боку Червоної і Білої Росії, а найголовніше — з небаченим розгулом анархії в країні. Армія Директорії УНР була змушена боротися не тільки з численними зовнішніми ворогами України, але також і з анархістськими загонами отаманів Григор'єва і Махна.

В. Винниченко

С. Петлюра

С. Петлюра і В. Винниченко на параді

Під п'ятою «воєнного комунізму»

Успіхи Червоної армії призвели до того, що Україна була цілком підкорена більшовицькій Москві. Матеріальні та людські ресурси країни нещадно експлуатувалися в ім'я фантастичної ідеї «світової революції». Політика продрозверстки — конфіскації в українських селян останніх залишків хліба для постачання армії та чиновництва північних столиць — призвела до того, що в 1921 році в Україні почався найжорстокіший голод.

Допит куркуля інспектором праці

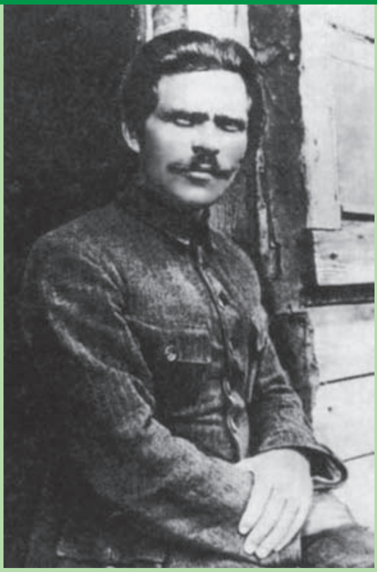

Колективізація

Розкуркулювання. Село Удачне, Донецька область

Н. Махно

Нестор Махно був надзвичайно популярним на півдні України. Він був творцем Революційної Повстанської армії України (махновців), що нараховувала до 15 тисяч бійців. База махновського руху розташовувалася в містечку Гуляй-Поле (Херсонська губернія).

Махно надав істотну допомогу Червоній армії в розгромі білогвардійських військ під командуванням Врангеля — кримська група махновців форсувала Сиваш.

Утім, колишні союзники незабаром оголосили Махно ворогом режиму. 28 серпня 1921 року, переслідуваний частинами Червоної армії, важко поранений Нестор Махно переправився через Дністер на румунську територію. Нестор Махно помер у Парижі в 1934 році.

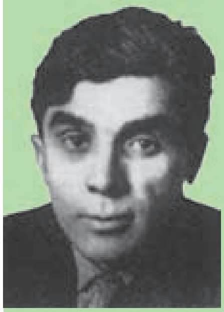
Учасники антибільшовицького руху

Духовні горизонти відродження

Українське національно-культурне відродження 1920-х років було викликане до життя подіями української національно-демократичної революції 1917—1921 років.

Пробуджена революцією українська національна стихія вже не могла утриматися у вузьких рамках, запропонованих тоталітарним режимом.

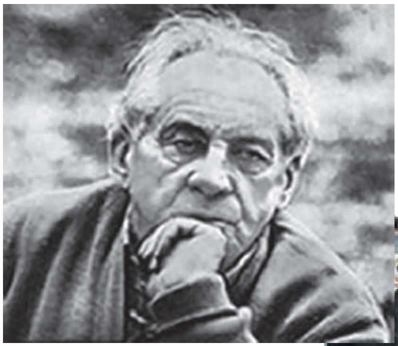
Спираючись на програмні документи більшовицької партії, де було зафіксовано невід'ємне право українського народу на політичне самовизначення і всебічний розвиток його мови і культури, молода українська інтелігенція стала вимагати здійснення цих прав у повному обсязі.

Ідеологом цього руху став талановитий письменник, публіцист **Микола Хвильовий**. У ході ініційованої ним так званої «Літературно-політичної дискусії» 1925—1927 років він рішучо виступив у пресі проти рабського наслідування російських культурних зразків, а також хуторянської замкнутості української культури. Його знамените гасло переорієнтації на «духовну Європу», на традицію індивідуальної і цивільної волі, з особливою силою втілило могутній порив української культури того часу до творчого самовираження.

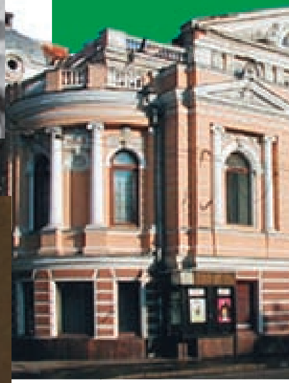
П. Тичина

М. Рильський

О. Довженко

Будинок Театру української драми ім. Т. Г. Шевченка, в якому з 30-х років міститься заснований Лесем Курбасом театр «Березіль». Харків

Л. Курбас

Культурний ренесанс

«Поетичне кіно» Олександра Довженка, сміливі театральні експерименти Леся Курбаса, виникнення безлічі літературних об'єднань «Гарт», «ВАПЛІТЕ», «Плуг» та ін., розквіт творчості таких талановитих прозаїків, поетів, драматургів, літературних критиків, як М. Зеров, М. Рильський, П. Тичина, М. Куліш, М. Семенко,— усе це незліченне багатство проявів культури вмістилося в короткий, але надзвичайно змістовний період українського національно-культурного ренесансу 1920-х років, що визначив подальший розвиток української культури.

Група «ВАПЛІТЕ». 1926 р. Сидять (зліва направо): П. Тичина, М. Хвильовий, М. Куліш, О. Слісаренко, М. Йогансен, Г. Коцюба, П. Панч, А. Любченко. Стоять (зліва направо): М. Травневий, Г. Епік, О. Коваленко, І. Сенченко, П. Іванов, Ю. Смолич, О. Досвітній, І. Дніпровський.

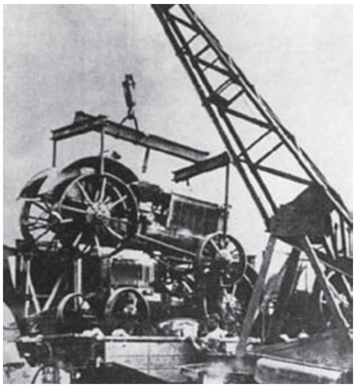
Період тоталітаризму

Тоталітаризм — це система влади, що прагне взяти під контроль усі боки життя громадян і змусити їх дотримуватися однакових поглядів і переконань.

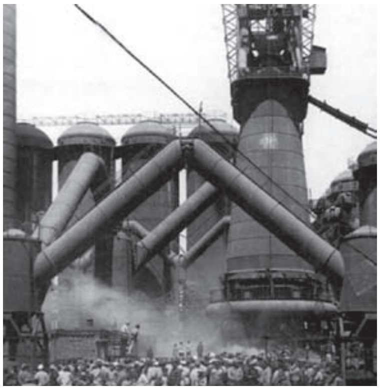
Саме такий режим сформувався в Радянському Союзі наприкінці двадцятих років, коли до керівництва Комуністичною партією прийшов Йосип Сталін. Цей безжалісний і підступний політик, ставши фактично єдиновладним правителем могутньої імперії, заради збереження своєї влади готовий був приносити в жертву не тільки противників режиму, але й своїх соратників та однодумців. Сталінське правління обернулося для України мільйонами жертв, духовним збіднінням і загрозою повної втрати національної самосвідомості.

С. Косіор виступає на мітингу, присвяченому пускові ХТЗ. 1931 р.

Відправлення в колгоспи перших тракторів ХТЗ. 1931 р.

Пуск доменного цеху. Сталіне. 1924 р.

У. Черчілль, Ф. Рузвельт, Й. Сталін. Ялтинська конференція, 1943 р.

Сталін Йосип Віссаріонович (1879—1953), з 1922 року генеральний секретар ЦК більшовицької партії. Після смерті Леніна одержав диктаторську владу в партії та в державі. З 30-х років став об'єктом державного культу. У 1939 році уклав союз із Гітлером і розширив кордони СРСР за рахунок сусідніх держав. Після нападу Німеччини на СРСР (1941) став одним із лідерів антигітлерівської коаліції.
Правив за допомогою нечуваного терору, відповідальний за смерть мільйонів людей, зокрема в Україні під час штучно створеного голодомору (1932—1933).

«Великий перелом»

1929 рік Сталін назвав «роком Великого перелому» — саме тоді приступили до спішного й форсованого створення колгоспів — одержавлених колективних господарств на селі. У країні почалася масова насильницька колективізація, що зробила селянство цілком залежним від держави та волі її чиновників. Наслідком колективізації і вилучення хліба для продажу його за кордоном — гроші йшли на озброєння та індустріалізацію СРСР — став нечуваний за масштабами голод 1932—1933 років. Жертвами Великого голодомору, як назвав народ цю катастрофу, стали мільйони українців.

Жертви голодомору

«Смерть ворогам народу!»

Наступною жертвою комуністичного режиму стала українська інтелігенція. В післяреволюційні роки в Україні з'явилася ціла плеяда великих письменників, драматургів, учених, які дотримувалися національної орієнтації. Почалося відродження національної культури, українська мова набувала усе більшого поширення.

Злякавшись розмаху національно-культурного руху в Україні, комуністична влада перейшла від політики загравання з інтелігенцією до найжорстокішого терору.

По всій країні прокотилася хвиля репресій. Було заарештовано багато видатних діячів культури, інженерів, викладачів, простих громадян. Усі вони обвинувачувалися в злочинах проти радянської влади, співробітництві з іноземними розвідками й підготовці змов.

М. Куліш

М. Хвильовий

М. Зеров

Допит ворога народу

Г. Лангемак

І. Клеймьонов

Вогонь по своїх!

У роки сталінського терору репресії торкнулися й тих, хто працював заради зміцнення міці режиму — учених, інженерів, конструкторів, техніків. Були розстріляні й інші вчені — Георгій Лангемак (1898—1938) та Іван Клеймьонов (1899—1938) — творці реактивних порохових снарядів для системи залпового вогню «катюша». Кілька років провів у таборах конструктор першого радянського космічного корабля Сергій Корольов (1906—1966), якого обвинуватили в шкідництві в області нової техніки. Рік у в'язниці провів майбутній лауреат Нобелівської премії 1962 року з фізики академік Лев Ландау (1908—1968).

С. Корольов

Л. Ландау

Доля Західної України

Після поразки національної революції 1917—1921 років і провалу спроб створити власну державність Західна Україна опинилася під владою Польщі, Чехословаччини та Румунії.

Є. Коновалець

Національно-визвольний рух

Політика репресій і гноблення привела до того, що національно-визвольний рух на західноукраїнських землях, що ставив перед собою раніше просвітительські і культурні задачі, перейшов до відкритого протистояння з владою. У 1929 році в одному з готелів Відня відбувся перший Конгрес ОУН — Організації українських націоналістів. Очолив ОУН полковник Євген Коновалець.

Розкол ОУН

У 1938 році полковник Євген Коновалець загинув у Роттердамі від рук агента радянських спецслужб, а після смерті її визнаного лідера Організація українських націоналістів розкололася на помірних прихильників Андрія Мельника і прихильників більш радикальних методів боротьби, здебільшого представників української молоді, під керівництвом Степана Бандери.

А. Мельник

С. Бандера

«Карпатська Січ»

Скориставшись тим, що Чехословаччина виявилася на грані розпаду, закарпатські українці проголосили незалежність свого краю. Президентом республіки Карпатська Україна став Августин Волошин, а захист республіки взяли на себе збройні загони «Карпатської Січі», ядро якої складали бойовики ОУН.

Угорський диктатор Н. Хорті направив свої війська в Закарпаття. Незважаючи на героїчний опір загонів українських добровольців, угорські війська окупували Закарпаття.

А. Волошин — президент Карпатської України

У 1939 році в результаті перемовин міністрів закордонних справ Радянського Союзу В. Молотова і нацистської Німеччини І. Ріббентропа Гітлер і Сталін уклали пакт про ненапад, а потім і угоду про дружбу та співробітництво. За домовленістю обидві держави зробили розділ сфер впливу в Європі. Цей документ увійшов в історію під назвою «пакт Ріббентропа—Молотова», у ньому йшла мова про територіальний розділ Польщі і приєднання до УРСР західноукраїнських земель.

У 1940 році в результаті тиску Сталіна на Румунію до складу УРСР було включено Буковину та Південну Бесарабію. Незабаром одна за одною по Західній Україні прокотилися три хвилі депортації населення у віддалені райони Сибіру та Заполяр'я.

І все-таки 22 червня 1941 року нацистська Німеччина віроломно, без оголошення війни напала на свого союзника.

Підписання пакту Ріббентропа—Молотова

Ворог на твоїй землі

Окупувавши Україну, нацисти почали масовий вивіз працездатного населення, насамперед молоді, на каторжні роботи в Німеччину. Цих людей у Німеччині називали «остарбайтерами» — «робітниками зі Сходу».

Ледве не в кожній області нашої країни виявлені місця масових страт мирного населення. Так, тільки в Києві окупанти розстріляли й скинули в заміський яр, відомий як Бабин Яр, понад 160 тисяч українських громадян переважно єврейської національності.

Світ був вражений нелюдськими злодіяннями нацистів

Партизанський рух

Радянській владі вдалося створити досить великі партизанські формування для боротьби з нацистами на окупованій території. Нерідко партизанські загони виникали стихійно, з місцевих жителів, вражених жорстокістю окупантів, але багато які з них брали під контроль представники комуністичного підпілля, котрі діяли в тилу ворога. Взимку 1942—1943 років велике з'єднання партизан під командуванням Сидора Ковпака зробило відчайдушний рейд у глибокий тил супротивника. З брянських лісів, форсувавши Дніпро, партизани проникли на сотні кілометрів углиб Правобережної України. На своєму шляху вони підірвали 42 залізничних мости, пустили під укіс десятки ворожих ешелонів з технікою, продовольством, боєприпасами. У 1944 році з'єднання Ковпака діяло вже на території Польщі.

Ще одне партизанське з'єднання під командуванням М. Наумова пройшло через всю Україну, 22 рази вступивши у відкритий бій з гітлерівцями.

Одночасно з радянськими партизанами діяло і підпілля ОУН. З ініціативи ОУН були створені мобільні «похідні групи» для мережі націоналістичного підпілля.

Олена Теліга

Серед її найбільш активних організаторів була талановита українська поетеса Олена Теліга (Шовгенєва). На початку 1942 року її було заарештовано гестапо в Києві і розстріляно в Бабиному Яру.

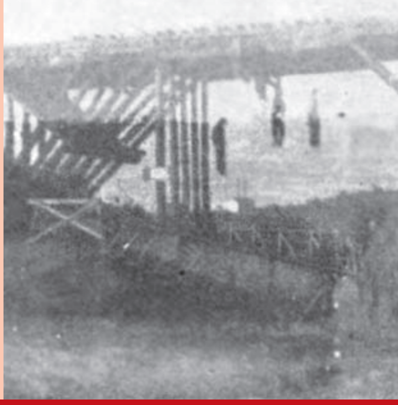

Бійці дивізії СС «Галичина»

У 1943 році з числа галицьких українців було створено велику військову частину — **дивізію СС «Галичина»**, бійці якої боролися проти Червоної армії.

У першому ж великому бою під Бродами влітку 1944 року дивізію було оточено і вщент розбито радянськими військами. Її залишки були відведені в тил і розформовані за особистим наказом Гітлера.

Повішені німцями воїни УПА. 1943 р.

Перемоги Радянської армії

Одним із найбільших боїв Другої світової війни була грандіозна битва за Дніпро (осінь 1943 року). Нацисти намагалися закріпитися на дніпровських берегах, створивши так званий Східний оборонний вал, стратегічний рубіж для своїх збройних сил. Форсування Дніпра, звільнення Києва, а потім і всієї Правобережної України в результаті Корсунь-Шевченківської операції (початок 1944 року), а також Криму — усі ці успішні великі воєнні операції були результатом титанічних зусиль радянських солдатів і офіцерів, які не шкодували життя в боротьбі з ворогом.

Із зими 1943 року для поповнення рядів Радянської армії в українських селах проводилася **тотальна мобілізація** всіх чоловіків незалежно від віку і стану здоров'я. Ненавчені, неозброєні та необмундировані батальйони сільських піхотинців — «чорносвитники» — зазнавали величезних втрат.

Корсунь-Шевченківська битва

У жовтні 1944 року Радянська армія вигнала нацистських окупантів з території України.

Руйнування та матеріальні втрати України виявилися колосальними. Але найважча жертва в цій війні — загибель мільйонів українців на фронтах, на окупованій території, у нацистських концентраційних таборах.

У 1943 році у ході **Корсунь-Шевченківської** операції по форсуванню Дніпра радянські війська використовували для переправи все, що може триматися на воді,— човни, плоти, порожні бочки, дошки і навіть плащ-намети. Тоді ж уперше було застосовано технологію наведення понтонної переправи.

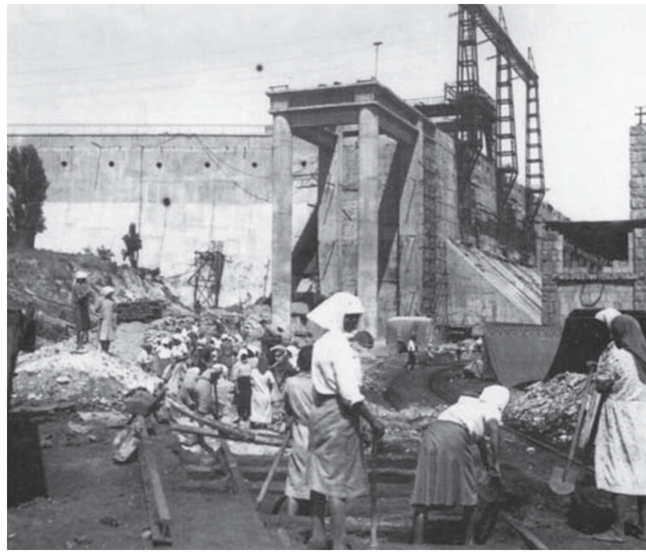
У 1941 році конгресом США був прийнятий закон про передачу **країнам-спільницям** по антигітлерівській коаліції озброєнь, палива й інших товарів. Більше половини авіабензину, алюмінію, міді, а також близько третини вибухових речовин, використаних СРСР за роки війни, надійшло зі США, Англії та Канади.

Важкі роки відновлення

Повоєнне десятиліття ввійшло в історію як епоха відновлення зруйнованого війною господарства країни. До 1948 року діяло тверде нормування на всі основні види продуктів — хліб, цукор, жири видавалися за продовольчими картками. Більшість жителів міст носили військову форму або виробничий спецодяг. За прогул або запізнення на роботу можна було потрапити у в'язницю.

Відбудовні роботи часто були сполучені з ризиком для життя. Тільки в тунелях греблі й у машинному залі Дніпрогесу сапери знайшли 360 тонн вибухівки, призначеної гітлерівцями для зруйнування електростанції. Шахти Донецького вугільного басейну було затоплено, а велику частину гірничого устаткування вивезено.

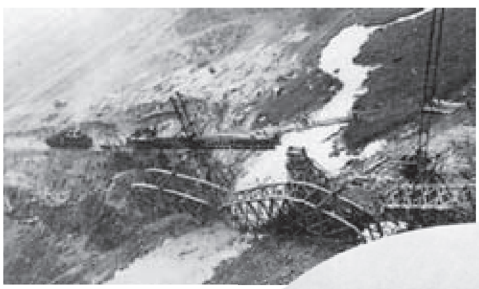
Але особливо важким було положення українського селянства. Через поганий врожай у 1946 році почався голод, що завдав тяжкого удару по розореному війною українському селу.

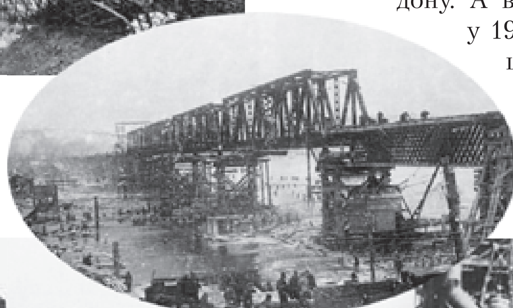
Зруйнована гребля Дніпрогесу

Формування кордонів України

За десять повоєнних років завершилося формування території України в сучасних її межах — більшість земель, заселених етнічними українцями, ввійшло до складу УРСР. У 1945 році Чехословаччина, де до влади прийшли комуністи, передала Україні Закарпаття. Було встановлено новий кордон із Польщею, при цьому проводилося масове переселення українців і поляків, які жили по обидва боки кордону. А вже після смерті Сталіна, у 1954 році, до України за рішенням М. Хрущова було приєднано Кримський півострів.

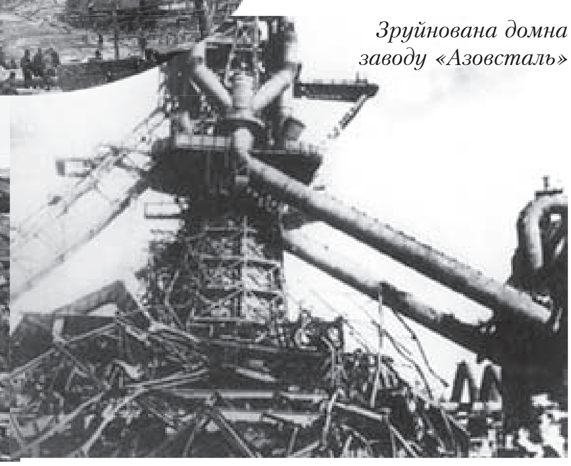
Відновлення залізничної магістралі. 1944 р.

Будівництво мосту через Дніпро в районі Києва. 1944 р.

Наслідки фашистської тактики «випаленої землі» у Донбасі. 1943 р.

Зруйнована домна заводу «Азовсталь»

Короткочасна «відлига»

Друга половина 1950 — початок 1960-х років увійшли в історію як період «відлиги» у суспільно-політичному і культурному житті СРСР.

У цей період в економіці України відбулися істотні зрушення. Було сформовано систему управління промисловістю. Вся сільськогосподарська техніка була передана у власність колгоспів. Це сприяло прискоренню розвитку промисловості, покращенню продовольчої системи, значному підвищенню життєвого рівня населення. Обсяг аграрної продукції України істотно збільшився. Повсюди до сівозмін включалися нові сільськогосподарські культури, зокрема кукурудза.

У промисловості було зроблено ухил на розширення виробництва товарів народного споживання, проводилося масове житлове будівництво. Мільйони сімей отримали нові квартири в невеликих економічних п'ятиповерхівках — «хрущовках», які й досі складають чималу частку житлового фонду країни.

У 1954 році рішенням Президії Верховної ради СРСР і з нагоди святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією Кримську область увели до складу УРСР.

У зовнішній політиці намітилося послаблення міжнародної напруженості, почалось налагоджування відносин з іншими державами світу. Народ України вперше за довгі роки повірив у можливість мирного життя.

Молоде покоління української інтелігенції, яке увійшло в історію під іменем «шістдесятників», зробило героїчну спробу протистояти планомірній русифікації України.

Будівництво «хрущовок»

Хрущов Микита Сергійович (1894—1971), радянський партійний і державний діяч.

У 1908 році **М. С. Хрущов** почав трудову діяльність в Україні — робітником на заводі в Донбасі. У 1918 році вступив до комуністичної партії. У 1939 році керував заходами для приєднання Західної України до Радянського Союзу. Під час Великої Вітчизняної війни був членом військових рад Київського, 1-го Українського фронтів, ініціатор прискореного розв'язання міжнаціональних конфліктів на україно-польському кордоні, а також проведення каральних операцій проти УПА. Був 1-м секретарем ЦК КПРС (з 1953 р.) і головою Ради міністрів СРСР (з 1958 р.). На XX з'їзді КПРС почав десталінізацію, що принесла волю мільйонам політичних в'язнів, можливість вільного пересування селянам, усунула атмосферу загального терору.

В Україні жив і працював близько 30 років, прихильник форсованої русифікації населення, ініціатор переслідувань української інтелігенції.

У 1964 р. відсторонений від влади в результаті змови.

І. Драч, М. Вінграновський, Г. Сивокін, Н. Світлична, М. Коцюбинська, І. Світличний (зліва направо)

У 60-х роках в Україні склалася група талановитих та сміливих публіцистів, літераторів, істориків. Серед них виділялися поети В. Симоненко, Л. Костенко, І. Драч, М. Вінграновський; прозаїки В. Дрозд, В. Шевчук, художниця А. Горська. Їх спільна діяльність сполучалася з пошуками нових форм у мистецтві.

В. Стус

Василь Стус (1936—1985) був одним із найвидатніших поетів України другої половини XX століття. Брав участь у протестах проти арештів української інтелігенції. За це В. Стус був арештований радянською владою, засуджений і потрапив у табір, де й помер 4 вересня 1985 року.
На перепоховання праху В. Стуса зібралося близько тридцяти тисяч людей. Такого Київ не бачив з часів похорону Тараса Шевченка.

Зустріч Л. Брежнєва з Ф. Кастро

Брежнєв Леонід Ілліч (1906—1982), з 1966 року генеральний секретар ЦК КПРС.
У період перебування Брежнєва на посаді генерального секретаря в країні практично зупинився прогрес в економіці, соціальній і духовній сферах життя суспільства. У цей час було почато спробу інтервенції в Чехословаччину, уведені війська в Афганістан.
У цілому час перебування Брежнєва на посаді генерального секретаря КПРС одержав назву «застій».

У тихому вирі…

Друга половина 60-х — перша половина 80-х років XX сторіччя ввійшла в історію України як період застою радянської системи. Влада знаходилася в руках консервативних комуністичних керівників, які не робили й кроку без оглядки на Москву. Розвиток економіки сповільнився через усе більше технічне відставання від розвинутих країн.

Усі громадяни з дитячих років були членами громадських організацій — піонерської, комсомольської тощо.

Заповідник застою

Україна перетворилася на зразковий заповідник застою. Офіціозні письменники, поети і журналісти славили мудрість і гуманність системи, яка, однак, продовжувала здійснювати сталінську політику стосовно української мови, традицій і культури народу. Був узятий курс на «злиття націй», і партійно-державні органи приступили до методичної та планомірної русифікації України.
Старіючій, але все ще могутній державній машині наважувалися протистояти тільки запеклі одинаки — їх називали «дисидентами», що в перекладі з латинського означає «незгодні, інакомислячі». Саме вони вели нерівну боротьбу за права людини й усього народу, ризикуючи опинитися в тюремному ув’язненні, втратити здоров’я, а почасти й саме життя.

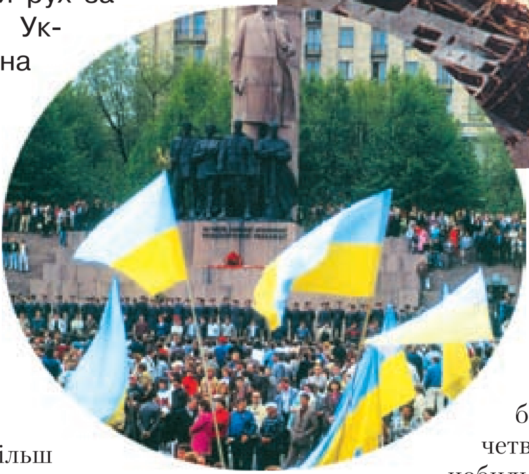
Останні дні імперії

«Перебудова», проголошена правлячою верхівкою СРСР, послужила поштовхом до небувалого зростання суспільно-політичної активності в Україні. Однак весь цей зліт цивільних почуттів збігся з різким загостренням економічних труднощів, нестачею товарів і продовольства. Стрімко йшов процес розпаду радянської держави і його головної опори — Комуністичної партії.

По Україні прокотилася хвиля мітингів під гаслами демократизації громадського життя. У вересні 1989 року на основі Союзу письменників України виник справді народний рух за перебудову — «Народний Рух України», а вже в жовтні Верховна рада УРСР прийняла закон про державний статус української мови.

Четвертий енергоблок Чорнобильської АЕС після вибуху

Мітинг на одній з центральних площ Києва

Провал ДКНС

Країна вийшла з-під контролю, і усе більш очевидним ставало, що союзне керівництво більше не здатне керувати ситуацією. У серпні 1991 року представниками армії і вищої партійної бюрократії в Москві було почато спробу державного перевороту. Був створений так званий Державний комітет з надзвичайного стану (ДКНС), що мав намір шляхом введення в країні на тривалий термін надзвичайного стану зупинити процеси демократизації і повернути країну до часів «застою».

Однак путчисти виявилися нездатними реалізувати свої задуми і ганебно відступили. Капітуляція організаторів ДКНС стала сигналом до розпаду імперії.

Ядерний удар у серце України

26 квітня 1986 року відбулася страшна аварія на четвертому енергоблоці Чорнобильської атомної електростанції. На станції проводилися випробування, які квапилися завершити до свята Першого травня. Не останню роль зіграли помилки в проектуванні і прорахунки персоналу. Влада свідомо применшила масштаби трагедії, а її наслідки ще довгий час замовчувалися. 1 і 9 Травня було проведено мітинги та святкові демонстрації на київських вулицях, уже забруднених великими дозами радіоактивних речовин. Не на висоті виявилася також «найпередовіша в світі» радянська медицина та система цивільної оборони.

Наслідки найбільшої атомної катастрофи в історії людства будуть відчуватися ще протягом сторіч. Вона призвела до загибелі тисяч людей, десятки тисяч стали інвалідами. Понад 116 тисяч чоловік довелося переселити з тридцятикілометрової зони навколо станції.

Колосальна шкода була завдана природі країни. Біля третини українських лісів виявилися забрудненими радіоактивними викидами.

Проголошення Незалежності України

Всеукраїнське народне віче на підтримку Акту про державну Незалежність України (Київ, 15 вересня 1991 року)

24 серпня 1991 року Україна проголосила державну незалежність, а 1 грудня того ж року відбувся всенародний референдум, на якому 90,32 % голосуючих висловилися за збереження Україною статусу незалежної держави.

Проголошення Незалежності України

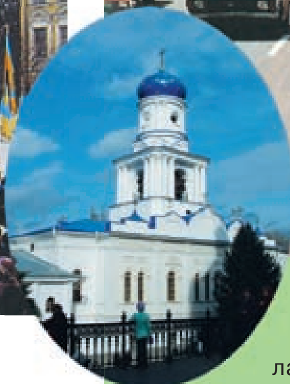

Л. Кравчук. Присяга Президента України. 5 грудня 1991 року

Хвиля **страйків шахтарів** охопила Донбас. Гірники протестували проти нелюдських умов праці, що неухильно погіршуються і вимагали зміни керівництва не тільки на шахтах, але й у вищих органах влади республіки.

Колона страйкуючих шахтарів

Напередодні розпаду СРСР набагато активнішими стали різні **релігійні рухи**. Відродилася Українська автокефальна православна церква, вийшла з підпілля Українська грекокатолицька церква, у багатьох православних і католицьких храмах було відновлено богослужіння, люди почали повертатися до віри.

Голодуючі студенти на Хрещатику

У 1990 році було організовано **голодування студентства** в Києві з вимогою відставки прем'єр-міністра УРСР В. Масола. Цей масовий виступ молоді залишився єдиним за всі часи існування СРСР і ввійшов у новітню історію України під назвою «гранітна революція».

Біловезька угода, підписана в грудні 1991 року керівниками трьох колишніх республік СРСР — Росії, України і Білорусії — і ратифікована Верховними радами цих держав, поставила останню крапку в історії найкривавішої імперії всіх часів і народів.

Пройшовши тернистий шлях героїчної боротьби, суворих випробувань і великих здійснень, український народ завоював довгоочікувану волю і незалежність. З моменту проголошення в 1991 році державного суверенітету України почався новий етап її історії — етап відродження української нації та держави.

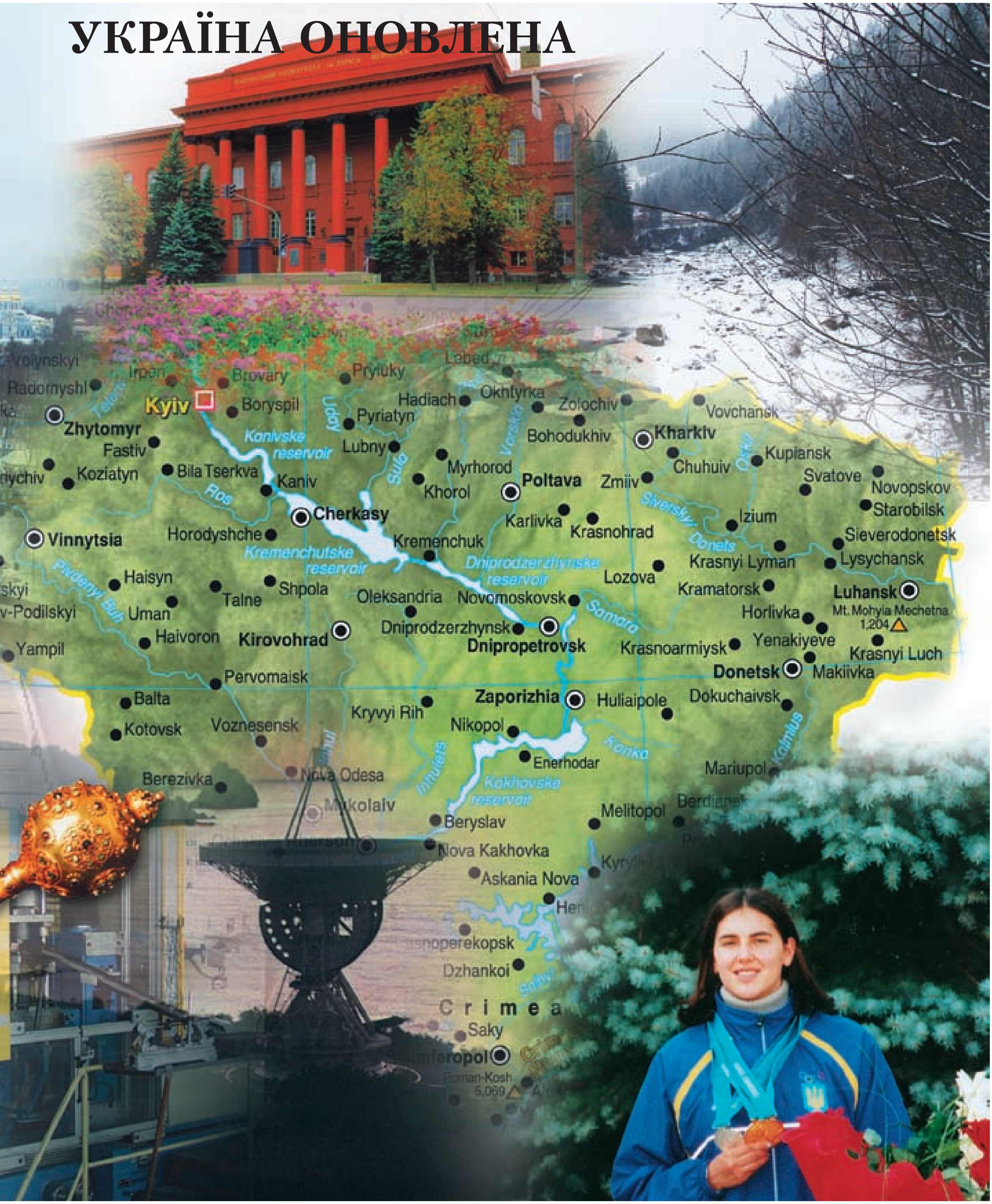
Підвищення авторитету країни на міжнародній арені, будівництво демократичної правової держави, створення суспільства, що складається з активних та свідомих громадян, досягнення стійкого зростання в економіці та високого рівня добробуту й безпеки людей, збереження миру та злагоди у всіх областях життя, розвиток регіонів, підтримка культури і спорту — такі головні орієнтири розвитку України в наші дні.

Рік у рік набирається сил, міцніє Україна, переборюючи вантаж проблем, успадкованих від минулого, і відповідаючи на гострі виклики сучасності. Блискуче майбутнє чекає нашу країну. Вона володіє практично невичерпними природними багатствами, але головний її скарб — талановитий і працьовитий народ, який створив багату культуру і дбайливо зберігає вікові традиції.

Тому процвітання України і її репутація в світі цілком залежить від зусиль кожного українця. Тільки від нашої волі та енергії залежить, чи стане наша країна ще гарнішою, ще багатшою, ще вільнішою і ще сильнішою.

УКРАЇНА ОНОВЛЕНА

В ім'я народу

Щоб весь народ і кожен громадянин країни почувався захищеним перед численними зовнішніми та внутрішніми погрозами, необхідно створити власну незалежну державу.

Складним і тривалим був шлях України до незалежності. Державотворенню століттями протидіяли сильні та войовничі сусіди.

Безперервність процесу державного будівництва на території України переконливо засвідчено всім ходом історичних подій.

Священні символи

Кожна держава має священні символи, пов'язані з її історією. Найголовніші з них — герб, прапор і гімн.

Сучасна державна символіка України має довгу історію. Її джерела можна простежити ще в часи Давньої Русі.

Гімн

У 1862 році відомий український етнограф Павло Чубинський написав вірш «Ще не вмерла України ні слава, ні воля». Музику до цих віршів написав грекокатолицький священик отець М. Вербицький. Перша частина пісні «Ще не вмерла Україна» була затверджена в якості українського національного гімну законом, виданим ще при гетьмані П. Скоропадському в травні 1918 року. І тільки 16 січня 1992 року Незалежна Україна відновила в правах державний гімн. Остаточно його текст і музика були затверджені в 2003 році Верховною радою України.

П. Чубинський

М. Вербицький

Герб Галицького князівства

Державний герб України

Герб

Тризуб був родовим знаком правлячої на Русі династії Рюриковичів. Знаки відмінності у виді тризуба носили українські січові стрільці в роки Першої світової війни (1914—1918). А 12 лютого 1918 року був затверджений новий герб УНР — золотий тризуб на синьому фоні. І нарешті 19 лютого 1992 року Верховна рада України затвердила тризуб як малий герб України. Давньоруські князі часто використовували як герб образ архангела Михайла. У козацьку епоху образ архангела-воїна став загальнонаціональним гербом України. У XIX столітті образ архангела Михайла став символом соборної єдності всіх українських земель. У 1917 році керівництво УНР прийняло як державний герб зображення козака з мушкетом — «лицаря-козака зо самопалом». За свідченнями літописців, печатка з таким зображенням була дарована запорожцям ще польським королем Стефаном Баторієм.

Прапор

Жовто-блакитний прапор став символом українського народу ще в 1848—1949 роках. Кольори цього прапора відповідали кольорам герба Галицького князівства — на ньому був зображений золотий лев на синьому полі.

Центральна рада 22 березня 1918 року прийняла закон про державний прапор України — жовто-блакитний. Синьо-жовтий прапор був також прийнятий у якості державного при утворенні в 1939 році Карпатської України.

4 вересня 1991 року над будинком Верховної ради було піднято небесно-пшеничний прапор, а 28 січня 1992 року він був визнаний державним прапором України, і цей факт закріпила Конституція країни.

Державний прапор України

Закон — над усе

Спроби створення основного закону нараховують майже три сторіччя. Це й конституція Пилипа Орлика (1710), і проекти конституції члена Кирило-Мефодіївського товариства Г. Андрузького, М. Міхновского (1905), М. Грушевського (1905), і Конституція УНР, так і не судилося бути введеною в дію (1918).

Верховна рада України. Прийняття Конституції

Серед колишніх республік СРСР Україна прийняла Конституцію останньою. Майже шість років знадобилося для розробки і прийняття Основного закону нашої держави. Вихідним документом для створення Конституції послужила «Декларація про державний суверенітет України», прийнята 16 липня 1990 року. З вересня 1994 року напружено працювала Конституційна комісія на чолі з Президентом України Л. Кучмою і головою Верховної ради України О. Морозом, і зрештою на розгляд депутатів Верховної ради України було представлено кілька проектів.

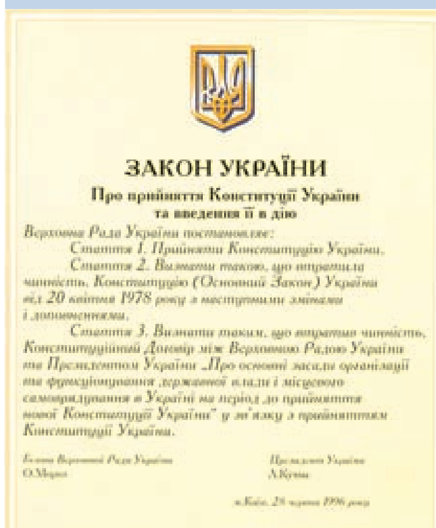
Конституцію України прийнято. 28 червня 1996 року

М. Грушевський

У ніч з 27 на 28 червня 1996 року відбулася історична подія, що ввійшла в новітню історію як **«Конституційна ніч»**. Було прийнято нову Конституцію нашої держави. Для цього знадобився наполегливий тиск Президента країни, який заявив, що у випадку, якщо погоджений варіант проекту буде відкинуто, він винесе його в іншому варіанті на всенародний референдум.

Історичне значення Конституції 1996 року полягає насамперед у тому, що в ній задекларовано намір України розвиватися на основі цінностей європейської цивілізації.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про прийняття Конституції України та введення її в дію

Верховна Рада України постановляє:

Стаття 1. Прийняти Конституцію України.

Стаття 2. Визнати такою, що втратила чинність, Конституцію (Основний Закон) України від 20 квітня 1978 року з наступними змінами і доповненнями.

Стаття 3. Визнати таким, що втратив чинність, Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України „Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України" у зв'язку з прийняттям Конституції України.

Голова Верховної Ради України О.Мороз | *Президент України Л.Кучма*

м.Київ, 28 червня 1996 року

Найважливіший фактор прогресу

Розвиток науки визначає й досягнення в економічній, соціальній та духовній сферах життя людей.

Видатними центрами української науки стали створені в XIX столітті університети в Харкові, Києві, Львові, Одесі, де закладалися основи вітчизняної наукової школи. Більшість українських учених присвячували себе дослідженням у галузі суспільних, природничих наук та медицини. На розвинутій математичній базі університетів проводили дослідження механіки М. Остроградський та О. Ляпунов, фізики М. Шиллер та Л. Мандельштам, астроном Л. Струве, хімік М. Бекетов.

Подією історичного значення для України стало створення за наказом гетьмана Скоропадського в листопаді 1918 року Української академії наук (з 1994 року — Національна академія наук України — НАНУ). Першим президентом академії був видатний учений В. І. Вернадський.

Сьогодні НАНУ являє собою величезний науковий механізм, до складу якого входять 170 наукових закладів, у тому числі п'ять міжнародних. Тут проводяться розробки з матеріалознавства та механіки, кібернетики та фізики, клітинної біології та генної інженерії. Українським ученим належать видатні наукові досягнення в галузі космічної науки, захисту навколишнього середовища та екології.

Науковий потенціал України на світовому рівні традиційно є досить високим і конкурентоспроможним.

Київський національний університет

Батько електрозварювання

Академік Є. Патон є автором теорії електрозварювання металів під шаром флюсу. Цей винахід витримав випробування не лише в промисловості, але й у бойових умовах — автоматичне зварювання корпусів танків Т-34, артилерійських систем, авіабомб істотно поліпшило їхні бойові якості.

За проектом Є. Патона в 1953 році в Києві збудовано унікальний суцільнозварний міст довжиною 1492 м і вагою 10 тис. т, який отримав ім'я свого творця.

Перший прообраз сучасного компакт-диска (CD) був розроблений у середині 60-х років XX століття тодішнім аспірантом Київського інституту кібернетики В. Петровим. Від відомого нам диска він відрізнявся лише тим, що був не пластиковим, а скляним.

Національний університет радіоелектроніки. Харків

Харківський національний університет

Промисловість України складають усі притаманні сучасній індустрії галузі з добре розвинутою інфраструктурою. Якщо на початку XX століття істотна частина промислової продукції вироблялася кустарно-ремісничими підприємствами, то вже до 90-х років у країні було створено близько 300 галузей промислового виробництва, основними з яких є провідні галузі важкої промисловості — металургія, паливна промисловість та машинобудування.

У перші роки незалежності темпи їхнього розвитку загальмувалися через порушення партнерських взаємовідносин із підприємствами країн колишнього Радянського Союзу та, зокрема, Російської Федерації. Однак незважаючи на всі труднощі перехідного періоду останніми роками українська промисловість зазнає істотних змін. У її численні галузі залучаються іноземні інвестиції. Нові спільні та приватизовані підприємства неухильно нарощують обсяги виробництва. Особливо істотними ці зміни є в автомобілебудуванні, авіаційній та космічній промисловості.

Перші в континентальній Європі ЕОМ (1950—1952 рр.) були розроблені академіком Української академії наук С. Лебедевим. У цілому під його керівництвом було створено 15 типів ЕОМ.

Метод введення в організм хворого «стволових клітин», узятих від ембріона, розроблений українськими ученими О. Кухарчуком та В. Сирманом, дасть змогу лікувати такі хвороби, як СНІД, лейкоз, паркінсонізм.

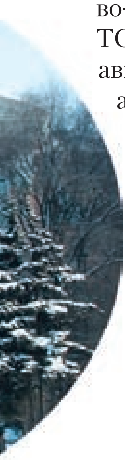
Почавши свій шлях від перших літальних апаратів І. Сикорського, українське літакобудування, очолюване А. Антоновим, створило цілий ряд унікальних літаків, серед яких є й призери міжнародних авіасалонів.

Запорізький технокомплекс

Запоріжжя — перший у світі технополіс, створений за комплексною схемою. Тут сконцентровано найпотужніші металургійні, машинобудівні, енергетичні, гірничодобувні підприємства та численні науково-дослідні заклади.

ТОВ «Мотор-Січ» є одним із найпотужніших у світі виробників авіаційних двигунів. Тут випускають мотори для таких авіаційних гігантів, як літаки «Мрія» та «Руслан», а також для гелікоптерів Мі-26 та багатьох інших машин.

Запорізький автомобілебудівний завод (ЗАТ) — єдине в країні підприємство, яке має повний виробничий цикл виготовлення автомобілів. Партнерство з провідними світовими автомобілебудівними компаніями дозволило розпочати випуск автомобілів провідних світових марок, таких як Mersedes-Benz, Opel, Daewoo, Dacia.

Космічна держава

Загальновизнаний великий внесок українських учених у розвиток світової космічної науки. На Південному машинобудівному заводі в Дніпропетровську сконструйовано та виготовлено більше 400 штучних супутників Землі. Величезний внесок в освоєння космічного простору зробили такі видатні вчені країни, як С. Корольов, В. Челомей, М. Янгель, Ю. Кондратюк, В. Уткін.

Запуск ракети-носія «Січ» з платформи в Чорному морі

Ан-70

Назад, у Європу!

Після довгих десятиліть ізоляції за «залізною завісою» Україна нарешті одержала можливість розвиватися самостійно, у відкритій і вільній взаємодії з усім сучасним світом.

Міжнародний авторитет країни помітно зріс. Незалежна Україна стала повноправним учасником міжнародних відносин. Нині наша країна — член-засновник Організації Об'єднаних Націй і її підрозділів ЮНЕСКО та МАГАТЕ. Вона бере найактивнішу участь у роботі багатьох інших міжнародних організацій.

У 1994 році Україна підписала Угоду про нерозповсюдження ядерної зброї. Нині вона є без'ядерною державою, а її збройні сили призначені винятково для захисту кордонів і територіальної цілісності країни.

Закриття в 2000 році **Чорнобильської АЕС** продемонструвало всьому світові, що наша країна готова враховувати інтереси інших країн.

У 1995 році наша країна стала повноправним **членом Ради Європи**, будучи також членом Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). У 1997 році було укладено угоду про особливе партнерство з військово-політичним союзом європейських народів — НАТО і прийнято програму «Партнерство заради миру».

Спільні маневри частин НАТО й Українських ЗС на Чорноморському узбережжі

Знищення пускових установок стратегічних ракет на території України

Площа свободи. Харків (листопад 2004 р.)

Підвищення національної свідомості

Бурхливі події осені-зими 2004—2005 років в Україні, що дістали назву «помаранчевої революції», призвели до революційних змін у свідомості мільйонів українських громадян, підвищення їхньої політичної активності.

З 1 січня 2006 року набрала сили Конституційна реформа, у результаті якої наша країна перейшла від президентсько-парламентської форми правління до парламентсько-президентської.

Футбол — це життя

Одним із найяскравіших представників українського спорту є київська футбольна команда «Динамо», один із найстаріших футбольних клубів, заснований іще в 1927 році. Першими гравцями «Динамо» (Київ) були молоді чекісти й працівники міліції, згодом його ряди поповнилися гравцями інших футбольних команд. За роки своєї історії клуб пройшов складний і славний шлях. Починаючи з 60-х років минулого століття він був багаторазовим чемпіоном СРСР, а згодом і Незалежної України.

Навесні 1975 року київське «Динамо» стало володарем Кубка Володарів Кубків і виграло Суперкубок УЄФА. Кращим футболістом клубу протягом багатьох років був Олег Блохін, нині головний тренер збірної команди України. Він отримав міжнародне визнання на чемпіонатах різних рівнів і увійшов до історії футболу як неперевершений бомбардир.

Нині «Динамо» (Київ) — одна з провідних клубних команд, її гравці складають переважну більшість збірної команди, яка гідно захищає честь України на міжнародному рівні.

В. В. Лобановський — спершу гравець, а згодом головний тренер київського «Динамо» — зробив великий внесок у розвиток не лише українського, а й світового футболу.

Команда «Динамо» (Київ)

В. Кличко

Руслана

«Помаранчева революція» відбувалася на емоційно позитивному фоні найвищого економічного зростання в Європі, вражень від блискучої перемоги співачки Руслани Лижичко на Євробаченні, завоювання В. Кличком звання чемпіона світу з боксу, визнання Андрія Шевченка кращим футболістом Європи.

Звучить чарівний тенор

Україна завжди славилася своїми оперними голосами. Всьому світу відомі імена таких чудових оперних співаків, як Соломія Крушельницька, Анатолій Солов'яненко, Дмитро Гнатюк та багато інших. Гідним продовжувачем цих співочих традицій є народний артист України, лауреат міжнародних конкурсів, актор Національної опери Володимир Гришко. Репертуар співака вражає широтою й багатогранністю, він бере участь у численних міжнародних проектах, співпрацює з багатьма провідними оперними театрами та диригентами світу.

В. Гришко

Собор українських земель

Національне і державне відродження України спирається на принцип «соборності». У чому ж його суть?

Насамперед — у збереженні духовної єдності українських земель. При цьому регіони повинні мати повну економічну й адміністративну самостійність. Інакше й не можна — адже захід і схід, північ і південь нашої країни відрізняються не лише природно-кліматичними умовами, але й історичними традиціями, етнічним і релігійним складом населення.

Це різноманіття — багатство нашої країни, яке необхідно за всяку ціну зберегти.

Серце Батьківщини

Центральний регіон України розсічений могутнім Дніпром на Лівобережжя та Правобережжя. У минулому цей поділ мав величезне значення. Саме по Дніпру проходила лінія згубних для України розколів починаючи з князівських часів і аж до епохи Руїни.

Землі, які називають «серцем України»,— не тільки географічне ядро країни, але й духовний центр української нації. Тут зародилася Київська Русь, тут виникла козацька держава — Гетьманщина, тут на основі говірок місцевих жителів сформувалася українська літературна мова. У наші дні Центральний регіон України набув важливого економічного значення. Тут розвинуто практично всі галузі промисловості і ведеться інтенсивне сільське господарство.

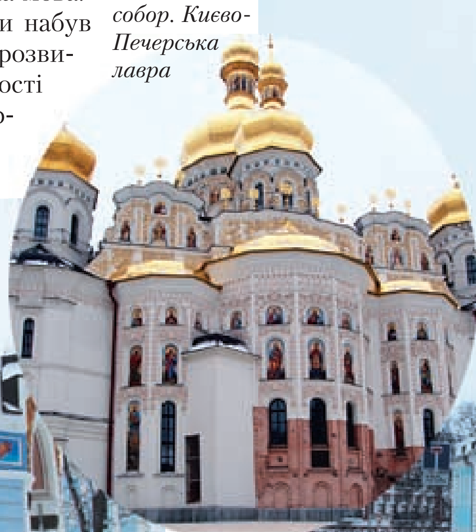

Нічний Хрещатик

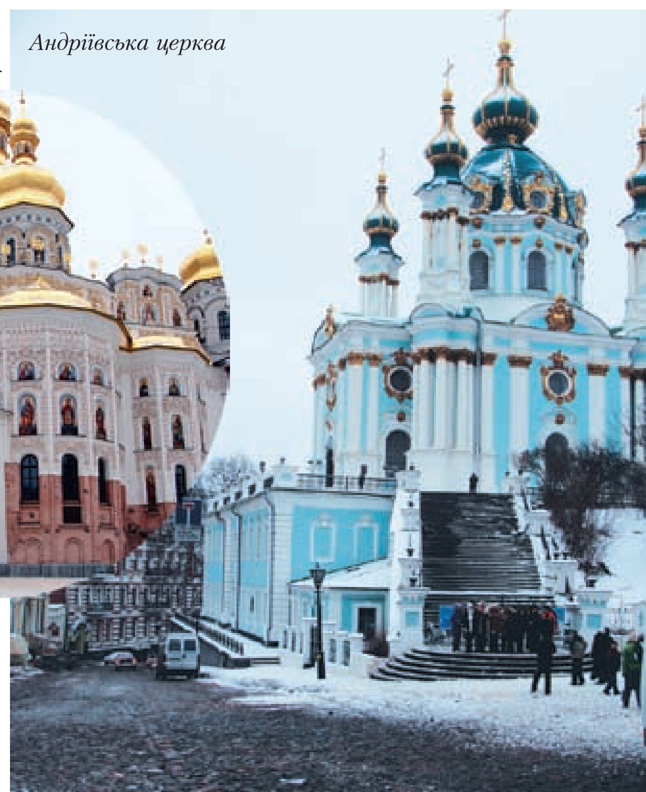
На мальовничих пагорбах над Дніпром розкинулася столиця України — **Київ**.

Датою заснування міста вважається 482 рік, а його засновником — легендарний князь Кий. На території Києва збереглося біля тисячі пам'ятників історії, археології, містобудування й архітектури, монументального мистецтва.

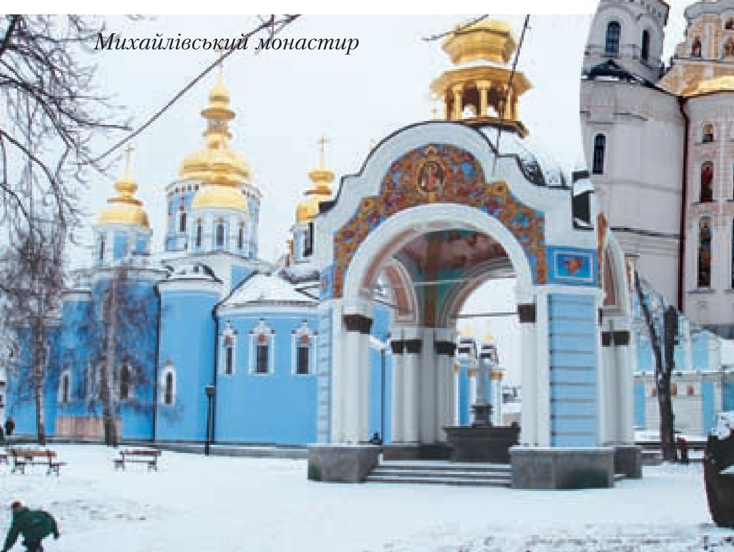
У Києві працює Президент України, тут зосереджені усі вищі органи влади та управління — Верховна рада України, кабінет міністрів, міністерства і відомства. Але Київ — не лише центр керування нашою державою, це й гігантський сучасний мегаполіс з населенням у два з половиною мільйона чоловік, а також індустріальний гігант, найбільший культурний, науковий та освітній центр. У місті ведеться масштабне житлове будівництво, яке оновлює його обличчя.

Успенський собор. Києво-Печерська лавра

Андріївська церква

Михайлівський монастир

Краєзнавчий музей у Полтаві

Полтава під іменем Лтава вперше згадується в Іпатіївському літописі під датою 1174 рік. Це стародавнє місто, яке не раз ставало свідком грізних історичних подій, лежить на берегах однієї з найчистіших річок України — Ворскли. Полтавський козацький полк входив до складу війська Богдана Хмельницького, тут у 1709 році відбулася знаменна для долі України Полтавська битва. Сучасна Полтава — великий центр промисловості, освіти та сільськогосподарського виробництва Центру України.

Монумент на полі Полтавської битви

Оглядова альтанка. Полтава

Черкаси. Парк відпочинку

Черкаси були центром Черкаського козацького полку, але саме місто, що нині лежить на березі Кременчуцького водоймища, набагато древніше — у документах воно згадується ще в 1364 році. Нині це великий центр машинобудування і виробництва будівельних матеріалів, один із важливих портів на Дніпрі.

Південний Буг

Музей історії Корсунь-Шевченківської битви (Корсунь-Шевченківський, Черкаська обл.)

Літературно-меморіальний музей Т. Г. Шевченка в с. Шевченкове (Черкаська обл.)

Ще в 1362 році **Вінниця** була відома як могутня фортеця, що належала до Литовсько-Російського князівства. Нині це одне з найкрасивіших міст України, що потопає в зелені садів і парків.

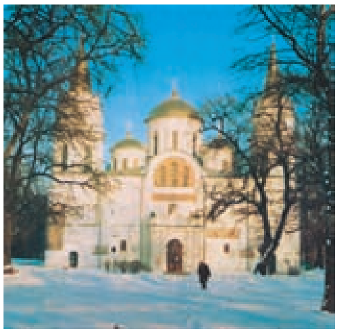
Арка центрального входу до міського парку. Вінниця

«Полюси» України

Північ України — Чернігівська, Сумська та Житомирська області — географічно належить до лісової зони. Частину цієї території займає Українське Полісся, площа якого складає до 19 % території нашої країни. Цей північний край у минулому і справді був увесь покритий непрохідними лісами та болотами.

П'ятницька церква

Спасо-Преображенський собор

Чернігів заснований у VIII столітті. На весь світ відомі чернігівські храми й, зокрема, П'ятницька церква і Спасо-Преображенський собор. У місцевому історичному музеї зберігається багата колекція козацької зброї і рукописна копія знаменитої Острозької Біблії.

Коростень — одне з найдревніших міст України, розташованих на Поліссі. Тут знаходилася столиця древлянських князів.

Центральна частина міста. Коростень.

Житомир відомий із другої половини IX століття. Місто розташоване на притоці Дніпра — річці Тетерів. Житомир був заснований у IX столітті, у 1320 році його було захоплено литовцями, а в 1569 році — поляками. Рідне місто письменника В. Г. Короленка і головного конструктора космічних ракет С. П. Корольова.

Пам'ятник С. Корольову в Житомирі

Центральна частина міста. Суми

Засновані в середині XVII століття **Суми** були центром Сумського слобідського полку. Місто багаторазово піддавалося набігам кримських татар і прославилося своєю стійкістю і мужністю жителів. У XIX—XX століттях Суми стали великим торговельним і промисловим центром Півночі України. У місті працюють машинобудівні, хімічні підприємства, добре розвинуто виробництво будівельних матеріалів, харчова і легка промисловість.

Краєзнавчий музей. Суми

У центрі Житомира

Полум’яна Таврида

На крайньому півдні України розташований Кримський півострів. Невисокі Кримські гори, що піднімаються на півдні півострова, закривають від степу прибережну зону із середземноморським кліматом — Південний берег Криму, знаменитий своїми курортами.

Замок Ластівоче гніздо. Мис Ай-Тодор, Крим

Сімферопольський вокзал

Сімферополь заснований у 1784 році на місці скіфського городища Неаполь, яке знаходилося неподалік від татарського міста Ак-Мечеть. Сьогодні це великий промисловий і комерційний центр, розташований у розвинутому сільськогосподарському регіоні.

Пам’ятник затонулим кораблям

Пам’ятник адміралові Нахімову. Севастополь

Севастополь виник на місці давньогрецької колонії Херсонес. У наші дні Севастополь — головна база військово-морського флоту України.

Музей Чорноморського флоту

Масандрівський палац. Ялта

Південний берег Криму знаменитий своїми палацами і парками, створеними в XVIII— XIX століттях. Серед них такі архітектурні шедеври як Алупкінський та Воронцовський палаци, Лівадійський палацово-парковий комплекс, Масандрівський, Фороський, Сімеїзький та Гурзуфський парки, що входять до складу Великої Ялти.

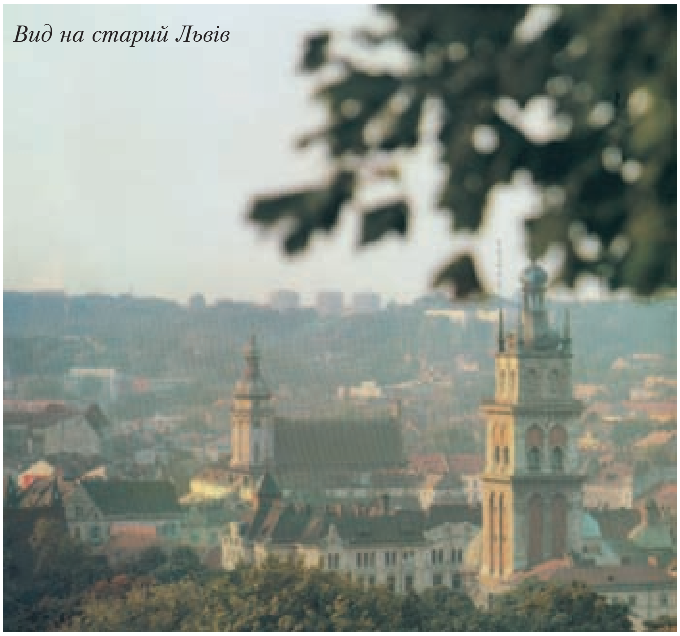
Приморські міста **Одеса**, **Миколаїв**, **Херсон** — вражаюче сполучення південного міста-курорту і могутнього транспортного вузла — великого морського порту України.

Одеський оперний театр

У центрі континенту

Західна Україна (до неї входять Рівненська, Львівська, Тернопільська та Івано-Франківська області) історично поділяється на Галичину та Волинь, а етнографічно — на Гуцульщину, Лемківщину і Бойківщину. На думку деяких авторитетних істориків, саме тут, у географічному центрі Європи, на схилах Карпатських гір знаходилася прабатьківщина усіх слов'ян. Західні українці дуже працьовиті, їхні родини відрізняються найвищими показниками народжуваності в Україні і найнижчим рівнем розлучень. Слід зазначити також, що в західних областях найнижчий рівень злочинності. Західні українці добре відомі своїм щирим патріотизмом і традиційною релігійністю.

Вид на старий Львів

Пам'ятник А. Міцкевичу. Львів

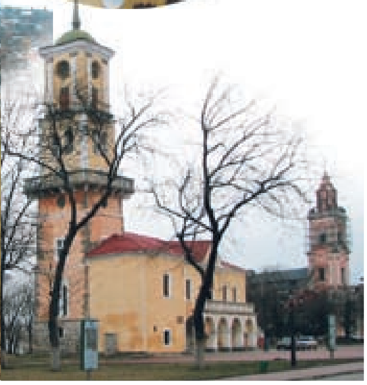
Львівський оперний театр

На північ від Карпатських хребтів, над рікою Полтвою, притоком Західного Бугу, лежить одне з найкрасивіших міст Європи — стародавній **Львів**. Він був заснований у середині XIII століття Галицько-Волинським князем Данилою Романовичем і названий на честь його сина Лева.

Щасливо уникнувши руйнувань у часи світових воєн, Львів — справжній музей європейської архітектури.

Фортеця. Кам'янець-Подільський

Старе місто. Кам'янець-Подільський

Кам'янець-Подільський розташований усього в 25 кілометрах від місця, де сходяться кордони трьох держав — України, Молдови та Румунії. Місто побудоване в XI столітті на скелястому острові зі стрімкими берегами, що лежить на рівнині в закруті ріки Смотрич. Протягом століть Кам'янець-Подільський з усім іншим світом з'єднував єдиний міст, охоронюваний дев'ятибаштовим кам'яним замком, спорудженим у XVI столітті.

На горах і в долинах

Найзахідніша частина України — Закарпаття — географічно поділяється на низинну та гірську області. Звідси й традиційний поділ жителів Закарпаття на «верховинців» та «долинян».

Цей регіон у наші дні очікує велике майбутнє — тут швидко розвивається туристична індустрія, сільське господарство, зберігаються традиційні ремесла та промисли.

Міст через річку Уж. Ужгород

Замок «Паланок». Мукачеве

У центрі міста. Чернівці

Пам’ятник О. Кобилянській. Чернівці

Чернівці. Театральна площа

Буковина (Чернівецька область) розташована на крайньому південному заході України. Органічне сполучення європейських і споконвічних українських традицій роблять Буковину справді унікальним регіоном нашої країни.

Місто **Луцьк** згадується в стародавніх літописах ще в 1085 році. Унікальна визначна пам’ятка Луцька — його історико-архітектурний заповідник. У місті розвинуто автомобілебудування, виробляється електроапаратура, розвивається освіта і культура.

Панорама Луцька

Луцький замок

Хліб і сталь гарячих степів

Південна, або степова Україна займає особливе місце в історії країни. Ця причорноморська область утворилася з колишніх земель війська Запорізького, володінь кримських татар і Османської імперії.

Починаючи з другої половини XIX століття український Південь починає перетворюватися на густонаселений край з розвинутою промисловістю і сільським господарством, з великим числом крупних міст. Цьому сприяло відкриття багатих запасів корисних копалин — вугілля та залізної руди.

У наші дні Донецький кам'яновугільний басейн (Донбас) і Криворіжжя стали символом індустріальної могутності України.

Історичний музей. Дніпропетровськ

Дніпропетровськ виник у 1783 році на місці запорізького поселення Мостина. У наші дні це найбільший промисловий центр і порт на Дніпрі. Тут роблять не тільки важкі преси й електровози, але і кращі в Східній Європі космічні ракети-носії.

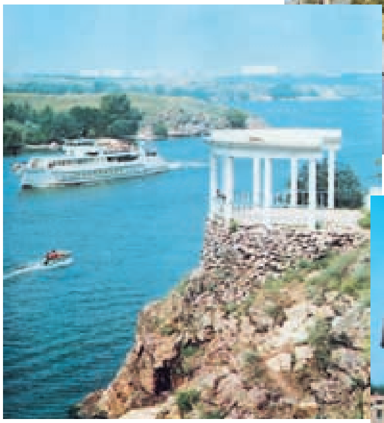
Донецький театр опери та балету

Донецьк — наймолодший обласний центр України (місто виникло в 1870 році). Разом із прилягаючими до нього майже впритул Харцизьком, Макіївкою та іншими містами регіону Донецьк утворює гігантський промисловий район і найбільшу зону міських поселень.

Набережна. Дніпропетровськ

У часи свого заснування (у 1780 році) **Запоріжжя** звалося фортецею Олександрівською і боронило південні рубежі Російської імперії. Однак весь цей край пов'язаний з історією українського козацтва — поблизу міста на острові Хортиця знаходилася Запорізька Січ. Нині Запоріжжя — найбільший металургійний та енергетичний центр України, а Дніпровська гідроелектростанція — одна з найпотужніших у Європі.

Вид з острова Хортиця на Запоріжжя

Запорізький український музично-драматичний театр

Кіровоград заснований у 1754 році на річці Інгул як фортеця св. Єлизавети. Сьогодні місто широко відоме в Україні своїм машинобудуванням, продукцією харчової та легкої промисловості.

Луганськ заснований у 1795 році на злитті рік Лугань і Вільхова. Це важливий промисловий центр. У місті й області широко розвинутий вуглевидобуток, металургійна, хімічна та деревообробна промисловість.

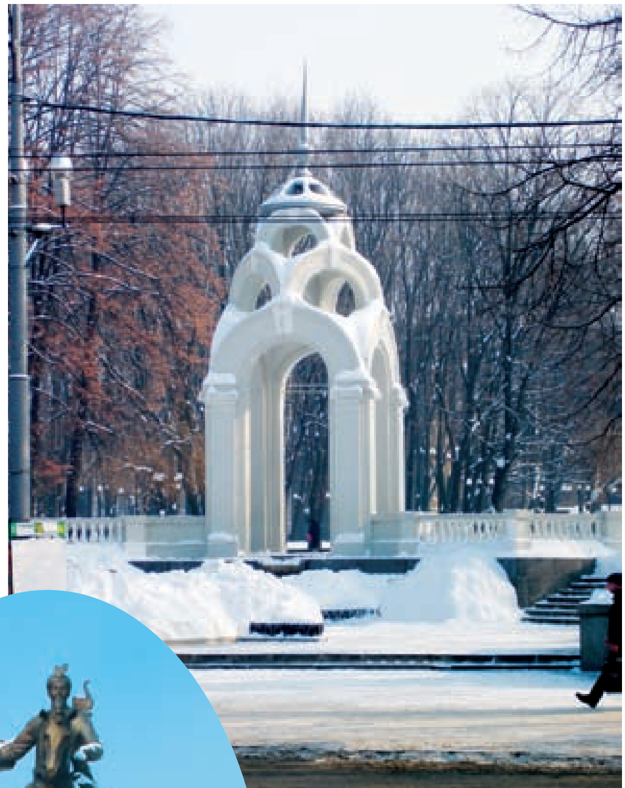

Луганськ

Слобожанщина

Лісостепова зона на північному сході українських земель здавна була місцем зустрічі різних культур і цивілізацій — тут проходила межа між кочовою та осілою хліборобськими культурами.

Важливою історичною віхою в освоєнні Слобідського краю стало заснування міста Харкова близько 1653—1654 років. Суспільний устрій краю нагадував Гетьманщину. За кілька десятиліть кочівників удалося подолати, життя стало набагато безпечнішим, тому тут збереглися в недоторканності численні українські традиції та звичаї.

Дзеркальний струмінь. Харків

Держпром. Харків

Козак Харко. Пам’ятник засновникам Харкова

Харків, який перетворився на найбільший торговельний і діловий центр, став столицею Слобідського краю.

Пам’ятник Т. Г. Шевченку

Святковий феєрверк, присвячений 350-річчю Харкова